

Міжнародний благодійний фонд
Вячеслава Чорновола
Видавництво «Смолоскип»
Інститут історії України НАН України
Український інститут національної пам'яті
Національний меморіальний комплекс
Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності
Народний Рух України – Ініціативна група #Рух Діє

ЧОРНОВОЛІВСЬКІ ЧИТАННЯ

*Збірник матеріалів
VII всеукраїнського
наукового форуму*

27 березня 2021

Київ 2021

УДК 94(477):929

Ч 75

Рецензенти:

Патриляк Іван Казимирович – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Котляр Юрій Вадимович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Видано завдяки фінансовій підтримці Івана Дутчака

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Ч 75 Чорноволівські читання: Матеріали VII Всеукраїнського наукового форуму (Київ, 27 березня 2021) / упоряд. В. Ф. Деревінський. Київ: «Бескиди», 2021. 141 с.

ISBN 978-966-457-721-4

Вячеслав Чорновіл є визначним українським мислителем і громадсько-політичним й державним діячем, однак для багатьох залишається незнаним на сьогодні. Нерідко його ідеї цитуються високими державними урядовцями та політиками, але не завжди знаходять практичне вираження. Його вважають людиною, що вміла прогнозувати розвиток подій, оперативно знайти вихід з проблемних ситуацій. Як виявляється, висловлене ним не втратило своєї актуальності і до нині, навпаки потребує негайного впровадження. Це стосується різних сфер суспільного життя та державотворення.

Для вивчення ідейного спадку та діяльності В. Чорновола започаткували проведення Чорноволівських читань. Збірник матеріалів зацікавить тих, хто цікавиться особистістю В. Чорновола, його добою, а також актуальними темами сьогодення.

УДК 94(477):929

ISBN 978-966-457-721-4

© Деревінський В.Ф., упорядкування, 2021

© Автори текстів, 2021

Зміст

Від упорядника	6
 <i>Адамович Сергій</i> Проблеми досягнення соборності України на сучасному етапі державотворення.....	8
 <i>Бондар Юрій</i> Сила – в Русі!	13
 <i>Деревінський Василь</i> Вячеслав Чорновіл: п'ятиріччя Незалежності та неукраїнська Україна.....	17
 <i>Карпеченкова Анастасія</i> Сприйняття націонал-патріотичних ідей Народного Руху України поколіннями Y та Z.....	24
 <i>Кобута Степан</i> Вплив В. Чорновола на розвиток національно-демократичного руху на Прикарпатті у 1987–1989 рр.....	27
 <i>Кожанов Андрій, Шипотілова Олена</i> Неформальна преса як форма діяльності українських націонал- демократичних сил на завершальному етапі «перебудови».....	32
 <i>Кравець Данило</i> Рух спротиву в Україні у програмах мюнхенського радіо Свобода (1960–1970-ті рр.)	36
 <i>Лазарович Микола</i> Людські втрати України в контексті російсько-української війни (2014–2021 років).....	40
 <i>Максимець Богдан</i> Богдан Ребрик в антирежимному русі спротиву.....	45
 <i>Мамонтов Ігор</i> Соціально-правовий захист ветеранів російсько-української війни: проблеми і перспективи	50

Мельникова-Курганова Олена

Постать Вячеслава Чорновола: комунікативний вимір.....53

Мозер Майя

Гене́за сили слова в процесі державотворення:
лінгвокогнітивний аспект..... 56

Островський Валерій

Життя і чин Зіновія Красівського: прочитання невідомої автобіографії61

Паска Богдан

Компрометація як метод боротьби КДБ проти українських політв'язнів у
середині 1970-х років74

Піпаш Володимир

Націонал-комунізм та національно орієнтовані комуністи в Україні
(60-ті–80-ті рр. ХХ ст.)...79

Рябінін Євген

Ідеї В. Чорновола стосовно форми державно-територіального устрою
України.....89

Секо Ярослав

Драгоманівський контекст ідеї федералізму Вячеслава Чорновола.....93

Сухоручко Володимир

Родина Січків в боротьбі за українську церкву.....104

Токар Маріан

Вячеслав Чорновіл і перспективи Народного Руху України.....109

Федик Лідія

Проблема формування української нації у поглядах Л. Лук'яненка.....113

Федунишин Любомира

Емоційно-психологічний світ Вячеслава Чорновола.....117

Халява Владислав

Проблеми і перспективи житлового забезпечення
ветеранів-переселенців у сучасній соціальній політиці.....122

Чорній Анна

Життєвий та бойовий шлях Григорія Голинського.....125

Шинькович Андрій

Парламентські традиції асоціації народних депутатів України
на шляху до якісного розвитку парламентаризму.....129

Яковлев Ігор

Вячеслав Чорновіл як один із символів української ідеї.....132

Юраш Андрій

Релігійні та етнонаціональні політики в сучасній Україні: плюралізм чи
хаос?.....134

Від упорядника

Чорноволівські читання покликані бути місцем гуртування національного інтелектуального середовища, майданчиком для генерування національних цінностей та стратегії національного державотворення, інструментом поширення витвореного інтелектуального продукту до громадськості, своєрідним маячком світоглядного розвитку української спільноти.

Започаткування Чорноволівських читань було зумовлене актуальністю вивчення ідейного спадку та діяльності визначного українського громадсько-політичного і державного діяча Вячеслава Чорновола. Перші Читання відбулися в четверту річницю його загибелі, що припала на 2003 р. Ініційовані вони були сестрою Вячеслава Чорновола Валентиною Чорновіл. Починаючи з 2013 р. Читання стали регулярними. Відтак вже провели сім наукових форумів.

Організатором заходу є доктор історичних наук, професор Василь Деревінський, який забезпечує його проведення співпрацюючи з видавництвом «Смолоскип», Народним Рухом України, ініціативною групою #РухДіє, Університетом Короля Данила, Українським інститутом національної пам'яті, Інститутом історії України НАНУ, Національним меморіальним комплексом Героїв небесної Сотні – Музеєм Революції Гідності та іншими. Посильну допомогу надають люди, які розуміють важливість Читань для витворення української мрії опертої на міцні основи наших цінностей та традицій. Проведення Шостих та Сьомих Чорноволівських читань дієво підтримав меценат і політик Іван Дутчак.

Чорноволівські читання перетворилися на платформу, де обговорюються різноманітні теми історичного минулого та сьогодення. Експертами виступають відомі науковці, журналісти, дипломати,

військові, волонтери, політики, представники громадськості.

Читання сприяють налагодженню зв'язків між дослідниками, формуванню певної наукової спільноти, що займається вивченням постаті В. Чорновола, визвольної боротьби 1960 – початку 1990-х років, розвитку української націонал-демократії та утвердження Української державності.

Чорноволівські читання набувають ролі своєрідного комунікативного майданчика між експертним середовищем та суспільством. На Читаннях відбувається обмін думками щодо існуючих викликів, які постають перед українським суспільством. Здійснюється генерування ідей, виробляється бачення формування перспектив розвитку українського національного державотворення та становлення громадянського суспільства.

Витворений в результаті роботи наукових форумів інтелектуальний продукт має суттєве значення для розвитку світоглядних орієнтирів і цінностей та національної консолідації української спільноти.

Сергій Адамович

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

ПРОБЛЕМИ ДОСЯГНЕННЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Протягом останніх тридцяти років зусилля українського суспільства і певною мірою державних структур спрямовувалися на досягнення соборності нації та послаблення існуючих регіональних розбіжностей. Одночасно деструктивні політичні сили як в Україні, так і за кордоном заради досягнення вузькопартійних цілей або через іноземні впливи спекулювали і розпалювали існуючі в суспільстві протиріччя. І якщо до 2014 р. зусилля спрямовувалися до духовного єднання нації, то після початку російсько-української війни знову став актуальним територіальний компонент поняття соборність.

Натомість українська нація об'єдналася перед військовою інвазією. І сама агресія Росії викликана розумінням її керівництва того, що поступово фізично відходить покоління із совковим світоглядом, і незабаром в Україні не залишиться адептів Російської імперії¹.

Відзначимо, що єдність країни базується на нашій історичній спадщині. Так, формування соборної території України забезпечила Київська Русь, консолідацію українства і історичну лінію державності підтримували після втрати державної суб'єктності Русі-України православні еліти в час Литовсько-польської доби та Козацька автономія. Відновлення боротьби за соборну Україну в новітній час відбулося в час Визвольних змагань 1917–1921 рр., апогеєм яких стала злука УНР і ЗУНР в 1919 р. Спротив радянській карально-репресивній системі ОУН-УПА в 40-50-х рр. ХХ століття забезпечив неперервність соборницьких змагань.

Однак існують і деструктивні чинники, які заважають консолідації української нації. Так, в кінці 80-х рр. ХХ ст. компартійною верхівкою СРСР та керівництвом Комітетом державної безпеки задля недопущення розпаду СРСР були штучно запущені сепаратистські рухи (русинство Закарпаття, новоросійство, донбаський економічний регіоналізм, проросійська автономія в Криму за підтримки військової потуги Чорноморського флоту Російської

¹ Адамович С.В. Сучасні виклики і загрози для Української соборності. *Соборність України: історичне минуле, сучасні виклики, прогнози на майбутнє: матеріали міжрегіональної відеоконференції (Чернівці, 22 січня 2015)*. Чернівці: ЦППК, 2015. С.17.

Федерації). В умовах внутрішньополітичних проблем всередині Російської Федерації в 90-х рр. ХХ століття і стабілізації суспільно-політичної і соціально-економічної ситуації в Україні децентралізаційні процеси в державі поступово були зупинені.

Однак після перемоги в Україні Помаранчевої революції 2004 р., що серйозно підважувала ідеологію російської неоімперії, спецслужбами Російської Федерації з новою силою була розгорнута інформаційна війна з поширення ідей федералізму і псевдозахисту російської мови з ціллю послаблення та розколу країни за регіональною ознакою. Одночасно посилювалися впливи Російської православної церкви, що насаджує концепції «Русского мира» та ідею «Москва – третій Рим».

Консолідації громадян всередині країни перешкоджає пострадянська свідомість частини українського населення та не готовність частини українців прийняти зовнішньополітичний курс країни в напрямку вступу в НАТО та ЄС. Свою роль в негативному відношенні до державності і соборності нації певної частки українців відіграла дискредитація ідей соборності та незалежності через зловживання та некомпетентність органів державної та місцевої влади і перманентну соціально-економічну кризу, оскільки державою як зазначав В. Чорновіл керували люди, які «за життєвим і службовим досвідом, за політичними поглядами, за світоглядом неспроможні послідовно обстоювати національні інтереси України»².

Єдності українців загрожує також агресивна політика урядових кіл ряду сусідніх країн, що проявляється через політизацію проблем угорської меншини на Закарпатті, роздачу карт поляка і втручання в українську політику пам'яті польських державців, а також у шовіністичних закликах окремих румунських політиків. Крім того, анексія після Революції гідності Автономної республіки Крим та повномасштабна війна на Донбасі і тимчасова втрата окремих територій Донецької та Луганської областей узалежнила мешканців цих територій від впливу антиукраїнської російської інформаційної пропаганди.

Не помітно також цілеспрямованої праці урядових структур задля збереження українськості на етнічних територіях, що перебувають сьогодні у складі інших держав (землі т.зв. Закерзоння, Кубань, Білгородщина, т.зв. Зелений клин, Пряшівщина, Марморощина).

Натомість те, що пропонує Президент України В. Зеленський є фактично пересипаною популізмом версією бачення єднання суспільства без врахування української етнічної домінанти, яку пропонував під час свого президентства Л. Кучма. У своєму виступі під час святкування річниці злуки

² Деревінський В.Ф. Вячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець. Тернопіль: Астон, 2013. С. 185.

у 2020 р. чинний Президент заявив, що «в сучасному світі відчуття нації єдиним цілим виникає не тільки завдяки спільним традиціям, культурі та релігії, а ще й завдяки цінностям, які прийнятні для кожного куточка України». Серед таких цінностей В.Зеленський назвав: «Цінності доброчесності та порядності. Вихованості й толерантності. Цінності свободи та демократії. Бажання економічного добробуту та процвітання. Бажання бути заможним. Цінності поваги до закону, приватної власності та поваги одне до одного»³. Фактично перевищені вище аксіологічні характеристики є присутні в житті будь-якої особи, яка живе в добробуті у країнах Європейського Союзу, але жодна європейська нація на сьогодні не готова поступатися частиною свого суверенітету на користь загальноєвропейських бюрократичних установ. І ці цінності є загальнолюдськими і ніяк не асоціюються з якимись державами чи націями.

Швидше виступи В. Зеленського свідчать, що держава на сучасному етапі не має програми духовної і територіальної консолідації нації. Аналітики Центру Разумкова за результатами року його правління відзначають, що «спільним недоліком державної політики в різних сферах можна назвати відсутність чітко визначених програмних, концептуальних засад, фрагментарність і суперечливість різних заходів та ініціатив»⁴. Більше того, на їх думку, у гуманітарній сфері Президент «декларує курс на загальнонаціональну консолідацію та подолання існуючих протиріч. Але на практиці спостерігається перегляд «проукраїнської» гуманітарної політики попередньої влади. Окремі ініціативи щодо перегляду *status quo* у мовному, історичному та конфесійному питаннях за невизначеної публічної позиції Президента можуть спричинити посилення суспільної напруженості»⁵.

Насамкінець висловимо пропозиції для центральних органів влади та управління, реалізація яких мала б сприяти досягненню духовної і територіальної соборності:

– гуманітарна політика держави повинна формувати образ України як сильної і процвітаючої країни, генерувати нові об'єднавчі символи. Російський зовнішньополітичний фактор і військова інтервенція цементували українську політичну націю (мешканці Південного Сходу країни пережили процес змін у самоідентифікації і, сподіваємося, більше не прагнуть бути в складі Російської імперії), але позитивні паростки в свідомості українців необхідно закріпити;

³ Зеленський у День соборності: щоб стати єдиними, треба бути сильними. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-den-sobornosti/30390582.html>.

⁴ Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Rik_diyalnosti_Prezydenta.pdf.

⁵ Там само.

– ліквідація обласних та районних державних адміністрацій завершить процеси децентралізації суспільно-політичного життя і надасть органам місцевого самоврядування всі можливості для розвитку місцевих територій, що зніме спекуляції навколо ідеї федералізації України. Але важливо створити ефективні правові запобіжники, щоб не зросла загроза появи сепаратизму, якщо очільники областей стануть незалежними від Києва;

– урядові чинники повинні сприяти зміцненню економічних зв'язків між регіонами з одночасним поступальним соціально-економічним розвитком країни;

– шляхом наукового діалогу повинно відбутися формування об'єднавчої історичної пам'яті, що дозволить поступово консолідувати на духовному рівні українське суспільство. Інструментами і провайдерами реалізації цього напрямку єднання нації мають стати організації на кшталт Інституту національної пам'яті і Українського культурного фонду;

– повинна бути створена і почати втілюватися ефективна довготермінова комплексна державна програма реінтеграції населення тимчасово окупованих територій;

– існуючі в свідомості багатьох українців міфи про суттєві ментальні відмінності населення Сходу і Заходу будуть розвіяні після розробки і початку реалізації програми розвитку туризму всередині країни та обміну кадрами між регіонами (особливо в освітній галузі).

Адамович Сергій. Проблеми досягнення соборності України на сучасному етапі державотворення. У статті досліджено, що основними ризиками для єдності країни є агресивна політика органів державної влади Російської Федерації, яка втілюється як шляхом прямої військової агресії в Криму і на Донбасі, так і засобами гідридного інформаційного втручання і через вплив Російської православної церкви в Україні. Духовному єднанню українців також перешкоджають залишки радянської свідомості у громадян та невдала реалізація державної політики. Ліквідація загроз для соборності країни відбудеться за умов завершення децентралізації управління, втілення ефективної національної політики, налагодження тривких економічних зв'язків всередині країни та розгортання внутрішнього туризму.

Ключові слова: соборність, місцеве самоврядування, сепаратизм, консолідація української нації, російська пропаганда.

Adamovych Sergiy. Problems of achieving the unity of Ukraine at the present stage of state formation. The article examines that the main risks to the country's unity are the aggressive policy of the Russian authorities, which is embodied both by direct military aggression in the Crimea and Donbas, and by means of hydride information intervention and through the influence of the Russian Orthodox Church in Ukraine. The spiritual unity of Ukrainians is also hindered by the remnants of Soviet consciousness among citizens and the failed implementation of state policy. The threats to the country's unity will be eliminated as decentralization of governance is completed, effective national policies are implemented, lasting economic ties are established within the country, and domestic tourism is developed.

Key words: conciliarity, local self-government, separatism, consolidation of the Ukrainian nation, Russian propaganda.

Юрій Бондар

кандидат політичних наук, завідувач кафедри соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)

СИЛА – В РУСІ!

Певно, усі знають пам'ятник Вячеслава Чорновола у Києві. Стоїть він навпроти столичного стадіону «Динамо». А яке значення мав спорт у житті Вячеслава Максимовича? Наразі кілька шкіців до теми, яка потребує, безумовно, додаткового вивчення.

Характеризуючи Вячеслава Чорновола його соратник Ярослав Кендзьор згадує:

«Це був невгамовний чоловік. Він завжди був в епіцентрі всіх подій. Такий вулкан, який клекотів, який не міг п'ять хвилин спокійно посидіти на одному місці. Той, хто близько коло нього був, завжди дивувався – де у такого немогутнього атлета, звичайнісінького чоловіка після 15 років таборів – збиралося стільки сил, енергії, цього несамовитого бажання щось зробити для потреб української справи?»¹.

Непосидюю був Вячеслав Чорновіл, згадують рідні, і у дитинстві. Зайняття різними спортивними видами, з яких надавав перевагу ігровим та легкій атлетиці, участь у шкільних та інших змаганнях. А ще – висока організованість і аскетичність, які виховував також, безумовно, і спорт.

«Я пам'ятаю у хаті ту кімнатку В'ячеслава, той тапчан твердий, на якому він спав. – пригадує сестра Вячеслава Чорновола Валентина. – Дуже добре пам'ятаю розклад на цілий тиждень, який висів зразу ж ліворуч. У нього було все сплановано – він займався спортом, бігав. Коли вступив до університету, то зовсім випадково, без підготовки, пішов на змагання зі спортивної ходьби і зайняв призове місце»².

Зайняття спортом допомагали, поза сумнівом, Чорноволу долати труднощі й випробування, які випали згодом на його долю. Ув'язнення, акції голодування, згодом активна пропагандистська й агітаційна діяльність, що передбачала постійні роз'їзди та участь у різноманітних акціях, потребували особливого фізичного гарту, уміння працювати на межі фізичних можливостей, переборюючи фізичну та й психологічну втому. У таборах, розповідав згодом, практикував його. Не забував про спорт і потім.

¹ Все життя боровся за Україну. Особисті спогади про Вячеслава Чорновола. URL: <http://tsn.ua/special-projects/chornovil/>.

² Там само.

Якось львівські журналісти запитали чи любить він спорт. Тоді Чорновіл запросив їх на ранкову пробіжку. Наступного дня, зодягнувши, пригадує прес-секретар лідера Руху Дмитро Понамарчук, «пропагандистські» жовту майку і сині штани (це було за рік до проголошення незалежності України) Чорновіл бігав із десятком журналістів парком³.

Вячеслав Максимович постійно перебував у русі, соратники дивувалися його працездатності, водночас ясності думок і вражаючій реакції, умінню все і до ладу робити з першого разу. Фактично усі документи Руху – відозви, заяви тощо, попри навантаження і постійний дефіцит часу, він, пригадує прес-секретар лідера Руху Дмитро Понамарчук, готував сам, зміст же інших опановував з першого прочитання, вносячи, за необхідності, правки⁴.

Добре знаючи і відчуваючи народну любов до спорту, спортивних команд і спортсменів Вячеслав Чорновіл використовував це, як бачиться, у політичній роботі. Членами Руху за рекомендацією в тім числі й самого Чорновола було багато відомих українських атлетів, серед них, скажімо, і видатний легкоатлет, дворазовий олімпійський чемпіон Валерій Борзов, який був народним депутатом України від НРУ⁵. Були і є нині рухівцями також інші відомі українські атлети. Про пропозицію Вячеслава Чорновола вступити до Руху згадує, зокрема, легендарний футболіст, а згодом і журналіст Андрій Біба. Сталося це на початках Незалежності під час спільного перегляду одного з футбольних матчів на стадіоні у Києві, куди Чорновіл прийшов як просто уболівальник⁶.

Рухівські осередки культивували спорт, організовуючи спортивні команди і проводячи змагання. Було створено і футбольну збірну Руху. Одним з її матчів стала зустріч з командою українських журналістів у жовтні 1990 року на столичному стадіоні «Динамо». Відбувся матч під гаслом «Від незалежного футболу – до незалежної України», про що розповів спецвипуск газети «Молодь України» «Український футбол»⁷ та інші періодичні видання, які обстоювали ідею наразі незалежного чемпіонату України з футболу. Надалі журналістська команда, яка брала участь у численних змаганнях по всій Україні, виходила на поле неодмінно із синьо-жовтим

³ Удовенко І. Чорновіл вийшов, з усіма обійнявся, розцілувався. Виявилось, делегація чекала Левка Лук'яненка. *Gazeta.ua*. 2018. 5 берез. URL: https://gazeta.ua/articles/people-and-things-journal/_cornovil-vijshov-z-usima-obijnyavsya-rozciluvavsya-viyavilosya-delegaciya-chekala-levka-lukyanyenka/824307?fbclid=IwAR2_xCLiYMUiuvoVBL5gk8kmHgCuIHot2834BPmFrFPYuZY3xRJsivPQdKM

⁴ Журналісти і Незалежність. Спогади. Свідчення. Документи. Київ: ВЦ «Академія», 2020. С. 208.

⁵ Валерій Пилипович Борзов. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Борзов_Валерій_Пилипович.

⁶ Андрій Біба: Чорновіл пропонував вступити в Рух. Не за гроші. Тоді люди були справді ідейними. URL: <https://www.ua-football.com/ua/ukrainian/high/1502548639-andriy-biba-chornovil-proponuvav-vstupiti-v-ruh-ne-za-groshe-todi-lyudi-buli-spravdi-ideynimi.html>.

⁷ Дарій Ю. Рух проти журналістів *Молодь України*. 1990. 9 жовт.

прапором, подарованим саме рухівцями.

«Рухівський слід» і у власне проголошенні незалежної Федерації футболу України. Останнє засідання виконкому ФФУ УРСР і перше України відбулося у вересні 1991 року. Розпочалося ж воно з підняття національного прапора, який через делегатів від Львівської обласної федерації передав тоді народний депутат і кандидат у Президенти України Вячеслав Чорновіл. Підняли прапор над президією, для чого довелося, свідчать учасники історичного зібрання, зняти зі стіни барельєф В. Леніна. На пропозицію очільника футбольної федерації Віктора Банникова: «Боротьба за національний чемпіонат надалі має йти під національними прапорами», ухвалили рішення – жовто-сині стяги повинні бути над усіма стадіонами, де виступають українські команди⁸. Так рухався незалежний футбол...

Спорт постійно перебував у полі зору Вячеслава Чорновола. Спортивна тематика була належно представлена і на сторінках рухівських видань, в тому числі газети «Час/Тайм», яку редагував Чорновіл. Одним з провідних на шпальтах часопису був шаховий розділ, який загально визнано став фахово найкращим з подібних в українських виданнях. Чорновіл переймався роботою відділу, усіляко підтримував його, вбачаючи в шахах потужний засіб інтелектуального розвитку. Уже після смерті лідера Руху численні шахові турніри, присвячені його імені, були організовані і відбуваються за участю рухівців по всій Україні, в тому числі також у стінах Українського парламенту⁹.

Підтримував розвиток спорту Вячеслав Чорновіл і в інших мас-медіа, наголошуючи, пригадують газетярі, на тому, що у спорті політики інколи більше, аніж власне спорту. Неодноразово гостюючи в 1990-х роках в «Молоді України» та «Українському футболі», де я тоді працював, Вячеслав Максимович постійно цікавився питаннями пропагування фізичної культури серед українців, переймався проблемами становлення та розвитку українського спорту та й української спортивної преси.

З вдячністю згадую і пізнішу співпрацю з Вячеславом Чорноволом на мережевому радіо «Довіра». Він був одним з тих, хто сприяв поїздки кореспондента радіо на зимові Олімпійські ігри в Нагано 1998 року, побажавши, щоб репортажі з далекої Японії були переможними для українського спорту.

Нині Вячеслав Чорновіл вшанований також у спорті. Проводяться

⁸ Бондар Ю. На футбольному полі – журналісти: До історії журналістського футболу в Україні.

Київ: МАУП, 2006. С. 78.

⁹ У Верховній Раді відбувся шаховий турнір «Меморіал Вячеслава Чорновола». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/153098.html>

турніри і змагання його пам'яті, іменем Героя України називають стадіони у найбільших містах. І це справедливо. Адже Україна і українці мають гартуватися також фізично, бути сильними. Тому не випадковим, видається мені нині, є і гасло, запропоноване свого часу Вячеславом Чорноволом – «Сила – в Русі!»

Бондар Юрій. Сила – в Русі! У публікації розглядаються питання ролі фізичної культури і спорту в житті та діяльності Вячеслава Чорновола, а також використання спорту для здобуття та утвердження Української незалежності.

Ключові слова: Вячеслав Чорновіл, спорт, футбол, незалежність.

Bondar Yuri. Power - in motion! The publication addresses the role of physical culture and sports in life and work of Vyacheslav Chornovil, as well as the use of sports to gain and establish Ukrainian independence.

Key words: Vyacheslav Chornovil, sports, football, independence.

Василь Деревінський

доктор історичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: П'ЯТИРІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА НЕУКРАЇНСЬКА УКРАЇНА

У 2021 році українці відзначають 30 років з дня відновлення політичної Незалежності спільноти. Відбувається аналіз досягнень і прорахунків українського державотворення за ці три десятки років. В цьому контексті доволі цікаво розглянути зроблені Вячеславом Чорноволом підсумки 1-го та 5-го року існування новітньої української держави. Адже початковий етап становлення країни визначив траєкторію її розвитку в наступні періоди. У 1991 році Україна опинилася на роздоріжжі вибору шляху розвитку та людини, що очолить цей процес. Тріумфальний референдум про незалежність засвідчив значні очікування людей, сподівання на позитивні зміни, великий кредит довіри до очільників відновлення самостійності. Запит суспільства помножений на існуючий економічний та науково-технічний потенціал країни давав солідні стартові можливості для трансформації пострадянської колонії в потужну європейську державу. Сприятливою для цього була зовнішньополітична ситуація спричинена загибеллю радянської імперії, розпадом Варшавського військового блоку і, відповідно, вибудовуванням нової політичної системи на Європейському континенті, яка включала посткомуністичні країни Східної і Південно-Східної Європи.

Визначальний період для утвердження основ державного будівництва – перший рік Незалежності не приніс бажаних результатів навпаки засвідчив упущення можливостей. Однак емоційне сприйняття факту існування незалежної України тоді ще заважали раціональному осмисленню дійсності. Багато хто щиро вірив словам старої-нової влади щодо розбудови самостійної України.

Вячеслав Чорновіл напередодні 24 серпня 1992 року опублікував велику аналітичну статтю «Перемога комуністичного путчу в Україні (До річниці Акта проголошення незалежності України)», яка зробила гучний резонанс в Україні і поза її межами. Увагу багатьох вже привертала сама назва статті, яка ламала уявлення про владний Олімп України, представники якого у своїй більшості не оперували категорією розбудови національної держави, а створювали з України «авторитарний заповідник комуністичної партократія», есендівську (або російську) державу-провінцію. Причиною

цього і поразкою молодій українській демократії, яка не скористалася винятково сприятливими умовами після серпневого путчу та першого грудневого референдуму, було, на переконання Вячеслава Чорновола, те, що не забрали владу у комуністичної номенклатури. Демократичні сили не змогли зберегти єдності та зрозуміти, що з проголошенням незалежності необхідно боротися за наповнення її форми змістом. Натомість переважили явища «отаманщини» та «пристосуваньця-напівпатріота», в якого ще з попередніх часів сформувалось роздвоєність серця, а не розрахунку.

Тому вже на перших всеукраїнських виборах Президента України демократичні лідери не змогли об'єднатися навколо єдиної реальної кандидатури. Згодом не спромоглися створити дієвий демократичний фронт, що із своєю програмою державобудівництва, пресингував би діючого президента – колишнього чільного комуністичного діяча. Роз'єднаність демократії призвела до втрати впливу колишніх лідерів боротьби з радянським режимом на політичні процеси відновленої держави.

Для того, щоб конвертувати отриманий в результаті референдуму потенціал у реальні зміни потрібно було, на думку Вячеслава Чорновола, розгорнути низку послідовних і системних дій. Не завадило б їхньому провадженню обрання президентом колишнього комуніста. Зрозуміло, що потрібно було його спрямовувати організованою політичною силою, якою мала б бути об'єднана демократична опозиція чи вибіркова опозиція. Вячеслав Чорновіл вважав, що з комплексу заходів насамперед було б потрібно здійснити політичне перезавантаження владної верхівки. Провести не пізніше, ніж у першій половині 1992 року перевибори Верховної Ради і уряду як таких, що були сформовані в період бездержавності. Забезпечити проведення прямих виборів голів сіл, міст, селищ, областей та органів самоврядування. Відтак проводити швидкі економічні реформи, ввести національну валюту, створити митні кордони. На короткий час (не більше року) поруч з обраними місцевими керівниками, Вячеслав Чорновіл вбачав за потрібне запровадити інститут президентського представника як контролюючої інституції для дотримання виконання визначених програм державотворення і економічних реформ. Здійснити заходи з демонополізації і роздержавлення радіо, телебачення та забезпечити рівні умови і рівну державну підтримку незалежній пресі. Запровадити спеціальну програму, в якій без примусу, а методом субсидій і пільг стимулювати повернення до рідної мови, культури, історичних традицій громадян, особливо зросійщених південних і східних регіонів України. Забезпечити створення боєздатності національної армії та інших силових структур. Спрямувати кадровий потенціал органів СБУ, прокуратури, міліції на боротьбу з мафією і

корупцією, що захлиснула Україну. Застосувати карне покарання всім тим, хто здійснює антидержавну діяльність. Ініціювати судовий процес щодо злочинів комуністичної партії в Україні (масових репресій та голодоморів, денационалізації, знищення релігії тощо). Хоча вважав за потрібне не допускати переслідування лише за сам факт членства в КПРС. Не йти на створення новоімперських структур на зразок СНД, а добиватися найшвидшого підписання рівноправних двосторонніх договорів як з Росією, так і з іншими країнами колишнього СРСР. Водночас Вячеслав Чорновіл вважав не доцільним «розігрувати» антиросійську карту, а хотів апелювати безпосередньо до російських демократів.

Реалії першого року Незалежності овіяні звичними для старої-нової влади бравурними фанфарами були куди песимістичними. Після проголошення Незалежності залишили «уряд колоніальних часів і колоніальної психології, прем'єр якого за кілька тижнів до пугчу ультимативно заявляв, що подасть у відставку якщо не буде підписаний новий союзний договір»¹. Залишився старий склад Верховної Ради, обраної ще при існуванні СРСР. Тому не дивно, що представники старої командно-адміністративної системи були не здатні або відверто блокували проведення реформ. Проблеми існували у формуванні національної армії, вищий офіцерський склад якої складали кадри, так би мовити «позичені у сусідів», подібне було в МВС і СБУ. «На сторожі самостійності стояли ті самі жандарми і сексоти, які ще кілька років тому винюхували і люто карали найменший вияв самостійницької думки»². Щойно обраний президент Леонід Кравчук без консультацій з суспільством чи Верховною Радою підписав договір про створення новоімперських структур у вигляді СНД, а згодом йшов на чергові поступки Росії у Мінську, Дагомисі, Ялті. Уклалися угоди про спільний економічний, грошовий, міграційний, інформаційний, транспортний, військово-стратегічний простір тощо. Загострилася ситуація в Криму.

Вячеслав Чорновіл влітку 1992 року наголошував, що над України нависла небезпека економічного краху і перетворення в напівколонію. У зубожілих і політично збайдужілих громадян, що стоять у чергах за хлібом і цукром або стовбичать зі скаргами в бюрократичних канцеляріях було не легко викликати у переддень незалежності святковий настрій. Більше раділи розсіянні лихоліттям по світах українці, що могли безборона приїхати в

¹ Чорновіл В. Перемога комуністичного пугчу в Україні (До річниці Акта про незалежність України). *Независимость*. 1992. 21 серпня.

² Чорновіл В. Перемога комуністичного пугчу в Україні (До річниці Акта про незалежність України). *Независимость*. 1992. 21 серпня.

Україну і побачити її в масві синьо-жовтих прапорів³.

Влада на критику Вячеслава Чорновола відреагувала контрзаходами спрямованими на поглиблення розколу демократичних сил, дискредитацію очолюваного Вячеславом Чорноволом Народного Руху України та його особисто. Наприкінці серпня 1992 року у виступі на Всесвітньому форумі українців Леонід Кравчук заявив, що Вячеслав Чорновіл «виявився непридатним як будівник, б'ючи по владі приносить у жертву незалежність України» і, відповідно «сьогодні уже шкодить Україні»⁴. Такі вислови щодо одного з лідерів антикомуністичної боротьби, співтворця відновленої Незалежності, другої людини за рейтингом народної довіри на президентських виборах 1991 року послужили додатковою підставою для критичного осмислення того, що відбувається в країні. З'являлося розуміння, що представники колишнього радянського істеблішменту комуністичну риторику і атрибутику замінили ненависними і паплюженими ними раніше українськими національними гаслами і символами заради збереження влади у своїх руках. У них крім такої формальної косметичної заміни не відбулося переосмислення сеансів їхнього життя, окреслених радянськими ідеологемами.

В п'яту річницю відновлення незалежності України Вячеслав Чорновіл вкотре наголосив, що українські демократи зробили велику помилку не пішовши шляхом інших посткомуністичних країн, зокрема таких як Польща, Чехія, Естонія, Латвія, Литва щодо відсторонення комуністичної партноменклатури від влади. Негативний досвід України був для нього підставою не погоджуватися з розмірковування деяких політиків, що «легке перетворення комуніста в націоналіста, а вчорашнього ката в сьогоднішнього патріота – особливість нашої української ментальності й запорука стабільності незалежної України»⁵.

Зміцнившись після потрясінь 1988 – початку 1991 років колишня партноменклатура впевнено почувалася в Україні. Зміна прізвища президента у 1994 р. не вплинуло на її становище. Святкування п'ятиріччя Незалежності нагадувало «всенародний огляд невмирущості бюрократії». На трибуні урочистих зборів не знайшлося місця нікому, хто заради державності відбув концтабори і тюрми. Серед нагороджених не було членів Президії Верховної Ради та керівництва Львівської обласної ради, які активно виступали проти комуністичного путчу в серпні 1991 року. На вимогу реабілітувати борців за волю України, їм або їхнім родичам надходили на

³ Чорновіл В. Перемога комуністичного путчу в Україні (До річниці Акта про незалежність України). *Незалежність*. 1992. 21 серпня.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 270, оп. 1., спр. 164, арк 10–15.

⁵ Чорновіл В. Хто в рахах, а хто в орденах. *Час/Time*. 1996. 30 серпня.

офіційному бланку з тризубом від прокуратури відмови з формулюванням «учасник націоналістичної банди», «виступав проти радянської влади».

В Україні на середину 1990-х років стара партноменклатура сформувала новий правлячий клас з неозначеними ідейними засадами, розбудовуючи власну квазіукраїнську державу. Вячеслав Чорновіл у 1996 році зазначав, що так звана «партія влади» устами своїх теоретиків з оточення Президента пропонує нам *модель неукраїнської України*, безпартійного суспільства, в якому заправлятиме космополітична промислово-фінансова олігархія⁶. Цей курс на неукраїнську Україну, за висловлюванням В. Чорновола, проявлявся у провінційному несмаку і національній безликісті програм телебачення, бюджетному голодоморі національної культури і науки, тривалих не виплатах зарплат вчителям, лікарям, військовим тощо.

Розуміючи, що будується держава не з тими цінностями і сенсами, які уявлялись і повинні були б бути, Вячеслав Чорновіл все ж вважав за потрібне у 1996 році наголосити, що вже сам факт існування Української держави відіграє важливе значення. «Кожен рік працює на нас»⁷. **«Кожен новий рік утверджує нашу незалежність** не тільки в політиці й економіці, а й найважливіше – у людській психології. Руйнуються старі стереотипи мислення»⁸.

Коли в 1994 році йому було важко сказати щось більш-менш конкретне щодо перспектив України протягом найближчих років⁹, то напередодні п'ятої річниці Незалежності він з упевненістю зазначав, що навіть за існуючої не найкращої влади з'явилися проблиски світла в кінці тунелю, які свідчать про те, що Україна вистоїть¹⁰. П'ять років Незалежності хоч і є короткою миттю для історії людства, але вони становлять цілу епоху для Української держави. Тому саме ці складні роки відродження з історичного небуття великого європейського народу давали підстави Вячеславу Чорноволу сказати, що «ми знову є, ми будемо завжди»¹¹, що «незалежна Україна – це вже назавжди»¹².

Оптимізм Вячеслава Чорновола ґрунтувався на успіхах національно-демократичних сил у протистоянні антидержавній діяльності лівих, проявах піднесенні українського виробництва з дна економічної прірви, уникненні

⁶ Чорновіл В. Дев'яносто шостий: високосний: тривоги і надії. *Час/Time*. 1996. 5 січня.

⁷ Чорновіл В. Що ми надбали й що - утратили за шестиліття нашої незалежності. *Свобода*. 1997. 23 серпня.

⁸ Чорновіл В. Дев'яносто шостий: високосний: тривоги і надії. *Час/Time*. 1996. 5 січня.

⁹ Чорновіл В. Три найбільш визначні події в житті України з дня проголошення незалежності. *Рух-прес*. 1994. 16 серпня.

¹⁰ Чорновіл В. Дев'яносто шостий: високосний: тривоги і надії. *Час/Time*. 1996. 5 січня.

¹¹ Чорновіл В. Ми знову є, ми будемо завжди. *Час/Time*. 1996. 23 серпня.

¹² Чорновіл В. Шість років утрат і сподівань, розчарувань і здобутків. *Деловая неделя*. 1997. 25 серпня.

соціального вибуху й міжнаціональних та міжрелігійних конфліктів, нормалізації ситуації в Криму, ухваленні Конституції. Спостерігалися позитивні зрушення на міжнародній арені. Як недоброзичливі сусіди, так і прихильники-скептики були змушені визнавати факт існування Української держави. Укладено низку важливих договорів з країнами, що висловлювали територіальні претензії до України, підписано договір про особливі стосунки з НАТО, відбувся вступ до Ради Європи.

Позитивні тенденції посилювали переконання Вячеслава Чорновола в тому, що українцям вдасться зібратися з силами і **відстояти Україну в Українській державі**¹³. Для цього було потрібно змінити стандарти мислення і поведінки громадян щодо активізації своєї громадської і політичної активності, виробити вміння покладатися на самих себе, а не чекати, що хтось з Брюсселю чи Вашингтону за нас зробить нашу роботу. Найти аргументи, щоб переконати лідерів демократичного табору об'єднатися заради здобуття влади. Адже лише здобувши владу можна зробити політичне перезавантаження, а відтак економічне та спрямувати країну на розбудову національної державності. В тодішніх умовах Вячеслав Чорновіл вважав за потрібне об'єднатись демократичним лідером для тиску на владу як в питанні побудови країни на основі національних цінностей, так і не допущені її «білорусизації» і поступовому сповзанні у сіру зону впливу Росії. Останню Вячеслав Чорновіл вважав за потрібне шляхом відстоювання національних інтересів навчити розуміти Україну як незалежну державу¹⁴.

Таким чином, Вячеслав Чорновіл вже після першого року Незалежності чи не першим означив небезпеку того, що в Україні не усунутий від влади колишній парткомпартийний істеблішмент розгорнув побудову денационалізованої країни. Розпорошені демократичні сили виявилися неспроможними чинити дієвий спротив побудові неукраїнської України. Тому, на відміну від інших посткомуністичних країн, в Україні затягнувся процес трансформації суспільства, політичних і економічних реформ, відродження української культури, розширення вжитку української мови, відновлення національної історичної пам'яті, усунення амбівалентної свідомості, почуття меншовартості. В країні повільно формувалося громадянське суспільство, місцеве самоврядування, натомість встановився значний вплив фінансово-промислових груп як на державу, так і на суспільство. Закріплення авторитарного стилю управління в країні згодом призвело до політичних протистоянь та революцій. Зовнішньополітичні позиції держави зазнавали іміджевих втрат через численні поступки вищого

¹³ Чорновіл В. Несвяткові роздуми перед святковим столом. *Час/Time*. 1996. 12 січня.

¹⁴ Чорновіл В. Розбудова держава: оцінки, прогноз. *Урядовий кур'єр*. 1996. 24 серпня.

керівництва країни Російській Федерації. Прорахунки або небажання в силу якихось причин з перших років Незалежності вести рівноправний діалог з Росією призвели до початку російсько-української війни у 2014 році. В той самий час, більшість інших посткомуністичних країн Європи, маючи у своєму розпорядженні подібний або набагато менший потенціал, змогли уникнути таких негативних тенденцій завдяки переформатуванню влади з початку відновлення повноцінної політичної Незалежності.

Деревінський Василь. Вячеслав Чорновіл: п'ятиріччя Незалежності та неукраїнська Україна. В статті зроблений розгляд аналізу Вячеславом Чорноволом ситуацію в Україні після першого та п'ятого року Незалежності. Чорновіл відмітив загрозливу тенденцію до побудови неукраїнської України.

Ключові слова: В. Чорновіл, незалежність, партноменклатура, неукраїнська Україна.

Derevynskyi Vasyl. Vyacheslav Chornovil: Five Years of Independence and Non-Ukrainian Ukraine. In article reviewed by Vyacheslav Chornovil's analysis of the situation in Ukraine after the first and fifth years of Independence. Chornovil noted a threatening tendency to build a non-Ukrainian Ukraine.

Key words: V. Chornovil, independence, party of nomenclature, non-Ukrainian Ukraine.

Анастасія Карпеченкова

*аспірант кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури
Одеського національного політехнічного університету (Одеса)*

СПРИЙНЯТТЯ НАЦІОНАЛ-ПАТРІОТИЧНИХ ІДЕЙ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ПОКОЛІННЯМИ Y ТА Z

Безперечно Народний Рух України був однією з наймасовіших політичних сил патріотичного спрямування, до складу якого входило понад пів мільйона громадян України. Особливої цінності дана громадсько-політична організація мала через свою одноосібність в процесі протистояння тоталітарній комуністичній партії радянського союзу. Це перша реальна опозиція в УРСР, яка до того ж стояла на засадах відстоювання прав та законних інтересів громадян України, при цьому не несла в своїй ідеології ксенофобських та расистських ідей¹.

Кожне покоління має свої особливі властивості світосприйняття, що відображається в їх ставленні до різного роду подій в оточуючому нас світі. Покоління Y або міленіалів до якого входять особи що народились в проміжок часу з 1981 по 1996 рр. не завжди розглядають діяльність Народного Руху України як позитивне явище. Це пояснюється тим, що вони в силу історичного періоду знаходились в інформаційному просторі, який трактував ідеї націонал-патріотизму з виключно негативної сторони. Радянська пропаганда взагалі не сприймала дане політичне направлення за нормальне явище і при будь якій нагоді в адресу українських патріотів вилився потік безпідставних звинувачень в зраді химерного образу радянського мислення. Робились акценти на взаємозв'язок українських патріотів з німецькими нацистами часів Другої світової війни, приписувались їм злочини та ідеї які не мають нічого спільного з націонал-патріотичними поглядами Народного Руху України. Проте саме завдячуючи добре розвинутій системі агітації та пропаганди радянського союзу, в покоління міленіалів закріпився негативний погляд, щодо діяльності проукраїнських політичних сил.

Зовсім інша ситуація простежується в покоління Z, яке зростало не просто в незалежній Україні, а в країні де ідея самобутності з кожним роком охоплювала все більші сфери суспільно-політичного життя. Головною ж ознакою різниці між поколіннями, дослідники даної проблематики називають наявність інтернету, який був присутній у покоління Z з самого їх народження. Даний фактор, вільного доступу до інформації в будь який

¹ Діденко Ю. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.). Одеса: Астропринт, 2006.

момент, привів до формування в нового покоління особливостей, на кшталт практичності, обізнаності, розвиненої індивідуальності. Крім цього починаючи з кінця 90-х в Україні розпочався процес формування нової інформаційної політики під гаслом «Україна не Росія», що сприяло процесу. Також важливу роль в процес світосприйняття українського покоління Z зіграли революційні перетворення в нашій державі. «Помаранчева революція» 2004–2005 рр., що завершилась приходом до влади проукраїнського президента В.А. Ющенко змінила Україну в питаннях сприйняття власної історії, культури, мови та традицій. А створений третім президентом незалежної України орган виконавчої влади під назвою Український інститут національної пам'яті надалі провів титанічну роботу за відстоювання історичної справедливості в боротьбі з міфами радянської та російської пропаганди. Дякуючи усьому вище сказаному змінилась риторика подачі історичного матеріалу в закладах освіти, а це в свою чергу сприяло розвитку патріотичного мислення у молоді ще з середньої школи.

В пострадянській Україні 90-х років продовжувалась риторика неприйняття націоналістичних поглядів, покоління міленіалів зростало сприймаючи інформацію з даного питання виключно в негативному сенсі і лише в деяких регіонах країни націонал-патріотичні ідеї знаходили своє відображення в позитивному сприйнятті поколінням Y. На відміну від новітнього покоління Z, яке не тільки опинилось в проукраїнському інформаційному середовищі, а й маючи вільний доступ до всесвітньої мережі інтернет, вони могли безперешкодно перевіряти та фільтрувати інформацію з даного питання. І як результат само розвінчувати міфи радянської і російської пропаганди.

Отже можемо говорити про наступне. Різниця між поколіннями Y та Z в питаннях сприйняття національно-патріотичних ідей Народного Руху України була викликана як інформаційною політикою країни, що з кінця 90-х років минулого сторіччя почала переходити на проукраїнські засади, так і через наявність доступу до інтернету, який сприяв розвитку інтелектуальних здібностей нового покоління. Що стосується покоління українських міленіанів, то тут ситуація з позитивним сприйняттям націонал патріотичних ідей, які нас в собі Народний Рух України, має значно гірші показники, це можна пояснити як відсутністю в процесі дорослішання вільного доступу до інформації так і фактор пропагандистського впливу на свідомість молоді.

Карпенченкова Анастасія. Сприйняття націонал-патріотичних ідей Народного Руху України поколіннями Y та Z. В статті йдеться мова про різницю сприйняття націонал-патріотичних ідей Народного Руху України поколіннями Z та Y. Йде розгляд основних факторів, що призвели до розбіжностей в поглядах поколінь.

Ключові слова: Народний Рух України, покоління Y та Z, націонал-патріотичні ідеї.

Karpenchenkova Anastasia. Perception of national-patriotic ideas of the People's Movement of Ukraine by generations Y and Z. The article deals with the difference of perception of national-patriotic ideas of the People's Movement of Ukraine by generations Z and Y. The main factors that led to differences in views of generations

Key words: People's Movement of Ukraine, generations Y and Z, national-patriotic ideas.

Степан Кобута

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

ВПЛИВ В. ЧОРНОВОЛА НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НА ПРИКАРПАТТІ У 1987–1989 РР.

В умовах декларованої «перебудови» у 1987–1988 рр. відбулося певне ослаблення жорсткого контролю над суспільно-політичним життям в СРСР з боку правлячої комуністичної влади. Ідеї демократизації та гласності дали поштовх до активізації діяльності представників українського національного середовища, появи в Україні перших неформальних (непідконтрольних) влади товариств і організацій, котрі заклали основи формування опозиційних до комуністичної влади структур. Найбільш яскравою та впливовою за результатами своєї діяльності, із виразною політичною програмою та завданнями, виявилася Українська гельсінська спілка (УГС). Ідея утворення й розбудови УГС у значній мірі належала В.Чорноволу¹. Саме він із братами Михайлом та Богданом Горинями доклав максимальних зусиль для її появи влітку 1988 р. у Львові. Його енергія та організаційний талант сприяли доволі швидкому процесу перетворення львівської (за місцем виникнення) організації на загальноукраїнську (національну) структуру. Тож діяльність В.Чорновола стала важливим чинником активізації зусиль багатьох небайдужих людей у різних регіонах України, у тому числі й на Прикарпатті. Дана доповідь присвячена висвітленню ролі і впливу В. Чорновола на перебіг політичних процесів і становлення національно-демократичного руху на Прикарпатті (Івано-Франківській області) у зазначений період.

Інформаційний вплив.

Не зважаючи на декларовані «згори» гасла «гласності» компартія зберігала повний контроль над інформаційним простором місцевих газетних видань. Як журналіст В. Чорновіл усвідомлював роль і силу незалежної й непідконтрольної влади преси. У нових політичних умовах він відновив випуск знакового у дисидентському середовищі журналу «Український вісник», створив інформаційну службу УГС, що оперативно відображала події політичного життя республіки.

До співпраці були залучені і представники з Івано-Франківської області, на перших порах, переважно, учасники дисидентського й

¹ Горинь Б. Вячеслав Чорновіл – ініціатор створення УГС. *Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах*. К.: Ярославів Вал, 2012. С.66–68.

правозахисного руху. Колишні політв'язні З. Красівський та Я. Лесів у 1987 р. увійшли до складу редакції «Українського вісника», інші мешканці області були у числі дописувачів до інформаційних видань, котрими опікувався В. Чорновіл. У цьому числі «Українського вісника» В. Чорновіл написав гострий памфлет щодо шельмування чиновниками та спецслужбою прикарпатською педагога П. Марусика із міста Бурштин². Ця історія мала своє продовження на шпальтах самвидавної преси, а також у особистих взаєминах політика та прикарпатця. Останній долучився до участі у національному русі, поширенні інформаційних листків УГС.

Підтримав В. Чорновіл ініціативу свого сподвижника Д.Гриньківа щодо видання у Коломиї позацензурного літературного альманаху «Карби гір». Цей часопис виходив під егідою та інформаційною підтримкою УГС, там розміщувалася частина матеріалів спілки. У 1989 р. неформальна преса в області стала важливим елементом інформаційного простору, чинником впливу на суспільну свідомість громадян. Навіть місцева контрольовані газети змушені були спорадично реагувати на діяльність УГС та її лідерів, передруковуючи ідеологічні пасквілі столичних і львівських офіціозів. Імена В. Чорновола і соратників таврувалися з використанням різних ідеологічних епітетів комуністичної пропаганди. Та сам факт уваги до них руйнував провінційну сірість й одноманітність прикарпатської преси, а для широкого читацького загалу подібні публікації ставали свідченням зростаючого впливу політичних противників режиму.

Організаційний вплив.

Стараннями В. Чорновола у березні 1988 р. було публічно заявлено про відновлення Української гельсінської групи, а через чотири місяці оприлюднена Декларація принципів УГС. У числі 13 давніх членів УГГ були 5 прикарпатців: З. Красівський, Я. Лесів, В. Січко, П. Січко, В. Стрільців³.

На відміну від Львівщини, де визвольні ідеї УГС утверджувалися в процесі відкритого протистояння між демократично налаштованими львів'янами та партійно-номенклатурною владою, суспільне життя на Прикарпатті у 1988 році ще контролювалося комуністичними структурами. То ж участь у діяльності Спілки на перших порах вимагала від бажаючих неабиякої особистої відваги. Важливість організаційного розширення спілки спонукала В.Чорновола до особистої участі в процесі утворення осередків УГС на Прикарпатті. Він неодноразово бував в області, підтримував стосунки із своїми побратимами, спонукав їх до участі в політичному житті.

² Чорновіл В. Машина від «бідного родича» або перебудова по івано-франківському. *Український вісник*. 1987. 7–8. С.141–145.

³ Звернення Української Гельсінської групи до української і світової громадськості. *Український вісник*. 1988. Число 11–12, жовтень–листопад. С.5–6.

Перші осередки УГС виникли в Івано-Франківську, містах Бурштин, Калуш, Коломия⁴. Їхніми членами були дисиденти, колишні учасники визвольних змагань, серед яких О. Заливаха, К. Савчук, О. Попович, Л. Лемик, В. Долішній, В. Стрільців, Д. Гриньків, В. Войтович, Б. Ребрик, О. Качур, М. Гачинський, І. Федішин та ін. До старших приєднувалися патріотично налаштовані молоді люди, розширюючи соціальну і вікову базу організації.

Координатором творення спілчанських осередків та першим головою обласної філії УГС став згадуваний педагог П. Марусик. Саме його кандидатуру під час чергових відвідин області рекомендував В. Чорновіл, давши перелік імен та контакти осіб, які допомагали проводити організаційну роботу за місцем проживання. За спогадом П. Марусика, на несміливу спробу відмовитися від керівництва філією, В. Чорновіл відповів словами: «Панове, нам усім нелегко. Не думайте, що мені надто просто кожен раз добиратися до Києва, інших міст, але наша з вами мета – це боротьба, це труднощі, навіть небезпека в ім'я незалежної держави.»⁵ Про реальність різноманітних загроз, провокацій, а то й відвертого насильства від влади згадували багато учасників національного руху. Опубліковані документи органів КДБ та міліції свідчать про пильну увагу з їхнього боку до пересування й діяльності провідників, у тому числі і В. Чорновола⁶. Але це не зупиняло останнього.

На початку березня 1989 р. В. Чорновіл особисто взяв участь в установчих зборах обласної філії УГС, що проводилися ще з дотриманням конспіративних заходів у приватному приміщенні К. Савчук. Для багатьох з присутніх учасників це була перша безпосередня зустріч із В. Чорноволом. У своєму виступі він окреслив першочергові завдання та форми роботи членів спілки, своїм прикладом демонструючи вміння доносити важливі думки до аудиторії. Для забезпечення діяльності осередків УГС В. Чорновіл надсилав обіжники виконкому УГС та інформаційні матеріали, перебував на постійному телефонному зв'язку.

Політичний фактор.

Уже тоді В. Чорновіл мав чітко виражені політичні лідерські якості і прагнув ділитися досвідом політичної роботи із колегами. До 1989 р. на Прикарпатті не відбулося жодного громадсько-політичного заходу, ініційованого неформалами. Коли у січні 1989 р. місцеві активісти культурно-наукового товариства «Рух» домоглися дозволу на проведення першого мітингу на суспільно-політичну тематику, В. Чорновіл вирішив

⁴ Детальніше: Кобута С.Й. Івано-Франківська обласна філія Української Гельсінської спілки (1988–1990 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2013. Вип. 23-24. С.132–134.

⁵ Марусик П. А ми туго червону підіймемо... Документальне есе 1989–1999. Івано-Франківськ, 1999. С.30.

⁶ Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах. К.: Ярославів Вал, 2012. С.516-555.

взяти участь в ньому. Місцеві органи влади намагалися унеможливити його участь у зібранні. Напередодні проведення заходу авто, у якому В. Чорновіл з дружиною А.Пашко прямували до Івано-Франківська, було безпідставно зупинене поблизу Калуша. Працівники міліції намагалися змусити подружжя повернутися до Львова, вдавалися до різних маніпуляцій і відвертих погроз. Зрештою, В. Чорноволу вдалося добратися до Івано-Франківська, побувати на самому мітингу, але організатори й ведучі не наважилися надати йому слово. У пресі та спогадах залишилися різні оцінки самого заходу та участі в ньому політика. Сам В. Чорновіл оперативно відгукнувся на свої пригоди публікаціями⁷, продовжуючи свою практичну роботу.

Він з готовністю відзивався на прохання про допомогу від івано-франківців. 18 червня 1989 р. в обласному центрі новітні товариства та місцева УГС підтримали ідею священників УГКЦ провести публічну панахиду над могилами полеглих українських вояків УГА. Партійні і радянські органи влади намагалися зірвати цей релігійний захід, брутально попираючи релігійні і світоглядні почуття громадян. На звернення франківців В. Чорновіл посприяв оголошенню публічного заклику до львів'ян прибути до Івано-Франківська для участі у зібранні⁸. У день проведення панахиди тисячна колона львівських молодих людей під синьо-жовтими прапорами стала тим вирішальним чинником, що психологічно «зламав» мобілізований партійний «актив». Десятки тисяч учасників зібрання відчували свою силу, а сама панахида, а після неї громадянський мітинг, започаткували на Прикарпатті свою епоху «мітингової демократії»⁹.

Через місяць влада погодилася на проведення офіційного політичного мітингу, на якому намагалася через публічний диспут донести громадянам власне бачення розвитку політичної ситуації в Україні. 23 липня 1989 р. у центральному парку Івано-Франківська пройшло зібрання під гаслом «Вся влада Радам. Народ і перебудова». Почергові виступи представників влади та опозиції демонстрували різні точки зору на тогочасні зловоденні проблеми. Участь у мітингу взяв і В. Чорновіл. У своїй промові він окреслив конкретні кроки по трансформації тогочасного суспільств у напрямі до справжнього народовладдя. Його виступ був яскравий і знайшов масову підтримку та схвалення присутніх.

Цікавою є інтерпретація чорноволівської промови, поданої на засіданні бюро Івано-Франківського обкому КПУ через кілька днів після мітингу:

⁷ Хроніка. *Інфоматор №10. Щотижнева хроніка Львівської обласної ради УГС*. 1989. 6 лютого.

⁸ Марусик П. *А ми тую червону підійmemo... Документальне есе 1989–1999...* С.41-43.

⁹ Кобута С., Кобута Л. Масові несанкціоновані зібрання на Прикарпатті 1989 р. як чинник демократизації суспільно-політичного життя регіону. *Галичина. Науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис*. 2015. Ч.27. - С.157-167.

«...лідер УГС Чорновіл В. М. в якості головного завдання визначив створення НРУ як опозиційної до КПРС організації, закликав учасників усіх неформальних об'єднань до єдності з НРУ, виключення з його програми пункту про визнання керівної ролі КПРС. Чорновіл висловився також за використання мітингів, пікетів, страйків, бойкоту виборів для здійснення тиску на місцеві органи влади з метою висунення свої вимог і депутатів до Верховної ради УРСР. Заявив, що у випадку невизнання НРУ, УГС очолить боротьбу за вихід УРСР із складу СРСР і проголошення «самостійної держави»¹⁰. Навіть самі апаратники змушені були констатувати власну поразку у публічних дискусіях із неформалами.

Розвиток політичного процесу у другій половині 1989 р. на Прикарпатті набрав динамічного характеру. Керівники місцевих новітніх об'єднань впевнено очолили національно-демократичний рух, тож В. Чорновіл основні свої зусилля уже скеровував на загальноукраїнські справи. Ставши народним депутатом УРСР та головою Львівської обласної ради, він мав інший масштаб та обсяги роботи. Але участь В. Чорновола в процесі становлення національно-демократичного руху на Прикарпатті у 1987–1989 рр. залишається одним із важливих чинників успіху місцевих демократичних сил на етапі боротьби за державну незалежність України.

Кобута Степан. Вплив В.Чорновола на розвиток національно-демократичного руху на Прикарпатті у 198–1989 рр. Прослідковано роль В.Чорновола у розгортанні демократичного руху на Прикарпатті (Івано-Франківська область) у 1987–1989 рр. Увага звернена на інформаційний, організаційний і політичний напрями роботи. Визначено місце політика в питаннях утворення обласної філії УГС, участі в масових опозиційних заходах на Прикарпатті.

Ключові слова: В.Чорновіл, Івано-Франківська область, національний рух, Прикарпаття, Українська гельсінська спілка, «Український вісник».

Kobuta Stepan. V.Chornovil and his influence on the national-democratic movement of Prykarpattia in 1987–1989. The paper traces and determines the role of V.Chornovil in the development of the democratic movement of Prykarpattia (Ivano-Frankivsk region) in 1987–1989. It scrutinizes the informational, organizational, and political directions. The paper also analyses the role of the politician in the establishment of the regional branch of the Ukrainian Helsinki Group, his participation in protest meetings and mass riots on the territory of Prykarpattia.

Key words: V.Chornovil, Ivano-Frankivsk region, national movement, Prykarpattia, the Ukrainian Helsinki Group, newspaper «Ukrainsky visnyk».

¹⁰ Державний архів Івано-Франківської області, ф.2П. (Івано-Франківський міський комітет КПУ), оп.1, спр.1258, арк.9-10.

Андрій Кожанов

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Національного університету «Одеська морська академія» (Одеса)

Олена Шипотілова

кандидат історичних наук, доцент кафедри довузівської підготовки Одеського національного морського університету (Одеса)

НЕФОРМАЛЬНА ПРЕСА ЯК ФОРМА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ «ПЕРЕБУДОВИ»

У другій половині 1980-х років націонал-демократичний рух в УРСР отримав потужний імпульс згори. Горбачовська демократизація, звільнення політичних в'язнів, послаблення репресивного тиску на опозицію створили сприятливі умови для громадянської активності. Проблеми екології, статусу української мови й історичної пам'яті, громадянські права і свободи – ключові теми, що об'єднали строкате за інтересами та соціальним становищем населення республіки. Генсек вбачав у громадських об'єднаннях природнього союзника у справі «перебудови» і боротьбі з консервативним крилом партапарату. Згадуючи атмосферу тих часів, Л. Кравчук зауважував, що у зверненнях керівництва СРСР до республіканської верхівки постійно звучали запитання на зразок: «У вас розвивається демократія? У вас розвивається критика і самокритика? У вас критикують першого і другого, і третього секретаря чи не критикують?»¹.

У 1989 р. Українській РСР налічувалось понад 47 тис. неформальних організацій, серед яких 6957 суспільно-політичних та 1460 культурно-історичних товариств. У січні ЦК КПУ розробив інформаційну записку «Про самодіяльні формування» для керівників низових партійних осередків, в якій зазначалося, що намагання придушити незручні самодіяльні організації та ініціативу з їх сторони є політично шкідливими². У той же час, партійні функціонери намагалися сепарувати потенційну опозицію від прихильників партійного курсу та інших об'єднань за інтересами. Переважну більшість неформальних груп націонал-демократичного напрямку влада зарахувала до категорії «екстремістів та націоналістів», адже цілком усвідомлювала, що вирішення навіть суто культурних і екологічних проблем було неможливим поза сферою політики.

¹ Кравчук Л. Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України. 1988–1991. URL: <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/510/>

² Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. К.: ІПіЕНД, 2002. С. 68.

Попри певну лібералізацію суспільно-політичного життя, фактично до 1990 року опозиція не мала повноцінних правових і матеріально-технічних можливостей для ведення конкурентної боротьби з компартійною номенклатурою. Позбавлені доступу до державних ЗМІ, видавничо-поліграфічної бази лідери націонал-демократичного руху були змушені шукати альтернативні канали комунікації з суспільством.

У серпні 1987 р. відновлено випуск «Українського вісника». За задумом редколегії «УВ» (В. Чорновіл, М. Горинь, І. Гель, П. Скочок) проект створювався як цілком законний канал зв'язку усіх національно-демократичних сил республіки. Втім, за відсутності законодавчої бази для функціонування недержавних ЗМІ, «Вісник» опинився в «напівлегальному» становищі³.

У Львові 1988 р. світ побачив журнал «Кафедра», орган Української Асоціації Незалежної Творчої інтелігенції. Редактором «Кафедри» був відомий журналіст і літературознавець М. Осадчий. Видання публікувало роботи знакових постатей національного руху В. Стуса, Є. Сверстюка, В. Чорновола, О. Заливахи, Л. Лук'яненка, І. Світличного. У Дніпропетровську 1988 р. видавався позацензурний громадсько-політичний часопис «Пороги», редагований поетом і в'язнем сумління І. Сокульським.

У липні 1988 р. почала роботу перша в «перебудовній» Україні незалежна інформаційно-пресова служба, створена зусиллями угесівців В. Чорновола (керівник прес-служби, редактор журналу «Український вісник»), В. Барладяну (член редколегії «УВ»), М. Гориня (член редколегії «УВ»), С. Кириченка (член редколегії «УВ»), В. Шевченка (член редколегії «УВ»), П. Скочка (член прес-служби), С. Набоки (відповідальний за випуск газети «УВ»), Я. Кендзьора (відповідальний за кіно- і фотомережу), Т. Чорновола (відповідальний за магнітофонні випуски). За зв'язки з органами масової інформації відповідали М. Горбаль, Л. Лохвицька, О. Шевченко, Б. Горинь⁴.

Службою передбачалося щоквартально випускати «товстий» варіант «Вісника», двічі на місяць мав виходити «УВ-Експрес»(журнал меншого формату, що містив актуальні матеріали про суспільно-політичні події в Україні), а між випусками останнього поширювались листки прес-служби Української гельсінської спілки. Зокрема, впродовж липня-серпня 1988 р. налагоджено випуск 15 інформаційно-публіцистичних листівок.

Впродовж 1988-1990 років преса неформальних організацій переживає

³ Деревінський В. Журнал «Український вісник» (1987–1989 рр.). *Українознавство*. 2009. № 3. С. 204.

⁴ Кожанов А. Позацензурна преса УГС та УРП наприкінці 1980-х – на початку 90-х рр.: умови формування, особливості розвитку. *Історико-політичні студії*. К.: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2018. С. 228

період піднесення. Ще до прийняття закону «Про пресу та інші засоби масової інформації», що заборонив цензуру і надав громадським організаціям право на заснування власних друкованих органів, членами УГС, НРУ, «Товариства Лева», ТУМ, «Зеленого світу», «Меморіалу» засновано понад 150 найменувань ЗМІ⁵.

Важливою віхою в історії формування опозиційної націонал-демократичної періодики слід вважати вихід навесні 1989 р. газет «Голос відродження» та «Поступ». Типові для свого часу самвидавні часописи персоніфікували нову українську журналістику, вільну від цензури та ярма «колективного пропагандиста і агітатора». С. Набока, один із лідерів визвольного руху, редактор «Голосу відродження» згадував: «Я почав довбати керівництво УГС про потребу ставити це питання на координаційній раді – треба, рєб'ята, треба! Уже пора видавати «бойовой лісток». Всі погоджувалися, але ніхто не ворушився. І тоді ми з дружиною Інною сідаємо: я пишу тексти, вона вирізає, клеїть, робимо макет. Я везу тихцем, тишком-нишком, електричками з пересадками через Мєнск, у Вільнюс. Даю, здається, сто рублей – на тисячу примірників пробного накладу «Голосу відродження». Кілька номерів ми взагалі випустили з дружиною вдома... Я ні в кого не питав дозволу і зробив це за власні гроші. Я по житті, так би мовити, журналіст, редактор і видавець. Мені це хотілося робити, мені це було цікаво робити»⁶.

Слід зауважити, що окрім вищезгаданих діячів, у неформальних виданнях працювали відомі українські журналісти В. Кіпіані, В. Шевченко, Г. Гонгадзе, О. Кривенко, Ю. Луканов.

Виборчі кампанії 1989 і 1990 рр. спричинили появу значної кількості різноманітних бюлетенів, листків, газет, які слугували джерелом інформації для громадськості про хід виборчих змагань та заходи демократичних сил, містили агітаційні матеріали. Народним Рухом України сформовано Центр координації виборів. У рамках Центру діяло агентство «Рух-інформ» і низка друкованих видань, серед яких, бюлетені «За народний парламент», «Оглядач подій», «Рух-інформцентр», газета «Досвітні вогні»⁷.

У квітні 1989 р. Відділенням Народного Руху України при Київському університеті засновано бюлетень «Вибір» – видання Комітету сприяння

⁵ Газети у фондах наукових бібліотек м. Львова (1990-2000 рр.) / В.О. НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника; Уклад. Романишин Ю.О. та ін.; Ред. Кульчинський М. Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 2004. 189 с. ; Неформальна преса в Україні (1988–1991): Каталог за матеріалами газетних фондів Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського. К.: Смолоскип, 2001. 144 с.

⁶ Кіпіані В. Вічний Набока. Українська правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/ukr/columns/2011/04/26/37004/view_print/

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 270, спр. 3. 1989–1990 рр., арк. 12.

демократичним виборам, яке виходило впродовж 1989-1990 рр. з невизначеною періодичністю. Видання публікувало матеріали суспільно-політичного та історичного характеру, аналітичні статті відомих журналістів, літераторів, науковців А. Сахарова, Ю. Луканова, О. Шевченка, Є. Сверстюка, В. Яворівського, С. Одарича⁸.

У лютому 1990 р. засновано «Народну думу», у вихідних даних якої зазначено, що газета «випущена великим колективом виборців в підтримку кандидатів Демократичного блоку», у квітні «Вісник виборця» – газета Дрогобицького відділення Руху.

Незначні накладі видань, що рідко перевищували декілька тисяч примірників, фінансові проблеми і протидія владних структур значно послабили інформаційний вплив опозиції на суспільство. Однак компартійній монополії на ЗМІ було покладено край, націонал-демократичний рух здобув сотні тисяч прихильників. Відносно короткий період існування неформальної преси завершився на початку 1990 років, коли державна незалежність відкрила нові можливості для опозиції у політиці та журналістиці. Втім, саме цей час визначив обличчя нової української періодики, що продовжила популяризувати ідеї націонал-демократії в інформаційному просторі молодій державі.

Активна інформаційно-видавнича діяльність наприкінці 1980 років дозволила консолідувати розрізнені осередки національно-визвольного руху. В умовах компартійної монополії на ЗМІ, інакше отримали можливість діалогу з суспільством і між собою.

Кожанов Андрій, Шипотілова Олена. Неформальна преса як форма діяльності українських націонал-демократичних сил на завершальному етапі «перестройки» У статті висвітлено роль неформальної преси у розвитку націонал-демократичного руху в Україні наприкінці 1980-х років, суспільно-політичні умови формування позацензурної преси, внесок лідерів визвольного руху у процес організації незалежних від партійно-радянських органів видань. **Ключові слова:** націонал-демократичний рух, самвидав, преса, УГС, НРУ.

Kozhanov Andrii, Shypotilova Olena. Informal press as a form of activity of Ukrainian national democratic forces at the final stage of «perestroika». The article is highlighted the role of informal press in the development of national-democratic movement in Ukraine in the late 1980s, social-political conditions of uncensored press, contribution of liberation leaders organization of publications independent of party-Soviet bodies.

Key words: national-democratic movement, samizdat, press, UHU, PMU.

⁸ ЦДАГО України, ф. 270, спр. 4. 1989–1990 рр., арк. 26.

Данило Кравець

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська Політехніка» (Львів)

РУХ СПРОТИВУ В УКРАЇНІ У ПРОГРАМАХ МІЮНХЕНСЬКОГО РАДІО СВОБОДА (1960–1970-ті рр.)

Розвиток демократії та громадянського суспільства в Україні неможливий без існування справді незалежних ЗМІ та об'єктивної журналістики. Історія української редакції радіостанції Радіо Свобода (Мюнхен) є наглядним прикладом традицій українських вільних медіа. Редакція Радіо Свобода та очільник її українського відділу – М. Демкович-Добрянський (1954–1972) доклали чималих зусиль для того щоб розповісти вільному світу про Україну її історію та рух опору проти комуністичної, тоталітарної системи.

Радіо Свобода стало одним із небагатьох західних засобів інформації, які передавали український радянський самвидав. Поява на Заході самвидавних, тобто позацензурних творів, з України дуже вплинула на зростання зацікавлення українськими проблемами. Найважливіші наукові журнали та передові газети західних країн, присвячували багато уваги українським радянським справам. Такі імена як Вячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Валентин Мороз стали загальновідомі в різних країнах світу. Це саме можна було сказати і про періодичний орган вільної думки «Український вісник»¹. Матеріали самвидаву, які радіостанція отримувала з різних куточків СРСР, у середині 1960-х рр. почав передруковувати і зберігати дослідницький відділ Радіо Свобода. На початку 1970 р. формується окремий відділ, відповідальний за копіювання, зберігання і поширення самвидаву. Із 1971 р. «Матеріали самвидаву» (бюлетень Радіо Свобода в якому публікували різні підцензурні тексти) виходив регулярно – щороку від 40 до 50 випусків. Окрім «Матеріалів самвидаву», протягом 1970 - х років Радіо Свобода видало 30 томів «Збірки документів самвидаву» (близько трьох тисяч текстів). Примірники надсилали до багатьох науково-дослідних центрів та установ у Європі та США. Колекцію самвидаву, зібрану Радіо Свобода, вважають чи не найбільшою у світі².

¹ Добрянський М. «Український самвидав у перекладах чужими мовами». *ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. ф. 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Радіопрограми М. Добрянського «Україна між минулим і майбутнім», арк. 51.

² Ремовська О. *Говорить Радіо Свобода. Історія української редакції*. Київ, 2015. С. 38.

Звучали у радіоєфірі витяги із самвидаву, зокрема частини фундаментальної праці українського дисидентства – збірки «Лихо з розуму», в якій її автор В. Чорновіл зібрав матеріали про першу хвилю арештів української інтелігенції. Василь Овсієнко, один з діячів українського дисидентського руху, вважав, що саме ця праця: «вивела український рух на світові обшири: світ дізнався про Україну, яка бореться, і став їй допомагати – через висилання Радіо Свобода, протести демократичної громадськості Заході, офіційні запити політиків, які були названі владою СРСР «втручанням у внутрішні справи»». Опосередкована співпраця В. Чорновола з Радіо Свобода продовжилася в контексті «Українського вісника». За даними КДБ, найактивніше зміст вісника передавало саме Радіо Свобода. «Невелике поширення друкованого тексту «Українського вісника» у республіці не виключає, що його видавці, усвідомлюючи антирадянський характер журналу, намагаються уникнути провалів під час його поширення і для цього вступили у змову з однодумцями за кордоном, за допомогою яких доводять зміст «Вісника» через радіостанції, що ведуть ворожі трансляції на Радянський Союз», – доповідали з цього приводу у КДБ. Радіо Свобода передавало зміст часопису дослівно, влаштуваючи читання кожного чергового випуску у своїх передачах³.

Редактор М. Демкович-Добрянський був автором серії програм на Радіо Свобода «Люди та ідеї 60-их років в Україні» у яких детально йшлося про українських опозиціонерів 1960–1970-х рр. Одна з радіопередач була присвячена В. Чорноволу. Редакція опублікувала та оприлюднила лист дисидента до очільника УРСР Петра Шелеста. «В'ячеслав Чорновіл увійде в історію як чемпіон у боротьбі за соціалістичну законність» – писав М. Демкович-Добрянський. Автор також відзначав, що твори В. Чорновола були зауважені авторитетними західними виданнями такими як лондонський «Таймс», «Нью-Йорк Таймс» і «Лос-Анджелес Таймс», а лондонський тижневик «Економіст» відносив праці В. Чорновола до найважливіших творів радянського самвидаву⁴. Журналіст Едвард Кренкшон писав про дисидента в лондонському журналі «Обсервер» з приводу появи книги «The Chornovil Papers»: «Найвідважніше, найдошкульніше й найефективніше обвинувачення проти свавілля й надужиття влади написав лєнінець, комсомольський діяч, який знає про Маркса і Леніна та про радянські закони більше ніж його гнобителі». Знаний Збігнєв Бжезінський теж відзначив цю збірку: «Це глибоко зворушливий документ людських трагедій, який

³ Там само, С. 41.

⁴ Добрянський М. Вячеслав Чорновіл у боротьбі за соціалістичну законність. *ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. ф. 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Радіопрограми М. Добрянського «Люди та ідеї 60-х років», арк. 51.

перевищує навіть найважливіші проблеми політики».⁵

Ще на початку 1960-х рр. українська редакція Радіо Свобода звертала увагу своїх слухачів на появу нових опозиційних рухів в Україні. Керівник українського відділу з Радіо Свобода М. Демкович-Добрянський, доповідав в українському Дискусійному Клубі в Нью-Йорку 13 червня 1963 на тему «Наше становище до процесів в Советській Україні»: «В Україні починає творитися своєрідна громадська думка. Люди вже не тільки мислять критично і опозиційно, але й говорять, дискутують. Витворюються своєрідні методи боротьби проти русифікаторської політики»⁶.

Спротив русифікації та рустикалізації української культури та побуту часто висвітлювались у програмах Радіо Свобода. Редакція радіо відзначала роль у цих процесах української радянської інтелігенції: «упродовж 1965-го року ми спостерігали, як наш народ на батьківщині обороняв свої права, змагався за збереження своєї національної індивідуальності, захищає свою культуру і традиції. Наш народ ставив спротив усім зазіханням великодержавницьких елементів у КПРС»⁷. М. Добрянський в одній із радіопередач відзначив журнал українського комсомолу «Ранок» (1965) за публікацію українських пісень⁸. Радіо Свобода звертала увагу слухачів й на те, що відродження 1960-х рр. було цікаве й тим, що в ньому взяли участь не тільки безпартійні діячі культури, але й члени КПУ: «Самвидавські матеріали з нашої батьківщини, що потрапили до західних країн і там були опубліковані, доводять багато комуністів підтримали громадські сили України, коли вона протестувала проти припинення десталінізації»⁹.

Радянська преса інтерпретувала інтерес Радіо Свобода до дисидентів по-своєму. Газета «Радянська Україна» писала, що радіостанція «вигадала так звану «демократичну опозицію», якій давалися підступні інструкції і директиви»¹⁰.

Відзначимо, що у Львівській національній бібліотеці ім. В. Стефаника зберігається особовий архівний фонд вже згаданого керівника української редакції Радіо Свобода М. Демковича-Добрянського. В архіві є значний пласт матеріалів присвячених українському дисидентському рухові загалом та В. Чорноволу зокрема.

⁵ Добрянський М. «60-ті роки в Україні» Доповідь в Олдгамі 23 лют. 1975. *ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. Ф. 298, спр. «60-ті роки в Україні». Доповідь в Олдгамі 23 лют. 1975», арк. 5.

⁶ Процеси в Советській Україні. *Свобода*. 1963. 21 серпня. С. 3.

⁷ Добрянський М. Україна 1965-го року. *ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. ф. 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Підшивка із скриптами радіопрограм М. Добрянського», арк. 32.

⁸ Добрянський М. «Ранок – (1965), журнал комсомолу – на оборону української пісні». *ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. ф. 298, спр. Люди та ідеї 60-х років», арк. 43.

⁹ Добрянський М. «Українські комуністи вимагають гарантій проти сталінізму». *ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. ф. 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. Люди та ідеї 60-х років», арк. 49.

¹⁰ Ремовська О. Говорить Радіо Свобода... С. 43.

Кравець Данило. Рух спротиву в Україні у програмах мюнхенського Радіо Свобода (1960-1970-ті рр.). У статті охарактеризовано стан висвітлення руху опору в Українській РСР у програмах Радіо Свобода (Мюнхен) упродовж 1960-х-1970-х рр. Аналізуються редакційна політика керівника української редакції Радіо М. Демковича-Добрянського по відношенні до дисидентського руху.

Ключові слова: Радіо Свобода, М. Демкович-Добрянський, самвидав, В. Чорновіл

Kravets Danylo. The Ukrainian resistance movement in Munich's Radio Liberty broadcastings (1960s-1970s). The paper deals with Radio Liberty (Munich) broadcastings dedicated to the dissident movement in the Soviet Ukraine. Editor-in-chief of Radio Liberty's Ukrainian Edition M. Demkovych-Dobrianskyi promoted topics about Ukrainian resistance movement with a special attention to «Samizdat».

Key words: Radio Liberty, M. Demkovych-Dobrianskyi, «Samizdat», V. Chornovil.

Микола Лазарович

доктор політичних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету (Тернопіль)

ЛЮДСЬКІ ВТРАТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2021 РОКІВ)

Від лютого 2014 р. в Україні триває російська агресія. Вона повернула українське суспільство на понад 70 років назад, тобто до періоду Другої світової війни. Як наслідок, уже восьмий рік у нашій країні знову гинуть та зазнають важких ушкоджень люди. Найбільша проблема полягає в тому, що серед жертв воєнних дій є й діти.

Загалом, унаслідок російсько-української війни з 14 квітня 2014 р. по 31 січня 2021 р. Управління Верховного комісара ООН із прав людини (УВКПЛ) нарахувало від 42 до 44 тис. жертв, у тому числі від 13 100 до 13 300 загиблих і від 29 500 до 33 500 поранених серед цивільних осіб, українських військовослужбовців та членів ворожих збройних формувань¹. Серед цивільного населення загинуло щонайменше 3 375 осіб, у тому числі 298 загиблих на борту рейсу МН17 «Малайзійських авіаліній» 17 липня 2014 р., та приблизно 7–9 тис. українських громадян було поранено і скалічено². Подібні дані про загибель цивільного населення подали начальник Головного управління міжнародного співробітництва і верифікації Збройних сил України (ЗСУ) генерал-лейтенант Леонід Голопатюк та заступник голови Моніторингової місії ООН з прав людини Бенжамін Мороз³.

Згідно з даними ООН, за весь період війни, яка досі триває, жертви серед цивільних осіб становлять близько 25–26% від загальної кількості пов'язаних з війною смертей. Така сама статистика з пораненнями.

Однак слід зазначити, що ця пропорція істотно змінилася з роками: з 33–34% у 2014 р. (тобто один мирний житель убитий на двох українських

¹ ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2021. 19 лют. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-kst-gertv-boyovyh-donbas/31110937.html> (дата звернення: 20.02.2021); У ООН повідомили про кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2020. 3 вер. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-zhertvy-viyny-na-donbasi/30818348.html> (дата звернення: 04.09.2020).

² ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2021. 19 лют. ...; У ООН повідомили про кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2020. 3 вер. ...

³ Україна в ОБСЄ: На Донбасі загинули 3094 військових, 12 тисяч поранені. *Укрінформ*. 2020. 2 лип. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3055547-ukraina-v-obse-na-donbasi-zaginuli-3094-ukrainskih-vijskovih-12-tisac-poraneni.html> (дата звернення: 02.07.2020); За шість років війни на Донбасі загинули понад 3 350 мирних жителів – ООН. *Укрінформ*. 2020. 25 лют. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2883912-za-sist-rokiv-vijni-na-donbasi-zaginuli-ponad-3-350-mirnih-ziteliv-oon.html> (дата звернення: 25.02.2020).

солдатів або членів ворожих збройних формувань) до 4–5% у 2019–2020 рр. (тобто один випадок загибелі мирного жителя на 20–22 загиблих українських військових або членів ворожих збройних формувань). Жертви були зумовлені обстрілами з ракетних установок, танків, гармат, вогнем зі стрілецької зброї й легких озброєнь та інцидентами, пов'язаними з мінами⁴.

Тривала агресія РФ на сході України, посилення обстрілів, у тому числі приватних помешкань та шкіл, щільне мінування територій призвели до численних дитячих смертей. Згідно з даними Моніторингової місії ООН із прав людини, з 14 квітня 2014 р. по 31 травня 2020 р. щонайменше 147 осіб, зокрема 98 хлопчиків та 49 дівчаток, загинули та 392 особи, зокрема 237 хлопчиків, 139 дівчаток та 16 дітей, стать яких невідома, були поранені⁵.

За іншими даними, зокрема Служби зв'язків із громадськістю Командування Сухопутних військ ЗС України, від початку нападу Росії на Україну на території Донецької та Луганської областей загинуло понад 240 дітей⁶. Ще 56 пропали безвісти. Отримали поранення і травми, за даними різних джерел, від 167 до понад 500 малолітніх громадян України⁷.

Незважаючи на зниження останнім часом інтенсивності бойових дій, їх жертви продовжують множитися. Так, згідно з даними ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН), із початку 2020 р. жертвами обстрілів на Сході України стали щонайменше десятеро дітлахів⁸.

Близько 200 тис. дітей сьогодні проживають уздовж лінії розмежування на Донбасі, в тому числі від 10 до 15 тис. в п'ятикілометровій зоні вздовж цієї лінії⁹, продовжуючи щодня піддаватися ризику.

Згідно з даними постійного представника України при ООН Сергія Кислиці, впродовж першої половини 2020 р. було зареєстровано

⁴ ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2021. 19 лют. ...; У ООН повідомили про кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2020. 3 вер. ...

⁵ З початку бойових дій на Донбасі щонайменше 147 дітей загинули і 392 були поранені – ООН. *Радіо Свобода*. 2020. 1 черв. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dity-zhertvy-viyna-donbas/30647086.html> (дата звернення: 02.06.2020); За шість років війни на Донбасі загинули понад 3 350 мирних жителів...; Україна – в ООН: 147 дітей загинули під час агресії РФ на Донбасі. *Укрінформ*. 2020. 24 черв. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3051375-ukraina-v-oon-147-ditej-zagynuli-pid-cas-agresii-rf-na-donbasi.html> (дата звернення: 25.06.2020).

⁶ Від початку збройної агресії РФ на Донбасі загинуло понад 240 дітей. *Українська правда*. 2020. 4 черв. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/4/7254450/> (дата звернення: 04.06.2020); Внаслідок російської агресії на сході України загинули 242 дитини – Порошенко. *Дзеркало тижня*. 2018. 28 бер. URL: https://dt.ua/UKRAINE/vnaslidok-rosiyskoyi-agresiyi-na-shodi-ukrayini-zagynuli-242-ditini-poroshenko-273480_.html (дата звернення: 22.07.2019); Через воєнні дії на Донбасі загинули понад 240 дітей. *Дзеркало тижня*. 2018. 1 черв. URL: https://dt.ua/UKRAINE/chez-voyenni-diyi-u-donbasi-zagynuli-ponad-240-ditey-279461_.html (дата звернення: 22.07.2019).

⁷ Від початку збройної агресії РФ на Донбасі загинуло понад 240 дітей...; Через воєнні дії на Донбасі загинули понад 240 дітей...

⁸ Від початку збройної агресії РФ на Донбасі загинуло понад 240 дітей...; Україна – в ООН: 147 дітей загинули під час агресії РФ на Донбасі...

⁹ Від початку збройної агресії РФ на Донбасі загинуло понад 240 дітей...; Через воєнні дії на Донбасі загинули понад 240 дітей...

дев'ять обстрілів шкіл. Загалом же, внаслідок бойових дій зруйновано або знищено 750 навчальних закладів¹⁰.

За даними громадських організацій кількість дітей-переселенців з Криму і Донбасу перевищила 170 тис. осіб¹¹. Через війну за станом на жовтень 2016 р. 1937 українських дітей стали сиротами¹². Тисячі дітей потребують допомоги з проблемами фізичного та психічного здоров'я.

Щодо українських вояків, то за станом на 21 січня 2021 р. в електронній «Книзі пам'яті полеглих за Україну» вміщено дані про 4355* загиблих різних українських силових структур, добровольчих загонів та волонтерів¹³. Управління Верховного комісара ООН із прав людини за період від 14 квітня 2014 р. до 31 липня 2020 р. нарахувало приблизно 4150 полеглих оборонців України* й близько 9 700–10 700 поранених¹⁴.

Згідно з даними згаданого генерал-лейтенанта Л. Голопатюка, впродовж 2014 – першої половини 2020 р. загинули 3094 українських солдатів і офіцерів, поранень зазнали майже 12 тис. бійців¹⁵.

Російські втрати за період від 14 квітня 2014 р. до 31 липня 2020 р. УВКПЛ оцінює у приблизно 5 700 убитих і 12 700–13 700 поранених¹⁶. Очевидно, що наведені цифри охоплюють три основних категорії російських терористичних формувань: кадрові військовослужбовці ЗС РФ, російські найманці та місцеві колаборанти.

¹⁰ Україна – в ООН: 147 дітей загинули під час агресії РФ на Донбасі...

¹¹ Від початку збройної агресії РФ на Донбасі загинуло понад 240 дітей...; Через воєнні дії на Донбасі загинуло понад 240 дітей...

¹²Геращенко: за час боїв на Донбасі загинули майже 500 жінок і 70 дітей. *Українська правда*. 2016. 26 жовт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/10/26/7124819/> (дата звернення: 22.07.2019).

* За станом на 24 жовтня 2017 р. безповоротні (бойові) втрати становили 56,5%, санітарні (не бойові) втрати – 43,5% [Загиблі за видами втрат (станом на 24.10.2017 р.). *Книга пам'яті полеглих за Україну: 2014–2018*. URL: <http://memorybook.org.ua/indexfile/stattypes2014.htm> (дата звернення: 12.06.2020)]. Згідно з даними головного військового прокурора України (2014–2019) Анатолія Матіоса, за перших чотири роки війни сталося 2700 не бойових безповоротних і санітарних втрат, з яких 891 випадок – хвороби, 318 – ДТП, 177 – нещасні випадки, 175 – отруєння алкоголем і наркотиками, 172 – необережне поводження зі зброєю, 101 випадок – порушення заходів безпеки, 228 – вбивства, 615 – самогубства (з них під час служби в зоні бойових дій – 282, решта – після відведення в пункти постійної дислокації на відновлення) [Котляр А. Анатолій Матіос: «Щоб не було не бойових втрат, потрібна превенція». *Дзеркало тижня*. 2018. № 40 (27 жовт. 2 лист.). URL: https://dt.ua/interview/anatoliy-matios-schob-ne-bulo-neboyovih-vtrat-potribna-prevensiya-292174_.html (дата звернення: 28.10.2018)].

¹³ Книга пам'яті полеглих за Україну: 2014–2021. URL: <http://memorybook.org.ua/index.htm> (дата звернення: 20.02.2021).

* УВКПЛ, до статистики смертей військових з обох боків фронту віднесло й випадки, не пов'язані безпосередньо з воєнними діями, зокрема загиблих внаслідок ДТП у зоні бойових дій, необережного поводження зі зброєю, хвороби під час служби, вбивств та самогубств. Ці випадки складають близько 30% (у 2019–2020 рр. – до 40%) від загальної кількості смертей [ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2021. 19 лют. ...; У ООН повідомили про кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2020. 3 вер. ...].

¹⁴ ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2021. 19 лют. ...; У ООН повідомили про кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2020. 3 вер. ...

¹⁵ Україна в ОБСЄ: На Донбасі загинули 3094 військових, 12 тисяч поранені...

¹⁶ ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2021. 19 лют. ...; У ООН повідомили про кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2020. 3 вер. ...

На думку журналістів російської газети «Псковская губерния», яка практично єдина в Росії публікувала статті про безпосередню участь Збройних сил та добровольців РФ у війні на сході України, втрати російської армії на Донбасі можна порівняти з кількістю загиблих військовослужбовців Збройних сил України. Лише до м. Псков за роки бойових дій привезли не менш як 200 загиблих росіян¹⁷.

Інші дані про російські втрати на Донбасі, опубліковані в офіційних та неофіційних джерелах, суттєво різняться. Міністерство оборони України, Служба безпеки України СБУ, волонтерські й правозахисні організації в Україні та РФ визнають, що встановити точні дані цих втрат неможливо. Тим більше, що президент Росії Владімір Путін своїм указом від 28 травня 2015 р. засекретив офіційні дані про втрати особового складу Міністерства оборони РФ¹⁸. Тому можливо вести лише приблизний облік, користуючись відкритими джерелами – передусім соціальними мережами та публікаціями відповідних інтернет-ЗМІ.

Дані про кількість загиблих на Донбасі росіян коливаються від однієї – понад трьох тисяч убитих, згідно з різними джерелами¹⁹, до 4552 загиблих за станом на 1 червня 2018 р. на Донбасі російських кадрових військових і добровільних найманців, число яких встановили волонтери проекту «Груз 200 из Украины в Россию»²⁰.

Щодо загальних даних про кількість убитих представників російських терористичних формувань на Донбасі, то їхня верхня межа навіть протягом першого року війни коливається від близько 8 тис. бойовиків, про смерть

¹⁷Втрати ЗС РФ на Донбасі можна порівняти з кількістю загиблих бійців ЗСУ – російські журналісти. УНІАН. 2019. 5 лют. URL: <https://www.unian.ua/war/10434099-vtrati-zs-rf-na-donbasi-mozhna-porivnyati-z-kilkistyuu-zagiblih-biyciv-zsu-rosiyski-zhurnalisti.html> (дата звернення: 05.02.2019).

¹⁸ О внесении изменений в перечень сведений, отнесенных к государственной тайне, утвержденный Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 1995 г. № 1203: *Указ Президента Российской Федерации* от 28 мая 2015 г. № 273. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201505280001?index=0&rangeSize=1> (дата обращения: 14.08.2018).

¹⁹ *Дорош С.* Скільки росіян загинуло на Донбасі? *ВВС Україна*. 2017. 15 черв. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-39512872> (дата звернення: 22.07.2019); *Gregory P. R.* Russia May Have Inadvertently Posted Its Casualties In Ukraine: 2,000 Deaths, 3,200 Disabled. *Forbes*. 2015. 25 Aug. URL: <https://www.forbes.com/sites/paulroderickgregory/2015/08/25/kremlin-censors-rush-to-erase-inadvertent-release-of-russian-casualties-in-east-ukraine/#7eea75429c58> (Last accessed: 21.02.2020); *Кусок Т.* На Донбасі загинули понад 1600 військових РФ – СБУ. *Українська правда*. 2016. 15 бер. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/15/7102169/> (дата звернення: 22.07.2019); *Лавров* назвав російські війська на Донбасі «фантастикою». *Українська правда*. 2016. 1 груд. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/12/1/7128552/> (дата звернення: 22.07.2019).

²⁰ Общий список погибших на Донбассе российских военных и добровольных наемников, установленных из открытых источников по состоянию на 01.06.2018 года. «Забитый полк» / *Груз-200 из Украины в Россию*. 2018. 1 июн. URL: <http://gruz200.zzz.com.ua/files/груз-200-на-01.06.2018.pdf> (дата обращения: 17.12.2019); Общий список погибших на Донбассе российских военнослужащих и добровольных наемников, установленных из открытых источников («Список Елены Васильевой») (на основе материалов группы «Груз-200 из Украины в Россию» <https://www.facebook.com/groups/gruz200/>). *Проект «Груз-200 из Украины в Россию»*. 2018. 1 июн. URL: <http://gruz200.zzz.com.ua/> (дата обращения: 17.12.2019).

яких пресцентр Антитерористичної операції (АТО) повідомив ще 3 грудня 2014 р.²¹, до, мабуть, дещо перебільшених безповоротних втрат бойовиків у «понад 14,6 тис. особового складу, майже 260 танків і 340 бойових броньованих машин, майже 170 РСЗВ, до 190 артилерійських систем, 16 літаків і вертольотів, 10 безпілотних апаратів, до 360 автомобілів»²², які за станом на середину березня 2015 р. подав заступник начальника штабу АТО (2014–2015) полковник Валентин Федічев.

Загалом, логічною є думка депутата Псковських обласних зборів Льва Шлосберга про те, що «ніхто не знає точної цифри загиблих росіян в Україні», і «буде зроблено все, щоб її якомога довше не дізналися. Ця цифра може виявитися разючою»²³, – наголосив він.

Підсумовуючи, слід зазначити, що наруга, яка чиниться російським мілітаризмом над українськими громадянами, зокрема над дітьми, має отримати адекватну оцінку з боку світової спільноти. Зло має бути покараним!

Лазарович Микола. Людські втрати України в контексті російсько-української війни (2014–2021 рр.). У статті прослідковано людські втрати, зумовлені російською агресією, що триває від лютого 2014 р. дотепер. Визначено співвідношення людських втрат між цивільним населенням та військовослужбовцями. Значну увагу приділено впливу військових дій на дітей.

Ключові слова: російська агресія, людські втрати, загиблі, поранені, діти, цивільні особи, українські військовослужбовці, російські збройні формування.

Lazarovych Mykola. Human losses of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war (2014–2021). The article traces the human losses caused by Russian aggression, which has been going on since February 2014. The ratio of human losses between the civilian population and the military is determined. Considerable attention is paid to the impact of hostilities on children.

Key words: Russian aggression, human losses, dead, wounded, children, civilians, Ukrainian servicemen, Russian armed forces.

²¹ У боях на Донбасі загинули близько 8 тисяч бойовиків. *ТСН*. 2014. 3 груд. URL: <https://tsn.ua/politika/u-boyah-na-donbasi-zaginuli-blizko-8-tisyach-boyouovikiv-395347.html> (дата звернення: 22.07.2019).

²² Штаб АТО: на Донбасі українські військові знищили понад 14 тисяч бойовиків. *УНІАН*. 2015. 16 бер. URL: <https://www.unian.ua/war/1056155-shtab-ato-na-donbasi-ukrajinski-viyskovyi-znischili-ponad-14-tisyach-boyouovikiv.html> (дата звернення: 22.07.2019).

²³Втрати ЗС РФ на Донбасі можна порівняти з кількістю загиблих бійців ЗСУ – російські журналісти...

Богдан Максимець

кандидат політичних наук, викладач вищої категорії Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, викладач-методист (Івано-Франківськ)

БОГДАН РЕБРИК В АНТИРЕЖИМНОМУ РУСІ СПРОТИВУ

Ребрик Богдан Васильович – дисидент (інакодумець), активний учасник антирежимного руху спротиву в радянській Україні, член низки організацій, які у ХХ ст. вели боротьбу за державну самостійність України, зокрема Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (Української Гельсінської групи, УГГ). Також він був народним депутатом Верховної Ради УРСР першого демократичного скликання, яка, власне, 24 серпня 1991 р. ухвалила Акт проголошення незалежності України.

Богдан Ребрик народився у національно свідомій родині 30 липня 1938 р. в селі Павлівка, тепер Івано-Франківського району Івано-Франківської області¹. Зумів здобути фах радіотехніка і радиста стратегічного військового судна². У 1962 р. під час бойових вильотів в район Аляски потрапив в авіакастрофу, втративши до 70 % зору, після чого його комісували³.

У кінці 1962 р. Богдан Ребрик переїхав до Івано-Франківська. Тут йому дали роботу і квартиру. Зокрема, він викладав радіотехніку в Івано-Франківській обласній радіошколі Добровільного товариства сприяння армії, авіації та флоту (ДТСААФ) у місті Калуш⁴. Саме там він вдався до дисидентської діяльності, популяризуючи патріотичні книги. Окрім того, на уроках і перервах Ребрик говорив про те, що Україна зараз пригноблена, висловлював співчуття з приводу розгрому ОУН та твердив про необхідність проведення боротьби проти радянської влади за побудову самостійної України⁵. У підсумку його антирежимна діяльність призвела до обшуку і

¹ Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод: у 4 т. / ГО «Харківська правозахисна група»; упор. Є. Ю. Захаров; худож.-оформлювач Б. Ф. Бублик. Харків: «Права людини», 2016. Т. 2. С. 127.

² Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник / упор. Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. С. 367.

³ Богдан Ребрик: Єврейські дисиденти зробили більше для незалежності України, ніж бандерівці: інтерв'ю / автор А. Мева. URL: <http://firtka.if.ua/blog/view/bogdan-rebrik-evrejski-disidenti-zrobili-bilse-dla-nezaleznosti-ukraini-niz-banderivci4088>.

⁴ Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод: у 4 т. / ГО «Харківська правозахисна група»; упор. Є. Ю. Захаров; худож.-оформлювач Б. Ф. Бублик. Харків: Фоліо, 2001. Т. 1. С. 127.

⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф 6, спр. 68543 ФП. Т. 1, арк. 330.

⁵ Там само, арк. 7.

⁵ Там само, арк. 78–84, 331, 411.

⁵ Там само, арк. 412.

затримання 6-го та арешту 8-го лютого 1967 р.⁶.

Свідками на судовому засіданні були 70 хлопців-курсантів. Проте лише 10 дали покази, що Ребрик уславляв бандерівців, обґрунтовував необхідність створення самостійної України, викривав недемократичність радянської виборчої системи, засуджував призначення на керівні посади в республіці представників інших національностей, зокрема росіян⁷.

12 травня 1967 р. Судова колегія в кримінальних справах Івано-Франківського обласного суду засудила Б. Ребрика за статтею 62 ч. 1 Кримінального кодексу (КК) УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда» до трьох років позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії (ВТК) суворого режиму без заслання та позбавлення права займати посади, пов'язані з викладацькою роботою і вихованням молоді після відбуття основного покарання на п'ять років⁸. Після суду дисидента відправили у ВТК в селище Явас, Мордовія⁹.

6 лютого 1970 р. Богдана Ребрика звільнили¹⁰. Він повернувся до Івано-Франківська, працював товарознавцем на базі, пізніше на меблевій фабриці¹¹. Інакодумець майже відразу долучився до виготовлення та поширення самвидаву. Для цього він використав поему Григорія Чубая «Вертеп»¹². Ребрик зберігав позацензурні праці «Інтернаціоналізм чи русифікація» І. Дзюби та «Репортаж із заповідника імені Берії» В. Мороза. Відомо, що в той час у розмовах дисидент висловлювався проти русифікації, бездержавного статусу України, надмірної її залежності від Москви¹³.

21 лютого 1974 р. на квартирі Б. Ребрика працівники міліції здійснили обшук, внаслідок якого було вилучено низку книг, зокрема роман-хроніку Р. Іванченко «Клятва», монографію А. Яковліва «Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках», збірку «Симон Петлюра в молодості»¹⁴, а також його особисті зошити з віршами, частково записаними з передачі на «Радіо Свобода», окремі матеріали з виписками Жердівських і Коломацьких

⁵ Ребрик Богдан Васильович: інтерв'ю / автор В. В. Овсієнко. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1113937375>.

⁵ Звільнилися з ув'язнення. *Чорновіл В. Твори: у 10-и т. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. Михайло Косів. Київ: Смолоскип, 2006. Т. 3. С. 757.*

⁵ Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник, С. 367.

⁵ ГДА СБУ, ф 6, Спр. 68543 ФП, т. 3, арк. 298

⁶ Там само, арк. 7.

⁷ Там само, арк. 78–84, 331, 411.

⁸ Там само, арк. 412.

⁹ Ребрик Богдан Васильович: інтерв'ю / автор В. В. Овсієнко. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1113937375>.

¹⁰ Звільнилися з ув'язнення. *Чорновіл В. Твори: у 10-и т. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. Михайло Косів. Київ: Смолоскип, 2006. Т. 3. С. 757.*

¹¹ Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник. С. 367.

¹² ГДА СБУ, ф 6, спр. 68543 ФП, т. 3, арк. 298.

¹³ ГДА СБУ, ф 6, спр. 68543 ФП, т. 2, арк. 299.

¹⁴ Там само, арк. 215.

статей, про Симона Петлюру під назвою «Геніальна особистість є творцем мети змагань кожного народу», магнітофонні стрічки із записами українських пісень, зокрема повстанської пісні «Я сьогодні від вас від'їжджаю»¹⁵.

23 травня 1974 р. Богдана Ребрика заарештували¹⁶. 14 серпня 1974 р. його було засуджено за статтею 62 ч. 2 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда» на сім років позбавлення волі у ВТК особливо суворого режиму із засланням на три роки. На підставі статті 26 КК УРСР дисидента визнали ще особливо небезпечним рецидивістом¹⁷.

22 серпня 1974 р. та 27 лютого 1975 р. Б. Ребрик написав касаційні скарги¹⁸. Проте, розглянувши справу у порядку нового провадження, Судова колегія у кримінальних справах Івано-Франківського обласного суду 17 лютого 1975 р. підтвердила попередній вирок, а Судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду УРСР 10 квітня 1975 р. ухвалила залишити касаційну скаргу без задоволення, а вирок – без змін¹⁹. Не змирившись із несправедливим засудженням, інакодумець написав ще листа до профспілкового лідера Джорджа Міні зі США (1976 р.) та заяву на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР (1977 р.)²⁰. Вони разом із «Останнім словом Богдана Ребрика на судовому процесі в Івано-Франківську в березні 1975» були передані на Захід й там надруковані (тамвидав), зокрема в журналі «Сучасність»²¹.

Богдана Ребрика відправили у ВТК, що в Сосновці, Мордовія²². У липні 1976 р. за відмову виконати наказ перейти в камеру до кримінальних в'язнів дисидент був жорстоко побитий, а потім кинутий в одиночну камеру на 15 діб²³. У 1977 р. Б. Ребрик, С. Караванський, М. Осадчий та інші українські політв'язні написали звернення на захист о. В. Романюка Святійшому Престолові, Всесвітній раді церков, Національній раді християнських церков США, урядам і парламентам, які підписали прикінцевий акт Гельсінських угод²⁴.

У липні 1977 р. із зони Б. Ребрика повезли для відповідної бесіди до

¹⁵ Там само, арк. 9, 29, 153, 220.

¹⁶ ГДА СБУ, ф 6, спр. 68543 ФП, т. 3, арк. 5.

¹⁷ ГДА СБУ, ф 6, спр. 68543 ФП, т. 2, арк. 297–300.

¹⁸ Там само, арк. 318–334.

¹⁹ ГДА СБУ, ф. 6, спр. 68543 ФП, т. 3, арк. 281–286, 325–327.

²⁰ Українська Гельсінська група. 1978–1982: документи і матеріали / упорядн. О. Зінкевич. Торонто – Балтимор: Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. С. 535–542.

²¹ Там само, С. 565–574.

²² Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод: у 4 т. Т. 1. С. 127.

²³ Там само, С. 127.

²⁴ Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод: у 4 т. / ГО «Харківська правозахисна група»; упор. Є. Ю. Захаров; худож.-оформлювач Б. Ф. Бублик. Харків: «Права людини», 2016, Т. 3. С. 10–12.

Івано-Франківська, оскільки КДБ прорахувало, що саме він може бути важливою ланкою в передачі недозволеної інформації в'язнями сумління на волю²⁵. Тут він мав два тригодинні побачення зі своєю родиною, яка передала йому ліки, але розказати, якими шляхами із зони доходить інформація, відмовився²⁶.

26 жовтня 1977 р. на етапному перегоні з Івано-Франківська конвой Київської пересильної тюрми став силою знімати з Ребрика натільного хрестика. Дисидент сховав його в рот, а коли майор спробував витягнути хрестик з рота, то відкусив йому пальця. Розлючені конвоїри тяжко побили політв'язня²⁷.

У лютому 1979 р. Богдан Ребрик вступив до УГГ, перебуваючи в ЖХ-385/1-8 (с. Сосновка, Мордовія)²⁸. Саме тоді її членами стала ціла група політв'язнів: О. Попович, В. Романюк, І. Сенник, Д. Шумук²⁹. Мотиви їх вступу очевидні – УГГ мала певний резонанс на Заході, отож, вони сподівалися через формальну участь публічно заявити про своє становище³⁰.

Як член УГГ Б. Ребрик звертався з відкритими листами до британського журналіста Д. Мільнера та до так званих прогресивних українців США і Канади. У них він, зокрема, піддав критиці їх позицію щодо ігнорування проблем відсутності демократії в СРСР, бездержавності України³¹.

У 1980 р. Б. Ребрика перевели на Урал у ВТК, що в селищі Кучино Пермської області³². Перед етапом з Мордовії в Пермську область у нього вилучили всі його книжки³³. Слід зауважити, що в Кучино був особливо суворий режим. Це стало підставою для написання у вересні 1980 р. відкритого листа Л. Брежнєву від імені групи ув'язнених членів УГГ: О. Бердника, Б. Ребрика, Л. Лук'яненка, О. Тихого, Д. Шумука³⁴.

27 квітня 1981 р. Б. Ребрик після ув'язнення поїхав на заслання у Казахстан, селище-радгосп Кенбідаїк Кургальджинського району Целіноградської області³⁵. У той час дисидент з питань правозахисту 1982 р.

²⁵ Українська Гельсінкська група. 1978–1982: документи і матеріали. С. 534.

²⁶ Там само, С. 534.

²⁷ Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод: у 4 т. Т. 1. С. 127.

²⁸ Українська Гельсінкська група. До 30-річчя створення: історія, документи / упоряд. О. Зінкевич, В. Овсієнко. Київ: Смолоскип, 2006. С. 97.

²⁹ Овсієнко В. Світло людей. У 2 книгах: мемуари та публіцистика. Київ: Права людини, 2007. Кн. 2. С. 134.

³⁰ Секо Я. Основні етапи діяльності Української Гельсінської групи. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Osnovni_etapy_diiialnosti_Ukrainskoi_Helsinskoi_hrupy.pdf.

³¹ Українська Гельсінкська група. 1978–1982: документи і матеріали. С. 543–563.

³² Ребрик Богдан Васильович: інтерв'ю / автор В. В. Овсієнко. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1113937375>.

³³ Українська Гельсінкська група. 1978–1982: документи і матеріали. С. 534.

³⁴ Там само. С. 63–65.

³⁵ Вісник репресій в Україні / ред.-упоряд. Надія Світлична. Нью-Йорк: Закордонне представництво Української Гельсінської Групи. 1981. Вип. 4 (квітень). С. 8.

написав листа до Олександри Савин, членкині Сестринства Чикаго³⁶. 14 грудня 1983 р. О. Савин надіслала листа Б. Ребрику та спеціальні окуляри, які зробили для нього в Чикаго³⁷. Від грудня 1982 р. він активно листувався із в'язнем сумління Петром Розумним³⁸.

Відбувши заслання, протягом 1984–1987 рр. Богдан Ребрик залишався в Казахстані. У цей період він робив шість спроб виїхати на лікування очей на Захід³⁹. Дисидент писав листи в різні міжнародні правозахисні організації. На жаль, дозволу не дали. У липні 1987 р. Б. Ребрик приїхав до Івано-Франківська, активно включившись у процес українського національного відродження, найважливішим результатом якого стало відновлення державної самостійності України.

Максимець Богдан. Богдан Ребрик в антирежимному русі спротиву. Висвітлюється питання залучення Богдана Ребрика до антирежимного руху спротиву, його арештів та ув'язнень. Характеризується участь дисидента в Українській Гельсінській групі, правозахисті, сам- і тамвидаві.

Ключові слова: Богдан Ребрик, дисидент, антирежимний рух спротиву, правозахист, самвидав, тамвидав, Українська Гельсінська група.

Maksymets Bohdan. Bohdan Rebryk in the anti-regime resistance movement. The issue of involving Bogdan Rebrik in the anti-regime resistance movement, his arrests and imprisonment is highlighted. The participation of the dissident in the Ukrainian Helsinki Group, human rights protection, samizdat and tamizdat is characterized.

Key words: Bohdan Rebrik, dissident, anti-regime resistance movement, human rights protection, samizdat, tamizdat, Ukrainian Helsinki Group.

³⁶ Листування Богдана Ребрика з Олександрою Савин. *Український самвидав*. 2006. № 4 (19). С. 6.

³⁷ Там само, С. 6.

³⁸ Розумний Петро Павлович: інтерв'ю / автор В. В. Овсієнко. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1135976930>.

³⁹ Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод: у 4 т. Т. 1. С. 128.

Ігор Мамонтов

заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, доцент кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

В Україні на обліку в органах соціального захисту населення перебуває 460 079 учасників бойових дій. Зокрема, станом на 1 вересня 2020 року до Мінветеранів комісіями з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, утворених в Міноборони, МВС, Мін'юсті, Національній поліції, Національній гвардії, СБУ, Службі зовнішньої розвідки, Адміністрації Держприкордонслужби, Адміністрації Держспецтрансслужби, Генеральній прокуратурі України, Управлінні державної охорони, Адміністрації Держспецзв'язку, ДСНС, ДФС надана інформація про 398 941 особу, яка отримала статус учасника бойових дій із числа осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, в тому числі, в 2019 році – про 23 138 осіб, з початку 2020 року – про 20 826 осіб¹.

Водночас відповідно до Положення про Міністерство у справах ветеранів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 27 грудня 2018 р. № 1175, Мінветеранів є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності (далі – ветерани), членів сімей ветеранів та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»².

Враховуючи наявність центрального органу виконавчої влади ветеранського профілю, потрібно зазначити, що він наділений у порядку, передбаченому законом, правом законодавчої ініціативи, проте поданих

¹ Міністерство у справах ветеранів України. Офіційний веб-сайт. URL : <https://mva.gov.ua/ua>.

² Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

проектів законів від даного органу влади незначна кількість. Мінветеранів потребує законотворчої інтенсифікації у різних сферах соціального захисту, зокрема щодо подолання дискримінаційного становища сучасних ветеранів російсько-української війни, що простежується у різних сферах. Зокрема, Податковий кодекс України³ статтею 169 передбачає перерахунок податку та податкові соціальні пільги окремим категоріям ветеранів з урахуванням норм абзацу першого підпункту 169.4.1 пункту 169.4 названої статті, коли платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги. Серед категорій, на яких поширюється чинність даної норми, є учасники бойових дій часів Другої світової війни, колишні в'язні концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Другої світової війни та інші категорії того періоду. У бланкетній відсилці до норм Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» вказані тільки категорії учасників бойових дій часів СРСР, водночас закон поширює чинність норм і на сучасних учасників бойових дій, проте Податковий кодекс України не включає дані категорії до тих, на кого поширюється перерахунок податку та податкові соціальні пільги.

З огляду на це, вважаємо за доцільне ініціювати подання Мінветеранів проекту змін до статті 169 Податкового кодексу України щодо поширення чинності даної норми на сучасних ветеранів російсько-української війни і постраждалих учасників Революції Гідності зі статусом учасника бойових дій. Зокрема, вказану вище норму доцільно викласти у наступній редакції:

«...**Стаття 169.** Перерахунок податку та податкові соціальні пільги
169.1. Перелік податкових соціальних пільг.

З урахуванням норм абзацу першого підпункту 169.4.1 пункту 169.4 цієї статті платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги:

.....

169.1.4. у розмірі, що дорівнює 200 відсоткам суми пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 цього пункту, - для такого платника податку, який є:

а) Героєм України, Героєм Радянського Союзу, Героєм Соціалістичної Праці або повним кавалером ордена Слави чи ордена Трудової Слави, особою, нагородженою чотирма і більше медалями «За відвагу»;

³ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

б) учасником бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка у той час працювала в тилу, та інвалідом I і II групи, з числа учасників бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни, **особою з інвалідністю I і II групи в наслідок участі у заходах з відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, особою з інвалідністю внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у Революції Гідності, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;**

в) колишнім в'язнем концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Другої світової війни або особою, визнаною репресованою чи реабілітованою;

г) особою, яка була насильно вивезена з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками;

г) особою, яка перебувала на блокадній території колишнього Ленінграда (Санкт-Петербург, Російська Федерація) у період з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року».

Зазначені зміни до Податкового кодексу України встановлять соціальну справедливість у соціальній і податковій політиці відносно сучасних ветеранів російсько-української війни.

Мамонтов Ігор. Соціально-правовий захист ветеранів російсько-української війни: проблеми і перспективи. В статті здійснено дослідження прикладних аспектів сучасного соціально-правового захисту ветеранів російсько-української війни крізь призму соціальної і податкової політики. Запропоновано внести зміни до Податкового кодексу України з метою уникнення соціальної дискримінації сучасних ветеранів України. **Ключові слова:** соціально-правовий захист, ветеран, учасник бойових дій, російсько-українська війна.

Mamontov Igor. Social and legal protection of veterans of the Russian-Ukrainian war: problems and prospects. The article studies the applied aspects of modern social and legal protection of veterans of the Russian-Ukrainian war through the prism of social and tax policy. It was proposed to amend the Tax Code of Ukraine in order to avoid social discrimination of modern veterans of Ukraine.

Key words: social and legal protection, veteran, combatant, Russian-Ukrainian war.

Олена Мельникова-Курганова

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри соціальних комунікацій Маріупольського державного університету (Маріуполь)

ПОСТАТЬ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА: КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР

Вячеслав Чорновіл був ефективний комунікатором як в альтернативному інформаційному просторі у радянський період, так і в офіційному за часи незалежності України. Можна віднести переконливість, аргументованість, донесення важливих смислів та ідей до аудиторії до ефективних комунікаційних навичок політика і журналіста.

Його публіцистичні виступи досліджували В. Деревінський, С. Лис, Л. Тарнашинська, О. Рарицький, О. Зарецький, Л. Василик, Н. Мирошкіна, Н. Сидоренко, Н. Дзьомба, О. Спанатій, О. Обертас, О. Коваленко, С. Гришина, акцентуючи увагу на демократичних принципах та націонал-патріотичних ідеалах.

Досвід журналіста, публіциста, редактора, згодом – публічної особи та лідера думок трансформується в текстах В. Чорновола, підготовлених до друку чи усного виступу. Зокрема А. Коваленко виділяє засоби харизматичної та загальної апелятивності: «перша – це апеляція до ідеалів, цінностей, інша – мовне оформлення, форма заклику тощо».¹

Василь Деревінський розглядає громадсько-політичну діяльність В. Чорновола в історичній ретроспективі. Автор вважає важливим виступ В. Чорновола із доповіддю про принципи видання «Українського вісника» на прес-конференції, що була організована прес-клубом «Гласность» у Москві в 1987 р.² Саме принциповість, ідеал свободи слова, пріоритетність прав людини, ідея незалежності України були незмінними константами від публіцистичних текстів до інформаційної політики редагованих Чорноволом видань «Український вісник», «Час/Time».

На думку С. Гришиної редактор самвидавного часопису «Український вісник» В. Чорновіл акцентував увагу на ув'язненні представників української інтелігенції «для показу ідейних переконань згаданих митців

¹Коваленко А. Харизма Вячеслава Чорновола як чинник публіцистичної комунікації (за матеріалами збірки публіцистики «Пульс української незалежності: Колонка редактора». *Діалог: медіа-студії*. 2014. Вип. 18–19. С.85.

² Деревінський В. Вячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець: монографія. Тернопіль: Астон, 2013. С.19.

слова».³

Своєю чергою, Л. Василик досліджує публіцистику В. Чорновола в контексті дисидентського руху. На думку автора, дисиденти формували духовну альтернативу тоталітарній системі СРСР, а нелегальний часопис «Український вісник» віддзеркалював національно-духовні пошуки української інтелігенції, питання самовизначення народу і розвитку України. Створення альтернативних комунікацій з метою транслявання дискурсу української незалежності та самостійності пов'язано із появою Народного руху України і товариства «Меморіал»⁴.

Вячеслав Чорновіл виступав в політичних дискурсах з радянською владою (наприклад, «Що і як обстоює Богдан Стенчук?»), відповідав на цькування в офіційній пресі на альтернативних майданчиках, зокрема зарубіжних. Був активним учасником УГС, тому виступав на правозахисні теми у самвидаві. Наступний перехід до офіційного інформаційного простору відбувся, коли В. Чорновіл дав інтерв'ю американській журналістці М. Коломієць за часи перебудови. У 1987 р. поновив самвидав, випускав бюлетені, брав участь в організації мітингів. Під час нашого інтерв'ю журналістка М. Коломієць згадувала: «Пам'ятаю, ми сиділи у квартирі Чорновола, а на дворі стояла машина, та спецслужби досліджували, про що говорили. Але Чорновіл казав: "Ми не боїмося цього, хочемо, що все, що ми думаємо, вийшло наверх"»⁵. Рішучість до спілкування із закордонною журналісткою, прямування до правди та її розголосу, вихід на офіційні канали комунікації позитивно вплинуло на формування іміджу політика В. Чорновола. Зокрема, за словами М. Коломієць, по радянських телеканалах виходила програма «Інтерв'ю з-під поли», друкувалися статті в радянській пресі на цю тему, зокрема під заголовком «Що хочуть панове?»: «Я хотіла, щоб про них дізналися в Америці, але інтерв'ю було висвітлено спочатку у Львові, потім – у Києві та Москві. Так дізналися про українських дисидентів»⁶.

За спогадами Валентини Чорновіл, її брат «відновив журнал у 1980-х рр., у ті часи було налагоджено зв'язки з рухом в Польщі «Солідарність».

³ Гришина С. Українська публіцистика 60-х і 90-х рр. ХХ ст. в контексті національного відродження (ідеї і тенденції): дис. філол. наук (10.01.08)/ Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут журналістики. К., 2004. С.35.

⁴ Василик Л. Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності: монографія. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: [б. в.], 2010. С.4.

⁵ Мельникова О. Дисидентські комунікації в Україні (1960–1980 рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками: Хрестоматія. Маріуполь: Центр друку "Калейдоскоп", 2018. С.100.

⁶ Мельникова О. Дисидентські комунікації в Україні (1960–1980 рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками: Хрестоматія. Маріуполь: Центр друку "Калейдоскоп", 2018. С.101.

(...) Потім часопис став друкованим органом УГС»⁷. «Український вісник» В. Чорновола набув статусу друкованого органу УГС та почав входити у публічний простір з приватно-публічного.

Для ефективної комунікації та активізації національного дискурсу в пресі, В. Чорновіл, наприклад, у праці «Лихо з розуму: портрети двадцяти злочинців» частіше вживав в тексті слова як український (312), національний (156) на противагу словам інтернаціональний (14), радянський – (150), підсилюючи націєтворчі смисли⁸.

У справі КДБ «Блок» В. Чорновола називали «Невгамовним». Під цим розуміли активну інформаційну і редакторську діяльність. Розповсюдження правдивої інформації з новими ідеями, цінностями, смислами було небезпечно в тоталітарній державі. Але саме комунікативний вимір його діяльності впливав на аудиторію: спочатку групову, згодом – масову.

У 1990 рр. В. Чорновіл мав статус лідера думок, політика та редактора, який зокрема писав тексти до своєї редакторської колонки. Переконливість, аргументованість, досягнення комунікативної мети були притаманні йому як політику і журналісту. Цей період його комунікативної діяльності має перспективу дослідження.

Таким чином, В. Чорновіл був ефективним комунікатором в альтернативному інформаційному просторі за радянський період 1960–1980 рр. У часи перебудови він перейшов до офіційного інформаційного простору та мав вплив своїми текстами і виступами на громадськість у часи незалежності України, зокрема на сторінках газети «Час/Time».

Мельникова-Курганова Олена. Постать Вячеслава Чорновола: комунікативний аспект. В статті досліджено комунікативний аспект діяльності Вячеслава Чорновола. Переконливість, аргументованість, досягнення комунікативної мети притаманні політику та журналісту на офіційних та альтернативних комунікаційних рівнях.

Ключові слова: Чорновіл, альтернативні комунікації, самвидав, переконання, дисидент.

Melnykova-Kurhanova Olena. The figure of Vyacheslav Chornovil: communicative dimension. The article deals the communicative aspect of Vyacheslav Chornovil 's. Persuasiveness, argumentation, achievement of communicative goal are inherent in politician and journalist Chornovil at official and alternative communication.

Keywords: Chornovil, alternative communications, samvydav, persuasion, dissident.

⁷ Мельникова О. Дисидентські комунікації в Україні (1960–1980 рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками: Хрестоматія. Маріуполь: Центр друку "Калейдоскоп", 2018. С.9.

⁸ Мельникова-Курганова О.С. Особливості дисидентських комунікацій в Україні 1960 – початку 1990 рр.: монографія. Маріуполь: ТОВ «ППНС», 2020. С.58.

Майя Мозер

кандидат філологічних наук, директор Центру творчої спадщини Івана Франка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)

ГЕНЕЗА СИЛИ СЛОВА В ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Державотворення, будучи складним довготривалим і багаторівневим процесом утворення держави, насамперед зумовлює високий рівень розвитку культури нації, яку формують політичний, економічний, соціальний, релігійний та ін. фактори. Для витвору культури нації найперше слід звернути увагу на систему спілкування суспільства, яку забезпечує мова. Спілкування виступає як інтеракція – сукупність зв'язків та взаємовпливів людей, що витворюється у спільній комунікативній діяльності¹. Оскільки «Комунікація – важливий чинник існування суспільства загалом. Рух інформації забезпечує утворення, функціонування і нормальний розвиток будь-якого суспільства»², то віднайти ті інструменти, що забезпечать силу слова в процесі державотворення, дасть лінгвокогнітивний аспект дослідження.

Центром усієї когнітивної діяльності людини є мова, що репрезентує її когнітивні процеси та здібності. Вона відкриває доступ до світу іншої людини / народу, до структур її (його) свідомості. Мова була, є та надалі залишається наріжним каменем національної єдності й національної безпеки. Українські лінгвокогнітивні дослідження сфокусовано переважно на вивченні й моделюванні концептосфери української лінгвокультури (К.Ю. Голобородько, І.О. Голубовська, Н.І. Руденко, Н.В. Слухай, О.С. Снитко), на дослідженні мовних картин світу (Ю.Л. Мосенкіс, Д.І. Переверзев, М.В. Якименко та ін.)³ та на вивченні мовного законодавства й мовної політики (Б.М. Ажнюк, Т.П. Марусик, Л.Т. Масенко, М. Мозер, О.І. Чередниченко, В.І. Шишкін)⁴. Сучасна лінгвістика вважає вивчення мови довершеним лише за умови повного опису її функціонування у процесі комунікації. Серед класичних праць із цієї

¹ Мозер М.Є. Комунікативні тактики та стратегії в політичному дискурсі. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2020. Т. 12, Вип. 1(25). Дніпро: ф-т суспільних наук і міжнародних відносин, Дніпровський національний ун-т імені Олеся Гончара, 2020. С. 141–146.

² Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Академія, 2009. С. 8.

³ Мозер М.Є. Маркетинговий дискурс в українській мові: лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2019. С. 49.

⁴ Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць). К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 688 с.

проблематики можна виокремити дослідження Р. Барта, Ю. Габермаса, Т. А. ван Дейка, М. В. Ільїна, Г. Г. Почепцова, М. Фуко, О. І. Шейгал.

Постає питання чому державні та громадські діячі України втрачають силу слова і їхні заклики та проєкти не зреалізуються. Проаналізувавши їхні комунікативні недоліки, бачимо, що для досягнення успіху, їм варто запропонувати певні стратегії і такти. За твердженнями Ю. Габермаса для успішної комунікації необхідно випрацювати комунікативну дію, де його дійові особи будуть розглядатися, як суб'єкти, що говорять і слухають, та пов'язані будь-якими відносинами з об'єктивним, соціальним або суб'єктивним світом, і одночасно висувають певні претензії на значущість того, про що вони говорять, думають, у чому вони переконані. Ставлення окремих суб'єктів до світу завжди опосередковані та релятивовані можливостями комунікації з іншими людьми, а також їх суперечками і здатністю прийти до згоди. При цьому діюча особа може висувати такі претензії: його висловлювання істинне (*wahr*), воно правильне (*richtig* – легітимне у світлі певного нормативного контексту) або правдоподібне (*wahrhaft* – коли намір мовця адекватно виражено у вислові)⁵. Ю. Габермас є автором теорії комунікативної дії та концепції комунікативної раціональності, теорії дискурсу. У своїх політичних працях він розглядав поняття нації, громадянства, народного суверенітету, правової держави та демократії, а також економічної модернізації та капіталізму.

Стратегія мовленнєва – це насамперед ментальний процес, застосований дієвою особою в контексті досягнення успіху в робочому процесі; план, зумовлений певною метою, який здійснюється поетапно у формі алгоритму.

Комунікативну тактику розглянемо за Є. В. Ключевим як «сукупність практичних ходів у реальному процесі мовленнєвої взаємодії, тобто комунікативна тактика, на відміну від комунікативної стратегії, насамперед співвіднесена не з комунікативною метою, а з набором комунікативних намірів», що є «практичним засобом руху до комунікативної мети»⁶.

Для досягнення комунікативної мети слід скористатися одним із практичних засобів мовленнєвого руху – це *сугестивною комунікацією*, яка є різновидом масової комунікації з властивим їй феноменом мовленнєвого впливу, завданням якої є чинити інформаційний, переконувальний вплив на адресатів та завойовувати їхню довіру⁷.

⁵ Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. Пер. з німецької Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. К.: Либідь, 1996. С. 84–90.

⁶ Ключев Е.В. Речевая коммуникация. М.: «Издательство ПРИОР», 1998. 224 с.

⁷ Слухай Н.В. Суггестия и коммуникация: лингвистическое программирование поведения человека: учебно-методическое пособие. К.: Киевский университет, 2012. 319 с.

Найпотужнішими галузями вивчення генези сили слова є дослідження сугестії мовленнєвого й комунікативного впливу та нейролінгвістичного програмування (НЛП). За переконанням нашої вітчизняної вченої Н. В. Слухай сильного впливу набувають текстові ораторські промови, офіційні звернення, агітація, реклама, тексти та виступи що збагачені метафорами. «Формальні метафори – це «моделі аналогового знання, які усталені в соціумі у формі чарівних казок, віршів, притч, прислів'їв, приказок, анекдотів, крилатих виразів і т.д.»⁸.

Вербальний сугестивний вплив – це використання мови з метою: встановлення і підтримки психологічного контакту; приєднання до реальності суб'єкта; утилізації свідомості та отримання доступу до несвідомого⁹. Феномен сугестії як комплексну психологічну проблему вивчає сугестивна лінгвістика за такими принципами: мова є сугестивною системою; урахування фізіологічних реакцій реципієнтів; дискурс є формою втілення сугестивної мови; сугестивна лінгвістика, як динамічна система, вивчає процеси впливу.

Розглянемо застосування сили слова в процесі державотворення. Процес державотворення насамперед спрямований на актуалізацію національної ідеї. В галузі державного управління це реалізується з допомогою розробки та запровадження ідеології державотворення, а також створення й становлення держави як системи відносин та її інститутів. Ці засоби мають забезпечити життєздатність і розвиток держави з допомогою сили слова, тобто цілеспрямованої комунікації.

У мовознавстві з проблемою ефективності комунікації, мовленнєвого впливу на адресата, вивченням комунікативних стратегій, які застосовуються для дієвішого впливу на реципієнта тісно пов'язане вивчення маніпуляцій. Мовленнєвий вплив, який становить когнітивну сутність маніпуляції спрямований на зміни в соціально-психологічній структурі суспільства або на стимуляцію прямих соціальних дій через вплив на підсвідомість представників певної соціальної групи або суспільства в цілому.

Комунікативна стратегія маніпуляції ставить за мету заблокувати перевірку інформації на правдоподібність, імовірність та допустимість, адже пропозиції адресанта, з якими адресат має погодитися, є в певному сенсі неправдивими, неймовірними, сумнівними або такими, що не відповідають основним потребам і головним цінностям адресатів.

Дотримання цих принципів сприяє успішній комунікації та досягненню

⁸ Там само, С. 73.

⁹ Ільницька Л. Мовленнєві засоби підвищення ефективності сугестивного впливу. *Лінгвістика XXI ст.: нові дослідження і перспективи*. К.: Логос, 2007. С. 127–135.

поставлених цілей за умови, коли комунікатор ураховує інтереси свого адресата. Комунікатор оперуючи даними метарівнями, проводячи одночасно і комунікацію, і метакомунікацію, за умови метазнання про цільову аудиторію: біографічна та демографічна інформація (вік, стать, раса, релігія, економічні доходи, культурні вподобання), побутові потреби, інтереси тощо¹⁰.

Сильну державу будують сильні й потужні державні інституції. Державне будівництво означає створення матеріальних інститутів – армії, поліції, бюрократії, міністерств тощо, а національне будівництво формує національну ідентичність. Національну ідентичність спроможні творити держави, у яких чітко сформована мовна політика та політика щодо релігії й освіти¹¹.

Українська мова в Україні безперестанку перебуває в статусі об'єкта асиміляторської колоніальної політики сусіда-агресора. У формі мовно-культурної експансії зараз триває інформаційна війна з боку Росії. Агресор застосовує тактичними елементами гібридної агресії, як стратегічні комунікації, дезінформація, фейкове маніпулятивне спотворення фактів, нелегальні операції у кіберсфері, тощо. Поживним ґрунтом є незбалансована мовна політика України.

За словами Вячеслава Чорновола: «Національна ідея – означає будувати державу на базі корінної нації. Корінна нація України – українці!».

¹⁰ Кліщевська М.Є. Комунікативна стратегія маніпуляції у маркетинговому дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 28. С. 21–24.

¹¹ Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К.: Наш формат. С. 191.

Мозер Майя. Генеза сили слова в процесі державотворення: лінгвокогнітивний аспект. У статі викладено основні засади забезпечення ефективних комунікацій та засоби застосування сили слова в процесі державотворення. Процес державотворення насамперед спрямований на актуалізацію національної ідеї. В галузі державного управління це реалізується з допомогою розробки та запровадження ідеології державотворення, а також створення й становлення держави як системи відносин та її інститутів. Ці засоби забезпечують життєздатність і розвиток держави з допомогою сили слова, тобто цілеспрямованої комунікації.

Ключові слова: сила слова, комунікативна система, стратегія мовлення, комунікативна тактика, державотворення, політичний дискурс.

Moser Maïia. The Genesis of the Power of Words in the Process of State-building and its Cognitive Aspect. The article outlines the basic principles of effective communication and ways of applying the power of words in the process of state-building. The process of state-building makes the actualization of the national idea. In the field of public administration, this is realized through the development and implementation of the ideology of the state, as well as the creation and establishment of the state-building as a system of relations and its institutions. These means ensure the viability and development of the state through the power of words, that is, purposeful communication.

Key words: power of speech, communicative system, speech strategy, communicative tactics, state-building, political discourse.

Валерій Островський

кандидат історичних наук, в. о. доцента кафедри теорії та методик навчання, методист лабораторії суспільно-філологічних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (Івано-Франківськ)

ЖИТТЯ І ЧИН ЗІНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО: ПРОЧИТАННЯ НЕВІДОМОЇ АВТОБІОГРАФІЇ

24 грудня 2016 р. в м. Київ, у приміщенні видавництва «Смолоскип», відбулися III Чорноволівські читання, де я виступив із доповіддю «Вячеслав Чорновіл і Зіновій Красівський: переплетіння долі і звершень». Опісля познайомився з рідною сестрою В. Чорновола пані Валентиною. На наступну зустрічі вона принесла, дозволивши зазнімкувати, кілька листів до брата від З. Красівського, надісланих ним із заслання (населений пункт Луговської, Ханті-Мансійський район, Тюменська область, РРФСР¹), та 11 рукописних аркушів унікальної (досі не опублікованої) його автобіографії.

На сьогодні оприлюднено кілька автобіографій З. Красівського. Першу – водночас із заявою про вступ в Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ) у жовтні 1979 р.², другу і наступні – у вигляді передмов чи післямов до його поетичної збірки «Невольницькі плачі»³, в часописі «Українські проблеми»⁴ та в книжці «Історія Витвиці в документах і спогадах»⁵. Винятковість саме цієї в тому, що вона, попри збереження основних змістових ліній, містить чимало нових фактів із життєпису автора, що досі їх ніяк не вдавалося реконструювати з інших наявних джерел.

Дата автожиттєпису не вказана. З огляду описаних епізодів – це, ймовірно, одна із чернеток, що після корегування мала б додаватись до заяви вступу в УГГ, хронометрованої, як мовилося, жовтнем 1979 р. Нижче пропоную автентичний текст, створений З. Красівським, зі збереженням описок, стилістичних, лексичних, граматичних, орфографічних, синтаксичних особливостей та із моїми супровідними науковими

¹ Учетная карточка Красивского Зиновия Михайловича. ИТК-36. Кучино. Чусовской район. Пермская область. РСФСР. 1980. 2 апреля. Меморіальний центр історії політичних репресій «Пермь-36». С-ще Кучино. Чусовський р-н. Пермська обл. Росія. 1 арк.

² Українська Гельсінська Група. 1978–1982. Документи і матеріали / упоряд. і ред. Осип Зінкевич. Торонто; Балтимор, 1983. С. 349–355.

³ Красівський З. Невольницькі плачі. Брюссель, 1984. 144 с.; Красівський З. Невольницькі плачі / передм. Ю. Зайцева. Львів, 1995. 96 с.; Красівський З. Невольницькі плачі: поезії / вступ. сл. Р. Ковалю, післямова авт. Київ, 1995. 132 с.; Красівський З. Невольницькі плачі. Поезії. Коломия, 1995. 104 с.

⁴ Розповідь Зіновія Красівського (з особистого архіву). *Українські проблеми*. 1994. № 2 (6). С. 56–59.

⁵ Історія Витвиці в документах і спогадах / [передм. та післясл. Ольги Витвицької]. [Б. м.], 1992. 119 с.

коментарями.

«Народився 12.XI.29 р. в с. Витвиці Долинського району на Івано-Франківщині в сім'ї незаможного селянина четвертою дитиною.

Під час німецької окупації брати Євстахій і Ярослав були активними учасниками оунівського підпілля, займали керівні місця в повіті. Решта членів сім'ї, в тому числі й ~~на~~ і я жили інтересами національно-визвольної боротьби.

В 1944 р. (*остання цифра виправлена – В. О.*), коли Радянські війська витіснили німецьких окупантів і заняли Прикарпаття, почалося масове виселення національно-свідомої і активної частини населення і спалювання ідей (*слово виправлено – В. О.*) національно-визвольної боротьби. Аби не попасти до в'язниці, на вивіз, до армії дієдатне населення перейшло на нелегальне положення.

Отак у 15 років я пішов з братом Євстахієм, провідником Галицького повіту, в підпілля. На той час у кожному селі вже стояли гарнізони і коекзистенція (*мирне співіснування – В. О.*) двох ворожих сил вже була дуже складною і небезпечною. Для ілюстрації: від листопада до кінця січня 45 року, доки я не попав під вибух гранати, я ні разу не переодягав білизни, ні разу не роздягався на ніч, а в хаті ми ночували не більше десятка разів.

В січні мене контузило і мене відтранспортували додому...»

[До юнацтва Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)) З. Красівський долучився, найвірогідніше, в 1944 р. На жаль, ніде той факт «офіційно» не зафіксовано, але опосередкованих свідчень його тодішнього вступу чимало⁶. У наступних автобіографіях указував, що «в ліс» пішов у п'ятнадцятирічному віці, тобто після листопада 1944 р.⁷.]

«...12 лютого в безвихідному становищі, аби не здатися ворогові, стріляється Євстахій.

1 березня в сусідньому селі Кальні облава забрала зі зброєю брата Ярослава (йому дали 20 років каторги).

В квітні заарештували третього брата Мирослава і в тому ж місяці сім'ю в складі батька, мами, мене і 5-тирічної сестри забрали на вивіз, конфіскувавши майно.

Всім нам вдалося втекти і таким чином опинилися в такому невідповідному складі на нелегальному положенні...»

[Із огляду матеріалів Болехівського районного відділу управління Міністерства державної безпеки (МДБ) Станіславської області відомо, що в

⁶ Островський В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Івано-Франківськ, 2015. С. 61–62.

⁷ Там само, С. 65.

1944 р. Є. Красівський (під псевдо «Дуб») призначений станичним ОУН(б) у с. Витвиця, а пізніше (під псевдо «Крига») – провідником Галицького повіту. 12 лютого 1945 р. загинув у бою з солдатами Червоної армії біля с. Дорогів теперішнього Галицького району Івано-Франківської області⁸. Із 1944 р. обов'язки повстанського зв'язкового (під псевдо «Негус») виконував Я. Красівський. 1 березня 1945 р. біля с. Кальна його затримано і засуджено до двадцяти років перебування у виправно-трудовах таборах (ВТТ)⁹. У цій автобіографії уточнено, що саме в квітні 1945 р. затримано М. Красівського, але він «дивом» уник покарання, «легалізувався» і, навіть, працював учителем¹⁰. Що ж до місяця першого виселення сім'ї, то побутують дві версії: квітень і травень¹¹.]

«...В 45 і 46 році я пережив безмірно багато випадків, що ~~не~~ межували з загибеллю, був два рази підметений облавою з іншими підлітками до пропускних відстойників, оба рази мені вдалося, фігуруючи чужим прізвищем і зменшенням віку вибратися і перший раз я відбув у КПЗ (рос. – камера предварительного заключения – В. О.) три тижні, а другий раз два (слово виправлено – В. О.) з половиною місяці.

В 1946 р. я поступив в 10-й клас Болахівської середньої школи і закінчив її в 47-му. Поступив на Політехніку, але відразу покинув її і знов закрутився у вирі повстанських буднів...»

[Кількість контузій, поранень та затримань З. Красівського, як і факт його вступу до Львівського політехнічного інституту, достеменно підтвердити не вдається. Документи відсутні, а спогади грішать розбіжностями. Скажімо, подекуди закінчення школи і вступ датуються 1946 р.¹².]

«...У вересні 47 р. нашу сім'ю у складі батька, мами, 7-міричної сестри і мене, разом з іншими родинами нашого села і навколишніх сіл вивозять до Караганди...»

[Натомість документи фіксують інші місяць і рік. «Постановою особливої наради при Міністерстві державної безпеки (МДБ) СРСР 30 березня 1948 р. Красівський Михайло Павлович, Красівська Юлія Степанівна, Красівський Зіновій Михайлович вислані на спецпоселення в м. Караганду (адміністративний центр однойменної області

⁸ Уголовное дело № 64 по обвинению Квецко Дмитрия Николаевича, Красивского Зиновия Михайловича, Дяк Михаила Дмитриевича, Кулынин Василия Ивановича в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 56 ч. 1 и 64 УК Украинской ССР в 14 томах. *Архів управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області*, спр. 7536 П, т. 3, Арк. 27.

⁹ Там само.

¹⁰ Історія Витвиці в документах і спогадах. С. 81.

¹¹ Розповідь Зіновія Красівського (з особистого архіву). С. 57.

¹² Красівський З. Невольницькі плачі. Брюссель, 1984. С. 123.

Казахської РСР – В. О.), а їхнє майно конфісковане»¹³. Сестра Марія в переліку не значилася, мабуть, тому, що була малолітньою (1940 р. н.) або дитиною (1946 р. н.). Брат Мирослав знову ухилився, але 4 жовтня 1952 р. його також етапували до сім'ї (згодом переїхав на постійне проживання до м. Москва). Пізніше, у 1958 р., після відбування покарання до виселенців доєднали брата Ярослава¹⁴, який там і залишився.]

«...На третю добу перебування в П пульмані (*тип пасажирського вагона, що його назва походить від прізвища американського винахідника, підприємця Джорджа Мортімера Пульмана – В. О.*), де у великій темноті і тісноті в мені назрів бунт, я виламав німецькі ґрати з віконечка і заслонку з залізного листа і на повному русі покинув ешелон.

Зпочатку я переховувався в своєму селі, але за дуже невеликий строк попав під облогу і в двобої з облавником, що стояв на заставі, був серйозно поранений ударом приклада, а як він відламався, казенною частиною карабіна в голову. Також і тим же карабіном мені переламали всі 4 кістки п'ястука (*кулака – В. О.*).

Спаситися мені вдалося через непритомність. Я був весь у крові і понівечений і солдатня (*останні літери виправлено – В. О.*) подумала, що я мертвий. Вони пішли за транспортом, а я опритомнівши, втік.

Два тижні я лежав у хатах, мене відпоювали діти, тітка Тереза, яка, до речі, в той час з п'ятьма дітьми, теж переховувалася уникнувши вивозу.

Дальше я переховувався до 1949 р. до 17 березня у Львові, Винниках і за цей час навчився вирізати на гумі печатки. З тим мене і арештували і після три шестимісячного слідства у Львові на Держинського, на Лонцького (*слідчі відділи, ізолятори управлінь МВС, МДБ УРСР у Львівській області, що розміщувалися на вулицях Фелікса Держинського та Еліуша Яна Лонцького – В. О.*) мене Особливою нарадою засудили на 5 років...»

[Згідно із довідками, спогадами, З. Красівський, переховуючись, мешкав то у Витвиці, то в Марії Гуль у м. Винники теперішньої Львівської міської ради, то у Львові¹⁵. Виготовив фіктивні печатки і штампи радянських установ, із допомогою яких підробив паспорт на прізвище Якова Самойловича Войка¹⁶. 22 березня 1949 р., у день приїзду до Львова, його затримано працівниками МДБ, висунуто звинувачення та засуджено за статтями 68-а, ч. 2 і 78, ч. 3 Кримінального Кодексу (КК) УРСР («за підроблення довідок і паспортів»; «втечу з дороги обов'язкового

¹³ Уголовное дело № 64, т. 3, арк. 23, 28–29, 116–117.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Історія Витвиці в документах і спогадах. С. 82.

¹⁶ Уголовное дело № 64, т. 3, арк. 30–31.

оселення»)¹⁷.]

«...Відбував я в Ерцевському відділенні Абазерського лагуправління в Архангельській області на лісоповалі...»

[Тут З. Красівський уперше зазначив місце відбування покарання, хоча й із неточностями. До 22 листопада 1940 р. Каргопольське управління ВТТ розташовувалося в м. Каргополь, опісля – на станції Єрцево, де також розкинулася перша табірна зона. На станції Обозерська містився окремий табірний пункт. Усі вони належать до теперішньої Архангельської області, що в Росії¹⁸.]

«...В 1953 р. після амністії мене етапом перевезли на довічне спецпоселення в Караганду до родини, де помістили на підземні роботи у вугільних шахтах без права розрахуватися, або перевестися на поверхню.

За 53 до 56 року я був переніс 5 травм. Мені пошкодило хребет і на довгий час паралізовано ногу, я попав під вибух (з втратою свідомості на кілька годин), мене накрило тачкою (теж із втратою свідомості), був два рази завалений, побитий, але відкопаний і врятований разом із своїми товаришами по шахті.

Я за кожний раз лежав у лікарнях, а в 1957 році мене признали інвалідом праці II-ої групи, безнадійно хворим до кінця життя.

В 1956 р. я поступив на заочне відділення філологічного ф-ту Львівського університету, а в 1959 р. був арештований разом із моїми друзями Іваном Долішним, Юрком Долішним, Миколою Кудибиїним, Олесем Дроздом і іншими за націоналістичну діяльність у Караганді.

Ця діяльність заключалася в тому, що ми влаштовували багатолюдні «збіговиська» на релігійні свята, організовували народ на релігійні відправи в греко-католицькому обряді нелегально в бараках, побудували в окремих пунктах ^{свої} танцювальні площадки і збойкотували клуби, привозили контейнерами з України книжки і розповсюджували серед українського населення, робили заходи на відкриття українських шкіл у Караганді, або хоч паралельних класів.

Мені вдалося втекти з-під слідства і переїхати на Україну. На той час, як інвалід II групи, я був знятий зі списку спецпереселенця.

В тому ж році мене відчислили з університету.

В 1959 р. в Караганді на засланні помирає батько.

В 1960 р. я одружився. Живу в Стрию без прописки, без квартири, на

¹⁷ Там само.

¹⁸ Система исправительно-трудовых лагерей в СССР: 1923–1960. Справочник / сост. М. Б. Смирнов; авт. вступит. и справ. статей: М. Джекобсон, А. И. Кокурин, С. В. Кривенко, С. П. Сигачев, М. Б. Смирнов, С. Г. Филиппов, Д. В. Шкапов / науч. ред.: Н. Г. Охотин, А. Б. Рогинский. *Общество «Мемориал»*; Государственный архив РФ. Москва, 1998. URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/>.

пенсію.

29.X.1960 р. (*друга цифра дня – виправлена – В. О.*) народжується син Мирослав.

В 1962 р. мене, заходами щирого і видатного українського патріота ректора Костя Лазаренка поновлюють в університеті і дають можливість в тому таки році здати всі екзамени і я отримав диплом.

В 1963 р. я зі швагром Меленем Мирославом купуємо в Моршині недокінчений будинок, добудовуємо його і перебираємося в нього жити. Мене прописали...»

[Ці абзаци ілюструють неперервність українських традицій, незнищенність нації в умовах віддаленості від Батьківщини. Із 31 липня 1953 р. по 28 квітня 1958 р. З. Красівський працював вибійником Карагандинської шахти № 38 тресту «Ленінвугілля»¹⁹. Кілька (за одними даними 3, за другими – 6!) разів потрапляв під завали та в аварії, де отримав травму хребта, а також інші серйозні ушкодження. Все-таки в 1956 р. домігся призначення інвалідності 2-ї групи з відповідним пенсійним забезпеченням, проте працював далі²⁰. Про його чин відомо чимало. Згаданий в автобіографії оунівець, повстанець, політв'язень Іван Долішній в одній зі статей писав про наявність у місті підпільної групи ОУН(б), куди З. Красівський, вочевидь, приєднався. Група координувала просвітницькі акції української громади, підтримувала греко-католицьких священників, які відправляли таємні богослужіння в хатах і шахтах, організовувала відзначення релігійних свят тощо²¹. Окрім того, З. Красівський налагоджував зв'язки з колишніми відомими діячами українського національно-визвольного руху. Зокрема, контактував із командувачем Української Галицької армії Олександром Грековим, громадським діячем і письменником Федором Даниленком, співзасновником ОУН Петром Кожевниковим. Домагався відкриття шкіл для дітей виселенців, організував магазин української книги, куди перевозив заборонену літературу зі Львова. Брав участь у фестивалях, конференціях, де інформував про український національний рух у Казахстані, ймовірно, виступав на радіо «Свобода» (тоді «Визволення»)²². Щодо затримання в 1958 р. (або в 1959 р.), то міліцейська довідка, надіслана згодом із Караганди, не повідомляла про відкриття кримінальної справи²³. Яким способом він повернувся до Львова, також не відомо. Можливо, дозволили через інвалідність, а може, завдяки заслугам братів, які сумлінно працювали в

¹⁹ Уголовное дело № 64, т. 3, арк. 25.

²⁰ Там само, т. 3, арк. 115; т. 12, арк. 162–163.

²¹ Долішній І. Правда про Зеновія Красівського. *Свіча*. 2001. № 87 (1129). 14 листопада. С. 3.

²² Там само; Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Харків, 2006. Т. 1. Ч. 2. С. 950.

²³ Уголовное дело № 64, т. 3, арк. 24–24 зв.

будівельній галузі. Попри те, із Львівського державного університету імені Івана Франка його, либонь, відрахували (в 1958 р. чи в 1959 р.) через кримінальне минуле та за невгамовну «націоналістичну діяльність». Поновленню сприяв ректор Євген (не Кость) Лазаренко²⁴. У м. Моршин теперішньої Львівської області жив із 1962 р.²⁵]

«...Від 1964 р. пагіння розпочатої роботи в Караганді і струмені з інших територій України зформувалися в Український Національний Фронт. Видається журнал «Воля і Батьківщина», «Тактика УНФ» (окремою брошурою), програма, заяви, листівки і. т. д.

В 1967 р. 24 березня мене арештовано.

Підсумовую себе:

В 50-х роках у Караганді я скомпонував 2 збірки віршів: «На сполох», «Литаври». В 63 р. завершив «Бібліографічний тематичний покажчик до «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» тт. 1–155 з виведенням всіх географічних назв;

зібрав великий матеріал до анотованого покажчика з виведенням важливіших тем мемуарів, автобіографій, свідчень сучасників від найдавніших часів до 1917 року д про Україну;

написав історичний роман п. з. (під заголовком – В. О.) «Байда»;

збірник віршів п. з. «Месник»

брав участь у виданні всіх 16 номерів журналу «Воля і Батьківщина», безпосередньо виконав всю редакторську і технічну сторону видання, розробив і написав «Тактику УНФ».

До 67 року я побудував хату, на присадибному клаптику землі посадив сад, у мене росли два сини.

Я пішов у тюрму з опущеним серцем до самої діафрагми від болю втрат і недовершених справ, але з почуттям незмарнованих днів і виконаного обов'язку...»

[Документи та спогади підтверджують написання усіх перелічених вище збірок, праць, творів. Збірки «На сполох», «Литаври» не збереглися. Історичний роман «Байда», що отримав схвальну рецензію письменника Михайла Стельмаха, знищено як речовий доказ у кримінальній справі Українського національного фронту (УНФ). У цій підпільній організації З. Красівський відіграв ключову роль у визначенні стратегічних (теоретичних) напрямів і реалізації тактичних (практичних) дій. Він підтримав ініціативу та задум свого земляка Дмитра Квецка щодо створення нелегальної націоналістичної структури; уклав її базисний документ –

²⁴ Островський В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.). С. 75–76.

²⁵ Уголовное дело № 64, т. 3, арк. 26.

«Тактику»; написав антирежимну збірку віршів «Месник», а також зреалізував необхідні технічні заходи, що уможливили започаткування Фронту в жовтні або в листопаді 1964 р. Далі – співочоловав двоособовий Центральний Провід; був автором кількох статей, літературним редактором, коректором друкованого органу – журналу «Воля і Батьківщина»; координував дії Львівських груп УНФ, здійснював зв'язок між його Львівською та Івано-Франківською гілками; проводив технічну і видавничу роботу та її забезпечення; виконував агітаційно-пропагандистські обов'язки; формував архів, а також вирішував фінансово-господарські проблеми²⁶.]

«...Психіатрична експертиза, яку я пройшов у Львівській обласній психлікані признала мене здоровим, мене перевели в Івано-Франківську тюрму, долучили до групи Квецка-Дяка-Лесіва-Кулинина і Виїзною сесією Верховного суду УРСР засудили до 17-ох років. 5 років тюрми, 7 років таборів суворого режиму, 5 років заслання.

Відбував я у Владимирському централі, а 6 січня 1972 р. за колективні голодівки в основному приурочені до дня Конституції 5 грудня (*Конституція СРСР, 5 грудня 1936 р. – В. О.*) і Проголошення Загальної Декларації прав людини ООН 10 грудня (*Загальна декларація прав людини, 10 грудня 1948 р. – В. О.*), за написання антирадянських за характером і націоналістичних за змістом протестів у центральні органи влади радянської держави і написання ворожих радянському ладові і націоналістичних віршів, зібраних у зб. «Невольницькі плачі» та поеми «Тріумф Сатани», н мене відокремили від політв'язнів, відкрили справу і почали слідство.

За відмову прийняти будь-яку участь у слідстві, на підставі того, що я колись у 50-х роках лікувався у психіатрів, що психіатри прийняли участь у призначенні мені інвалідності, на підставі того, що моя мати на старості років лікується у психо-неврологів мене, не дивлячись на мої найрізкіші протести, відвезли на психіатричну експертизу в інститут ім. Сербського в Москву.

Там за 2 місяці безперервних допитів, досліджень, вивчення всеможливих документів, дізнань рідних мене признали неосудним з діагнозом параноїдна шизофренія. В експертизі приймали участь проф. Данило Романович Лунц, Марга доктор мед. наук Маргарита Феліксівна Фегінская, психіатр Альфред Абдулович (прізвища не знаю).

В комісії приймали участь: Голова академік Снежневський, директор ін-ту ім. Сербського Морозов, проф. Лунц, доктор Фегінська, на особливому місці сидів чиновник з прокуратури, один у цивільному (очевидно з КДБ (*Комітету державної безпеки – В. О.*)) і понад двадцять чоловік

²⁶ Островський В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.). С. 80–97.

інститутської «професури»...»

[Цікаво, що в ході розслідування справи УНФ працівники КДБ отримали висновок судово-медичної експертизи З. Красівського. Лікарі стверджували: попри певні проблеми зі здоров'ям, «обстежуваний» вирізнявся інтелектом, доброю пам'яттю, логічним, послідовним мисленням, адекватністю²⁷, тобто його вважали дієздатним і, головне, осудним. Із кінця січня 1968 р. відбував покарання в тюрмі суворого режиму в м. Владимир теперішньої однойменної області, що в Росії. Через чотири роки проти нього відкрили нову кримінальну справу. Причин набиралося декілька. Перша – написання, поширення «Невольницьких плачів» і поеми «Тріумф сатани» («Апокаліпсис» чи «Відкриття», не дійшла до наших днів); друга – відмова від покаяння, співробітництва з владою; третя – спротив пенітенціарній системі; четверта – потрапляння під «генеральний погром» в УРСР у рамках превентивних заходів КДБ у місцях позбавлення волі²⁸. В автобіографії не зазначено початку доправлення З. Красівського до Всесоюзного науково-дослідного інституту загальної і судової психіатрії імені Володимира Сербського. Оскільки в часописі «Сучасність» зафіксовано дату засідання медкомісії: «2 травня 1972 р.»²⁹, можна здогадатися, що в інститут «піддослідний» потрапив у кінці лютого – на початку березня того ж року. Феноменально, що після визнання «параноїдним шизофреніком», подальшого шестирічного примусового лікування, він пам'ятав імена й прізвища «білохалатних» служак каральної психіатрії.]

«...Ще на пів-року я поїхав до Владимирської в'язниці чекати на мієце наряд у психлікарню і під кінець 72 р. мене привезли у спеціальну психіатричну лікарню в Смоленську, яка розположена на території в'язниці на ву просп. Гагаріна, 16.

Тут мене найактивнішим образом лікували 3 роки. Результат лікування: я отупів, збайдужів, втратив пам'ять, що не міг пригадати ні однієї пісні, ні молитви, ні вірша. З великими труднощами міг згадати щось із свого життя, із своїх знань, імена рідних, дітей.

Із моїх нормальних 52 кг у в'язниці я став важити 89 кг, я перебував у постійному дрімотному стані.

8 на 9 травня 1975 р., коли персонал лікарні і тюрми внизу під моєю камерою відзначали свято перемоги мене постиг інфаркт.

Інфаркт був тяжким. За моє життя боролися кращі спеці Смоленська, на збереження мого життя було затрачено багато і засобів і старань. На 20-ту

²⁷ Уголовное дело № 64, т. 12, арк. 165–166.

²⁸ Островський В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.). С. 111–112.

²⁹ Зіновій Красівський переведений в психіатричну лікарню. *Сучасність*. Мюнхен, 1973. Рік видання тринадцятий. Ч. 11 (155). Листопад. С. 126–127.

добу (до того часу не було ніяких можливостей поставити мене в сидяче положення) я просидів зі спущеними ногами на ліжку майже 3 хвилини.

Поправлявся я дуже повільно, але на той час, на час лікування інфаркту мені перестали вводити в організм нейролептики.

На день, коли приїхала державна комісія з ін-ту Сербського для чергового щопіврічного огляду стану здоров'я хворих мене водили вже попід руки.

І на цій комісії, 5-й чи 6-й за моє перебування в спецпсихлікарні, мені поставили стереотипні питання: мої погляди, незалежність України, доцільність дисидентського руху.

Відповіді мої як і попередніх разів були незадовільними для комісії і мені після неї на протязі кількох місяців, аж до другого інфаркту вводили пропазін.

Після другого інфаркту ніяких сильних препаратів, десь на межі меларілу чи сидуксену мені не давали.

Остання комісія в 76 р. була формальною, мене признали в ремісії і представили на суд на зняття ~~з~~ примусового лікування в ~~нр~~ спецпсихлікарні і на призначення мені примусового лікування в психлікарні загального типу.

До того, в 72 р., як тільки мене признали неосудним, чи, як то на жаргоні, поклали на вічне ліжко, моя дружина Стефанія Юрович взяла розлучення.

Два роки пізніше, як появилася можливість отримувати мою пенсію на синів, вона подала заяву на опікунство і те опікунство було затверджене судом (на підставі психкомісії, що я не дієдатний) і опікунською радою Стрийського міськвиконкому.

15.IX.76 р. мене перевели до Львівської Облпсихлікарні на примусове лікування. Однак за жваве листування з друзями, з таборами, засланнями, з закордоном: в Нью Йорку Айріс Акагоші, Лоуренс Ізраель, у Франкфурті з Галею Горбач і багатьма іншими і за часті відвідини мене в лікарні численними друзями мене замість комісувати і виписати перевели в сільську Бережницьку психлікарню з заборонаю переписки і спілкування окрім найближчої родини.

Тут пробув я 6 місяців, а відтак у Львові ще ~~нівтора~~ року рік, до 17 липня 1978 р.

До цього часу мене лікували препаратами заспокійливого характеру, малими дозами трифтазіну...»

[На сьогодні – це єдиний уривок про деталі «лікування» З. Красівського в психіатричних закладах. Автобіографію уточнюють і доповнюють документи. Отож 20 червня 1972 р. рішенням судової колегії

Владимирського обласного суду «хворого» визнали неосудним і спрямували до спеціальної психіатричної лікарні в м. Смоленськ теперішньої однойменної області, що в Росії³⁰. Дивне, на перший погляд, збільшення ваги зумовлено побічними впливами ліків. Перший інфаркт стався, як ішлося, 8–9 травня, другий – десь у серпні 1975 р.³¹ Далі й справді 15 вересня 1976 р. «пацієнта» перемістили до Львівської обласної психіатричної лікарні імені академіка Віктора Протопопова, що на вулиці Кульпарківській, 95/11³². Порядки в ній були лояльнішими. Дозволяли листуватися, відвідувати. Друзі передавали продукти, записки, літературу. Адже персонал «вбачав у цьому ... пацієнтові національного героя»³³ (медсестри навіть радили, як уникати негативних наслідків препаратів³⁴). У кінці січня – на початку лютого 1977 р. його перевели в психлікарню с. Бережниця теперішнього Стрийського району Львівської області, потім знову – у Львів³⁵, а 15 червня 1978 р. судова колегія Владимирського обласного суду скасувала йому «примусовий засіб медичного характеру» і відпустила³⁶. 17 липня 1978 р. він таки повернувся в Моршин. Позаяк ще залишалось відбутися понад 8 місяців виправно-трудова колонія (врешті, лікарні) і п'ятирічне заслання, можна лише гадати про причини дочасного звільнення. Вірогідно, система поступалася в обмін на лояльність.]

«...Завдяки оперативній роботі КДБ, моя бувша дружина вні нормальне своє відношення перемінила на неприхильне. Прийшлося перемінити опікуна. Ним став Мирослав Мелень. У нього я і притулився в прибудові, бо Стефанія до моєї хати мене не впустила. Затягнулася справа в суді з розподілом будинку. Все було спрямоване на те, аби ускладнити мій побут, зайняти мене і мою енергію подріб'язками, засмикати по інстанціях. Весь час я під пильним наглядом всеможливих прислужних (*нерозбірливо – В. О.*) до органів людей.

Мої сини, Мирославові 18, Ярославові 14 мене не привітали. Люди сприймають мене як воскреслого небіжчика, як славний спогад свого минулого, але з острахом, диференційовано. Що далі – то даліше від клопоту.

³⁰ Учетная карточка Красивского Зиновия Михайловича.

³¹ У Києві арештували Василя Письменного. Нові арешти в Івано-Франківську. Зиновія Красівського перевели до «психушки» у Львові. *Сучасність*. Мюнхен, 1977. Рік видання сімнадцятий. Ч. 1 (193). Січень. С. 119.

³² Хроника текущих событий. 1976. Год издания девятый. Выпуск 42. 8 октября. URL: <http://memo.ru/history/diss/chr/>.

³³ Руденко М. «Найбільше диво – життя». Спогади. Київ, 2013. С. 561.

³⁴ Інтерв'ю з Мельниковичем М. П., 1950 р. нар., с. Гошів, Долинський р-н, Івано-Франківська обл. Запис 22.01.2015, м. Івано-Франківськ, інтерв'юєр Островський В. *Особистий архів В. Островського*. 2 арк.

³⁵ Островський В. Суспільно-політична діяльність Зиновія Красівського (1929–1991 рр.). С. 115–116.

³⁶ Учетная карточка Красивского Зиновия Михайловича.

Десь у жовтні до мене переходить жити син Ярослав. На його душі карби моєї незвичайної долі, рани нашої сімейної драми. Є Його мама вийшла вдруге за муж, до цього часу він кликав його: тату, а тут йому прийшлося майже навпомацки робити власні кроки.

26 листопада 1978 р. на дні народження у Панаса Заливахи я відкрив для себе Антонів Олену (*колишню другу дружину В. Чорновола – В. О.*). В маї 26 числа ми побралися, але ще до того, в січні місяці мене обмежили в пересуванні. За кожний раз, виїжджаючи з Моршина, я повинен зареєструвати свій виїзд, а відтак, повернувшись, знову зареєструватись.

Ми, тепер з'єднаною сім'єю у складі Олени Антонів її сина Чорновола Тараса мене і мого сина Ярослава подали документи на виїзд до Ізраїлю.

Ужинок мій за рік волі непомітний. Похвалитися нема чим, але куди поведе мене моя доля? І чим воздасть мені за мою дещицю?

Час покаже і як показують події останніх днів, чекати довго не прийдеться...»

[Повернувшись додому, наступні місяці З. Красівський долав посттравматичний стресовий розлад. Відпочивав, відвідував рідне село, мистецькі події у Львові, ходив Карпатами, мандрував на байдарках річкою Дністер, зустрічався з друзями³⁷. Налагодив стосунки з колишньою дружиною та її другим чоловіком: «Вони жили на одному подвір'ї, як рідні брати»³⁸. Розпочав із чистого аркуша свій сімейний статус. 26 травня 1979 р. побрався з О. Антонів, яка до того ж перебрала опікунство над ним. В третій декаді липня – першій серпня 1979 р. вони двадцять днів відпочивали в м. Паланга Литовської РСР. Далі, щоб утекти від переслідувань, намірилися виїхати за кордон. Документи готували побратими, зокрема Ар'є Вудка, Оксана Мешко, волонтерка Міжнародної амністії А. Акагоші та ін., для чого відновили зв'язки з далекими родичами-витвичанами, які емігрували колись. Не зважаючи на постійний кадебістський нагляд, подружжя розгорнуло жваву громадську роботу. Оскільки в Україні О. Антонів представляла створений Олександром Солженіциним «Російський громадський фонд допомоги в'язням сумління та їхнім сім'ям», З. Красівський зараджував їй у розподілі коштів між українськими опозиціонерами, зокрема тими, які неволилися, їхніми родичами. Також листувався з ув'язненими, виступаючи своєрідним інформаційним центром та виконавцем їхніх доручень. Взаємодіяв із чільними правозахисниками, а тому його входження в УГГ виявилось питанням часу, як і невідворотність чергової «кари».]

³⁷ Островський В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.). С. 118–120.

³⁸ Інтерв'ю з Меленем М. О., 1929 р. нар., с. Фалиш, Стрийський р-н, Львівська обл. Запис 03.02.2000, м. Моршин, Львівська обл., інтерв'юєр Овсієнко В. *Харківська правозахисна група. Дисидентський рух.* URL: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1131630150>.

Островський Валерій. Життя і чин Зіновія Красівського: прочитання невідомої автобіографії. У статті вперше опубліковано чернетку однієї з автобіографій українського націоналіста, діяча спротиву другої половини ХХ ст. Зіновія Красівського. Здійснено перехресне зіставлення, уточнення життєписних фактів та їхнє наукове коментування.

Ключові слова: автобіографія, Зіновій Красівський, український спротив, націоналізм.

Ostrovskyi Valerii. Life and activity of Zinovii Krasivskyi: reading of an unknown autobiography. The problem under investigation is a draft of one of the autobiographies of the Ukrainian nationalist and resistance activist of the second half of the 20 th century Zinovii Krasivskyi. Cross-comparison, clarification of biographical facts and their scientific commentary were made in the article.

Keywords: autobiography, Zinovii Krasivskyi, Ukrainian resistance, Ukrainian nationalism.

Богдан Паска

кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

КОМПРОМЕТАЦІЯ ЯК МЕТОД БОРОТЬБИ КДБ ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ У СЕРЕДИНІ 1970-Х РОКІВ

У ході «другої хвилі» репресій проти української інтелігенції у 1972–1973 рр. було заарештовано та засуджено більшість найактивніших учасників українського дисидентського руху. За ґратами опинилися, зокрема, Вячеслав Чорновіл, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус, Іван Гель, Зіновій Антонюк, Данило Шумук, Михайло Осадчий, Василь Романюк, Євген Пронюк, Василь Лісовий, Ігор та Ірина Калинці, Стефанія Шабатура та ін. Після судових процесів їх було переведено для відбування термінів у виправно-трудова колонія (ВТК) на території Мордовської АРСР та Пермської обл. РРФСР, до Владимирської тюрми. У місцях утримання дисиденти продовжили боротьбу проти радянської системи. Вони регулярно писали заяви протесту та передавали їх однодумцям на волі, вдавалися до демонстративного порушення режиму, проводили індивідуальні та групові голодування, боролися за статус політв'язня. Відповіддю з боку влади був спеціально розроблений Комітетом державної безпеки (КДБ) комплекс заходів, які мали на меті придушення руху спротиву в місцях ув'язнення та в перспективі повне «перевиховання» інакодумців, ламання їх волі до продовження боротьби. Зокрема, проти політв'язнів використовувалось переведення до штрафних ізоляторів та приміщень камерного типу, дисциплінарні стягнення, етапування до слідчих ізоляторів на території УРСР, індивідуальні бесіди, вербування та подальше застосування агентури тощо.

Досить поширеним методом боротьби із активністю українських політв'язнів була їх компрометація серед товаришів по нещастю, однодумців на волі та в українській діаспорі. Вона була своєю відповіддю КДБ на розгортання руху за статус політв'язня та посилилася із 1974–1975 рр. Дискредитаційні заходи здійснювалися в першу чергу щодо лідерів руху спротиву – В. Чорновола, І. Геля, В. Мороза, І. Світличного, Д. Шумука, Є. Сверстюка та ін. – які мали значний авторитет і вплив у середовищі в'язнів, були організаторами антирежимної боротьби. Як правило, працівники КДБ розпочинали заходи із компрометації після остаточного впевнення у непохитності переконань конкретного інакодумця та

неможливістю його «перевиховання».

У 1974 р. значним викликом для радянського режиму стало 145-денне голодування політв'язня Валентина Мороза, який утримувався у Владимирській тюрмі та в середовищі української діаспори за кордоном вважався символом національного спротиву. Це голодування отримало значний міжнародний розголос, спровокувало масштабні кампанії на захист дисидента у Канаді, США, країнах Західної Європи та Латинської Америки, завдало керівництву СРСР значних репутаційних втрат. Тому радянські спецслужби виробили цілий комплекс контрзаходів задля дискредитації В. Мороза за кордоном. Зокрема, у травні-липні 1974 р. радянське посольство в Канаді розіслало більше 1500 примірників спеціально підготовленого прес-релізу із компрометуючою інформацією про дисидента¹. У середині вересня цього ж року з ініціативи голови КДБ при Раді Міністрів (РМ) УРСР Віталія Федорчука та секретаря Центрального комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ) з питань ідеології Валентина Маланчука республіканське керівництво таємно затвердило план заходів з метою протидії міжнародній кампанії на захист В. Мороза. Було вирішено в жодному разі на задовольняти вимог активістів та не змінювати визначеного терміну для ув'язненого, оскільки це було б сприйнято в еміграційному середовищі та інакодумцями в Україні як символічна перемога над радянським режимом². Планувалось передати через радіо та пресу написану під тиском КДБ заяву дисидентки Зіновії Франко з приводу кампанії оборони В. Мороза «Без вас обійдемо!»³. У газеті «Вісті з України» (рупор радянської пропаганди за кордоном) були надруковані статті Ф. Самійленка «Відверніться від них, люди!», кандидата філософських наук з Івано-Франківська С. Возняка ««Апостол» і його штандарти», міністра юстиції УРСР В. Зайчука «Радянський закон на службі народу»⁴. У публікаціях були тенденційно підібрані матеріали, які описували В. Мороза як «державного злочинця» та «зрадника». Усі статті писалися та редагувалися під контролем КДБ. Проте зусилля режиму з метою скорочення масштабів кампанії захисту В. Мороза у 1974 р. не дали відчутного результату⁵.

На рубежі 1974–1975 рр. із метою компрометації В. Чорновола та І. Геля через агентуру у середовищі політв'язнів поширювалася інформація

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 25, ч. I, спр. 1125, арк. 43.

² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, спр. 1045, арк. 22–24.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), Ф. 16, Оп. 4 (1977), Спр. 1037, Арк. 36–47.

⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, оп. 4 (1977), спр. 1045, арк. 24.

⁵ Паска Б. Кампанія дискредитації дисидента Валентина Мороза з боку радянського режиму. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2018. № 2. С.105.

про нібито привілейовані умови їх утримання, регулярне надання їм побачень із співмешканками Атеною Пашко та Марією Войтович. І. Гель навіть отримав право зареєструвати шлюб із останньою у місцях позбавлення волі. Задля очорнення імен В. Чорновола, І. Геля та М. Осадчого серед української діаспори спеціально підготовлену компрометуючу інформацію про них було передано по контрольованому КДБ каналу в штаб Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)) у м. Мюнхен⁶.

У першій половині 1975 р. досить активними були заходи щодо компрометації І. Світличного. Зокрема, через агентуру з волі у пермських колоніях були поширені відомості про нібито причетність дисидента до арешту одного із його однодумців. З І. Світличним працівники КДБ регулярно проводили нібито «конспіративні» зустрічі. У березні 1975 р. його було переведено на посаду бібліотекаря, адже серед в'язнів побутувала думка про те, що всі тюремні бібліотекарі пов'язані із КДБ. У колі ув'язнених поширювалося повідомлення лондонської радіостанції «Голос вільної Польщі» про те, що в арештах української інтелігенції 1972–1973 рр. винен саме І. Світличний. Матеріали доповідних записок КДБ свідчать, що комплекс заходів по компрометації І. Світличного досягнув певних результатів⁷. Його авторитет та вплив на інших в'язнів було дещо підірвано, що призвело до обмеження антирежимної активності дисидента.

У 1976–1977 рр. працівникам КДБ вдалося спровокувати та розпалити масштабний конфлікт у середовищі українських політв'язнів ВТК у с. Сосновка Мордовської АРСР. На ґрунті звичайної суперечки за лідерство та питання використання голодувань як методу боротьби проти тюремної адміністрації в результаті роботи КДБ утворились дві ворогуючі групи – І. Гель, С. Караванський та В. Мороз з однієї сторони, Д. Шумук, М. Осадчий, В. Романюк, Е. Кузнецов, П. Саранчук та ін. – з іншої. З метою компрометації В. Мороза серед політв'язнів через оперативні канали підкреслювалось порушення ним «табірного етикету». Водночас підкреслювався авторитет Д. Шумука та його прихильників, що постійно викликало конфліктні ситуації. Зрештою, у жовтні 1976 р. оперативні працівники відділу КДБ в мордовських колоніях встановили особистий контакт із Д. Шумуком та схилили його до написання своїм родичам у Канаді і ФРН листів, які дискредитували В. Мороза. Зважаючи на те, що написаний Д. Шумуком лист так і не був оприлюднений за кордоном, співробітники КДБ організували ретельну багатоходову комбінацію, в результаті якої лист Д. Шумука (у статті під назвою «Третій від заднього краю») підставним

⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 16, оп. 4 (1977), спр. 1043, арк. 79.

⁷ ГДА СБУ, ф. 16, спр. 1044, оп. 4 (1977), арк. 150–151.

чином побачив світ у березні 1977 р. у газетах «Прикарпатська правда» (м. Івано-Франківськ) та «Вісті з України». У результаті авторитет В. Мороза дещо похитнувся в середовищі української діаспори та серед однодумців на волі. На додачу для посилення розбрату між політв'язнями стаття «Третій від заднього краю» була поширена в мордовських, пермських колоніях та Владимирській тюрмі. Крім того, через оперативні канали за кордоном було поширено інформацію про можливу співпрацю Д. Шумука із КДБ⁸. Як бачимо, конфлікт у сосновській колонії радянські спецслужби змогли використати не тільки для компрометації окремих дисидентів, але і всього українського національного руху.

З метою компрометації І. Світличного була використана стаття колишнього політв'язня Василя Захарченка «Право бути чесним», опублікована у газеті «Літературна Україна» 19 липня 1977 р. У результаті «виховної» роботи працівників КДБ із В. Захарченком він дав згоду виступити в пресі із засудженням діяльності І. Світличного та інших дисидентів, змалювавши їх як «горстку відщепенців, які постачають оунівські центри наклепницькою інформацією заради своєї самореклами». Згодом статтю письменника співробітники КДБ поширили серед засуджених у мордовських, пермських колоніях і Владимирській тюрмі. Метою цієї інформаційної диверсії був відрив з-під впливу І. Світличного тих політв'язнів, які допускали певні коливання у своїх поглядах і були не стійкими перед тиском зі сторони системи. Як свідчить доповідна записка КДБ, політв'язень В. Лісовий після ознайомлення із статтею В. Захарченка у бесіді зі співкамерником заявляв про те, що солідарний із автором та планує в майбутньому піти на розрив із дисидентським середовищем та просити про помилування⁹. Щоправда, на такий крок В. Лісовий таки не пішов. У 1978 р. заходи КДБ з дискредитації здійснювалися проти Д. Шумука, І. Світличного, В. Мороза, І. Калинця, В. Лісового, В. Марченка, що призвело до певного зниження активності цих дисидентів у руслі руху спротиву¹⁰.

Отже, компрометація була одним із найбільш поширених методів, які використовувалися КДБ у протистоянні з українськими політв'язнями у середині 1970-х років. Коли система не могла змусити дисидентів до «перевиховання», відмови від власних поглядів і переконань та написання «покаяльних» заяв, вона вдавалася до їх дискредитації як у місцях утримання, так і серед однодумців на волі та за кордоном. Різні компрометаційні акції КДБ мали різну ефективність. Якщо спроба

⁸ ГДА СБУ, ф. 16, спр. 1060, оп. 7 (1985), арк. 95–98.

⁹ ГДА СБУ, ф. 16, спр. 1062, оп. 7 (1985), арк. 211–213.

¹⁰ ГДА СБУ, ф. 16, спр. 1070, оп. 7 (1985), арк. 218.

призупинити міжнародну кампанію на захист В. Мороза у 1974 р. не змогла досягти результату, то розпалювання конфлікту у сосновській колонії у 1976–1977 рр. мало своїми наслідками спрямування протестної енергії політв'язнів на самопоборювання та підбив авторитету окремих лідерів руху спротиву. Спроби компрометації були вагомим ударом по активності ув'язнених лідерів українського дисидентства.

Паска Богдан. Компрометація як метод боротьби КДБ проти українських політв'язнів у середині 1970-х років. У статті розглядаються компрометаційні заходи Комітету державної безпеки (КДБ) УРСР в середині 1970-х рр., спрямовані проти українських дисидентів у місцях позбавлення волі. Автор зосереджує увагу на дискредитаційних акціях в контексті їх впливу на авторитет лідерів руху спротиву у середовищі інших політв'язнів, однодумців в Україні та української діаспори.

Ключові слова: український дисидентський рух, Комітет державної безпеки (КДБ), політв'язні, Валентин Мороз, Вячеслав Чорновіл, Іван Світличний.

Paska Bohdan. Discrediting as a method of KGB struggle against Ukrainian political prisoners in the mid-1970s. The article examines the discrediting measures of the State Security Committee (KGB) of the Ukrainian SSR in the mid-1970s against Ukrainian dissidents in prisons. The author focuses on discrediting actions in the context of their impact on the authority of resistance leaders among other political prisoners, supporters in Ukraine and the Ukrainian diaspora.

Keywords: Ukrainian dissident movement, State Security Committee (KGB), political prisoners, Valentyn Moroz, Viacheslav Chornovil, Ivan Svitlychnyi.

Володимир Піпаш

кандидат історичних наук, голова Закарпатського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка (Ужгород)

НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ ТА НАЦІОНАЛЬНО ОРІЄНТОВАНІ КОМУНІСТИ В УКРАЇНІ (60-ті – 80-ті рр. ХХ ст.)

«Комунізм закінчується там, де починається Україна»
(Перефразування В. Винниченка)

У 1970 р. вийшла книга першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста «Україно наша Радянська». Вступне слово книги починалося словами: «Кожний, хто живе на Радянській Україні, любить її, з гордістю говорить: «моя Україна», «наша Україна». І це цілком природно і закономірно»¹. Пам'ятаю, що придбавши книгу, тато «від щастя» носився із нею, як із «писаним яйцем», обговорював у родині, з колегами, друзями. Бо була надія, що «партійне керівництво» нарешті змінить відношення до України, українського народу, мови, освіти, культури.

Однак, незабаром Шелеста усунули з посади, практикованим на той час методом – відправили, начебто, на «підвищення» у Москву, а невдовзі – і на пенсію «за станом здоров'я». Книгу ж, видану накладом 100 тисяч примірників, вилучили з крамниць, бібліотек та знищили. Чим же не вгодив П. Шелест політбюро ЦК КПКР? Адже він був одним з ініціаторів введення військ Варшавського договору до Чехословаччини у 1968 р. для придушення «Празької весни», за часів керівництва ним Україною, прокотилися дві хвили арештів дисидентів.

Останніми роками діяльність П. Шелеста доволі детально проаналізовано багатьма дослідниками, зокрема, Ю. Шаповалом, О. Бажаном, В. Греченком та І. Бегеєм². Згідно досліджень, радянському керівництву не подобалося, що перший секретар ЦК КПУ намагався відстоювати елементи самобутності республіки, більшої незалежності у господарських питаннях, адже вірив у федеративну структуру СРСР, рівноправність усіх народів, тож не бажав визнавати за росіянами роль «старшого брата» в Радянському Союзі.

¹ Шелест П. Україно наша Радянська. К.: Видавництво політичної літератури України, 1970. С. 5.

² Шаповал Ю. Партійний «націоналіст». Парадокси Петра Шелеста. Львів: Видавництво Анетти Антоненко. К.: Ніка Центр, 2020; Греченко В. Довкола Шелеста. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2020/10/19/158308/>; Бажан О. До питання про «українофільство» першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2011. Вип. 37. С. 215–246; Бегей І. Петро Шелест і Володимир Щербицький: компартійні брати – антиподи чи сіамські близнюки? URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/902>.

Час його перебування на посту першого секретаря ЦК КПУ став періодом найвищого піднесення автономного курсу повоєнного українського керівництва. Він вимагав для України більшої ролі в процесі економічного планування в Радянському Союзі й не захоплювався планами економічного розвитку Сибіру, який означав зменшення інвестицій в Україну. Коли група українських економістів навела йому дані про те, що в господарських стосунках із Радянським Союзом в цілому Україну обраховують, Шелест став активним прибічником принципу паритету, за яким Україна мала б діставати від СРСР фонди, товари й послуги, що дорівнювали б вартості її внеску в СРСР. Тобто прагнув добитися для України статусу аналогічного тому, який мали Польща, Чехословаччина чи Угорщина.

В його промовах лунали заклики «як найдорожчий скарб» берегти «прекрасну українську мову», він виступав нею на партійних з'їздах, інших форумах, багато приділяв важливості вивчення історії України. В 1965 р. український міністр вищої освіти й прихильник Шелеста Юрій Даденков закликав розширити вживання української мови у вишах.

Петро Шелест захищав від звинувачення в націоналізмі українських діячів культури, зокрема О. Гончара.

Книга «Україно наша Радянська» зазнала гострої партійної критики за «ідеологічні помилки», зокрема, за «ідеалізацію» минулого України та обстоювання самобутності УРСР. Особливо не сподобалася оцінка ним Запорізької Січі, яку розглядав її як патріотичну демократичну, однорідну, мало не позакласову структуру, підкреслював її «прогресивну» роль в історії українського народу³.

Мотивуючи відставку Шелеста, генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Брежнєв закидав йому надмірну самостійність у вирішенні питань, а також у «місництві та проявах «націоналізму». А секретар ЦК КПРС А. Демічев так відповів на запитання Шелеста, в чому був його «націоналізм»: «А в тому, що багато говорять українською мовою, і в тому, що Шевченка надмірно шанують». А ще у тому, що П. Шелест опирався суцільному впровадженню російської мови у школах і вузах, збирався будувати під відкритим небом музей українського козацтва на Хортиці, опублікував книжку «Україно наша Радянська», аббревіатуру якої – УНР прочитали як Українська Народна Республіка, а це вже замаскована «петлюрівщина»⁴.

Звичайно, «націоналістом» П. Шелест не був (тим паче, що цей термін в СРСР застосовувався з обов'язковою приставкою «буржуазний», втім

³ Шелест П. Вказана праця. С. 19–30.

⁴ Використано: Шаповал Ю. Бажан О. Греченко В. Бегей І. Вказані праці.

начепити ярлик «буржуазного націоналіста» на першого секретаря ЦК КПУ якось не наважилися).

Окремі дослідники з діаспори (зокрема І. Лисяк-Рудницький) вважали П. Шелеста націонал-комуністом, за аналогії до низки такої течії, у т. ч. – серед очільників України 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. та КПЗУ, котрі або були репресовані сталінським режимом, або ж покінчили життя самогубством. Інші, зокрема Ю. Шаповал, називають його національно орієнтованим комуністом. Втім, на погляд автора, грані між цими двома поняттями, в оцінці тих чи інших діячів є доволі розмитими (цікаво, щодо Леоніда Кравчука та деяких інших компартійних діячів кінця 80-х рр. ХХ ст. застосовується ще один термін: «суверен-комуністи»).

У 60-ті – 80-і рр. ХХ ст. націонал-комуністами чи національно орієнтованими комуністами, можна вважати багатьох шістдесятників, письменників, науковців і аж до низки засновників Народного Руху України за перебудову (пізніше вони «розчарувалися» та відмежувалися від комунізму та компартії).

Приміром, Іваном Дзюбою, з погляду ленінізму та націонал-комунізму, була написана праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?», на цих же позиціях аж до весни 1990 р. перебували Іван Драч, Дмитро Павличко (автор, який був делегатом Установчого з'їзду НРУ запропонував Д. Павличкові, щоб з'їзд прийняв звернення «До членів компартії України», на що той роздратовано відповів: «Та ви що! Навпаки, нам треба прийняти звернення на захист компартії, бо тут таке лунає проти неї...»), Борис Олійник (залишився комуністом до кінця життя, не зрозуміло, правда, як він «уживався» з П. Симоненком та іншими ортодоксами), Мирослав Попович, Вячеслав Брюховецький, Павло Мовчан та багато інших інтелектуалів, а тим паче «рядових» комуністів.

Ідея про створення Народного Руху України за перебудову, зокрема, прозвучала на компартійних звітно-виборчих зборах Київської організації Спілки письменників України, які відбулися 1 листопада 1988 р., а утворена була ініціативна група на зборах письменників у приміщенні СПУ 23 листопада того ж року. Через кілька днів ініціативу підтримав пленум СПУ, загальні збори Інституту літератури АН УРСР. Відзначимо, що абсолютна більшість їх учасників були комуністами (націонал-комуністами), а із 1109 делегатів Установчого з'їзду НРУ, який працював із 8 по 10 вересня 1989 р. майже 20% були комуністами⁵. Гадається, абсолютна більшість були за поглядами націонал-комуністами.

⁵ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. К., 2000. С. 401.

Однак під кінець 1990 р. жодного націонал-комуніста в КПУ-КПРС уже, мабуть, не залишилося (за винятком Б. Олійника). Дехто з них були виключені з КПУ, а рештки покинули компартію після демонстративного виходу із неї Олеся Гончара, що він вчинив, вражений цинічним глузуваннями народних депутатів-комуністів над голодуючими студентами першого Майдану у жовтні 1990 р⁶.

Значна частина їх стала ядром ініціативних груп із утворення Демократичної партії України та Партії демократичного відродження України.

Таким чином, український національний комунізм, як самостійна ідеологічна течія, зазнав краху позаяк суперечив російському націонал-комунізму (за суттю – імперсько-шовіністичному), ідеологія і практика якого були покладені в основу діяльності ВКП(б)-КПРС-КПРФ.

«Відроджена» у 1994 р. КПУ показала себе вщент проросійською партією (клоном КПРФ) – п'ятою колоною Росії в Україні. Водночас певні «соціалістичні» ідеологеми наразі присутні у програмах «Батьківщини» та ВО «Свобода».

Що ж до «націонал-комуністів» Закарпаття.

Хоча членами Закарпатської крайової організації компартії Чехо-Словаччини, що діяла у міжвоєнний період, були люди різних національностей – українці, угорці, євреї тощо, загалом, вона, включно із лідерами, перебувала на українських націонал-комуністичних позиціях: у боротьбі з русофілами справедливо настоювала на українському характері краю, виступала за розвиток української мови, культури, «возз'єднання» з Україною (УРСР). Причина була й у тому, що місцеві комуністи, свято вірячи в «інтернаціоналізм», не зовсім розбиралися у реальності ситуації в СРСР. Втім, ті, хто бували в СРСР часто втаємничували інформацію, навіть неправдиво висвітлюючи її. Одним із таких був сенатор чехо-словацького парламенту Іван Мондок, що втім не завадило радянськими спецслужбами арештувати його у 1933 р. у Харкові, звинуватити у «націоналізмі» та розстріляти у 1937 р.

Інший сенатор парламенту від компартії – Іван Локота, котрий, як пише у своїй книжечці «Де і як помер Іван Локота» його земляк Василь Белей, покінчив життя у 1942 р. самогубством у тюремній лікарні – розганявся та бився головою об стіну, промовляючи: «отримуй дурна голова, що заслужила», аж поки її не розбив⁷.

⁶ Олесь Гончар підтримав перший Майдан та вийшов із компартії. URL: https://galinfo.com.ua/news/oles_gonchar_pidtrymav_pershyu_maydan_ta_vyishov_iz_kompartii_314868.html

⁷ Белей, В. Де і як помер Іван Локота . Мукачево: Карпатська вежа, 2009.

Беззаперечно, що купа претензій була у радянських керманів та спецслужб і до першого секретаря крайкому О. Борканюка. Достатньо лише згадати його виступ на всезакарпатському з'їзді «буржуазно-націоналістичної» «Просвіти» у 1937 р. Тож, можливо, небезпідставною є версія, що десантування його з літака у морозний січень 1942 р. в околицях Ясіня було спробою втекти від арешту за звинуваченням у «націоналізмі». Але, вже через кілька днів угорські спецслужби знайшли його, засудили до шибениці.

Після входження у Закарпаття Червоної армії чимало колишніх комуністів було репресованими. Типовою є доля письменника та журналіста А. Патруса-Карпатського, котрого було засуджено до 25 років таборів.

Із настанням «відлиги», наприкінці 50-х рр. ХХ ст. і аж до кінця 80-х рр. чимало представників творчої, наукової, інженерно-технічної, освітньої та ін. інтелігенції Закарпаття були націонал-комуністами. Приміром, серед письменників це І. Чендей, П. Скунець, Ю. Керекеш, науковці – О. Мишанич, П. Чучка, М. Тиводар, Г. Божук, деректорів підприємств – Ф. Вовканич, О. Галик, В. Брехлійчук тощо.

Однак можна вважати, що люди із чітким українським національним самоусвідомленням були і серед компартійно-державної номенклатури. Приміром, перший секретар Закарпатського обкому КПУ (1962 – 1980 рр.) Ю. Ільницький, вже не кажучи на те, що мало не єдиний із секретарів обкомів, котрий виступав на пленумах ЦК КПУ та сесіях Верховної Ради УРСР українською мовою, не допустив будівництва у краї АЕС, інших авантюричних «проектів», нав'язуваних «центром», по-суті врятував від арешту молодого П. Скунця тощо. А ще, що дуже цікаво – в роки керування ним Закарпаттям, Ужгородський державний університет за мовою викладання був чи не найбільш українським серед всіх вишів УРСР; російських шкіл на кількість населення, у порівнянні з іншими областями, у Закарпатті таки було менше; наради, пленуми, сесії проводилися українською, вона ж, загалом, домінувала в адміністративному апараті. Гадаю, що внесок у цю «особливість» доклав і секретар із ідеології обкому (1975–1985 рр.) Микола Семенюк, свою лепту у, практично, намаганні «саботажу» русифікації вносили й інші, у т. ч. районні керівники.

Тут ділюся і спогадами. Народився я у невеликому містечку – Рахові. У 60-і 70-і рр. у місті мешкало близько 12–15 тис. жителів, у т. ч. понад тисячу росіян та російськомовних осіб, які потрапили сюди, переважно, під час будівництва картонної фабрики, переселившись зі Східної України та Росії. Мікрорайон біля фабрики, де здебільшого вони мешкали, був, практично повністю, російськомовним. В основному російською відбувалися

заходи у фабричному Будинку культури, виховання у дитячому садку та ін. Російською була і школа. Однак, – восьмирічна (неповна середня). Тож для здобуття повної середньої освіти її випускникам доводилося вчитися у дев'ятому та десятому класах українською мовою в українських середніх школах.

Для ліквідації такої небувалої у Радянському союзі «несправедливості» щодо російськомовних, впродовж не одного десятиліття «вимагалось» відкриття «російської середньої школи». Однак час минав, а школи не було, і все не було. Тож російськомовні школярі у випускних класах і далі навчалися українською. Безперечно, що тут існували низка причин, зокрема, щодо фінансування будівництва, чи добудови для відкриття ще кількох класів (зауважу, що картонна фабрика була доволі «багатим» підприємством). Втім, на мою гадку, не обійшлося і без, умовно кажучи, «саботажу» керівництва міста, району, а то й окремих представників «із області».

Що цікаво! Підлітки, рідною мовою, котрих була російська, потрапивши в українські школи доволі легко переходили на українську. На те були причини.

На відміну від «російського» мікрорайону, у решті, у громадському спілкуванні домінувала українська (значна угорська меншина міста у побуті спілкувалася угорською, в українських школах бажаючі учні вивчали угорську – факультативно). Стосувалося це і центральної частини, включно із його «п'ятачком» (такі є, мабуть, у кожному місті), де щовечора збиралася підліткова молодь. Єдиною мовою спілкування тут виключно була українська. Стосувалося це й угорців, котрі могли поміж собою (збоку) говорити рідною мовою, однак «у громаді» лише українською. Якщо цього хтось цього не дотримувався, то робилося «зауваження», іноді, навіть дещо «зверхньо», з елементом такого собі дитячого шовінізму: «у громаді говори по-людськи!». Втім, незалежно від національності, всі були «рівні», стосунки – товариськими. Отож, коли «тінейджер» із «російського» мікрорайону хотів бути «рівним» у цьому колі, а прагнення такого завжди було, то мусів спілкуватися тут лише українською, для чого доводилося її вивчати. (Я це згадую ще й тому, бо поступивши до університету в Ужгороді, я з великим здивуванням, відчув, що українська у молодіжному середовищі (та й не тільки) міста, є «непрестижною», «калхозною», тож, якщо не хочеш бути «калхозником», мусиш спілкуватися російською. Нею спілкувалися і угорці, і місцеві українці, не кажучи вже про таких й не чисельних росіян. Стосувалося це і студентів, включно із вихідцями з сіл, які російською володіли страхітливо. Хоча, як я зазначав, викладання в УжДУ відбувалося, здебільше, українською).

Зазначене вище підтверджує вплив мови не лише на рівень національної свідомості, патріотизм а і, підкреслюю, – політичну самосвідомість. Тут наводжу такий приклад: на президентських виборах 1991 р. Рахівський район (а окрім українців, угорців, росіян є суто румунські села) був єдиним у Закарпатті, де більшість голосів здобув В. Чорновіл, а не Л. Кравчук⁸. Популярним та потужним тут був Народний Рух України, ніколи не було жодних проявів політичного русинства, район і наразі залишається оплотом українства в області. Тож, допускаю, що однією з причин того, що впродовж всього радянського періоду Рахівщина зберегла український характер, була і певна «українськість» окремих представників місцевої «еліти», хай, навіть, компартійної.

Підводячи підсумок темі українського націонал-комунізму, можна констатувати, що, як ідеологічна течія, а тим паче — практика, він не мав шансів для існування. Адже йшов усупереч тій формі комунізму, яка існувала в СРСР та реалізовувалася на практиці через КПРС, котра за суттю була російською шовіністичною та імперською. Існування інших форм в СРСР було неможливим (КПУ, яка функціонувала у незалежній Україні з 1994 по 2014 р., як зазначалося була агентурним клоном КРФ). Тож український націонал-комунізм був приречений на зникнення. Бо, перефразовуючи вислів В. Винниченка, до речі, теж українського націонал-комуніста, можна сказати: «комунізм закінчується там, де починається Україна».

Що ж до світового комунізму! Хоча через гасло «пролетарі всіх країн єднайтеся», проголошувалася єдність «комуністичного руху» такої не могло бути, адже в незалежних країнах здебільше існували власні національні форми, які не завше співпадали з імперською радянсько-російською, яка під маркою світової комуністичної революції насправді передбачала досягнення Росією світового панування.

Існували румунський націонал-комунізм Н. Чаушеску, югославський – Й. Б. Тіто, китайський – Мао Цзедуна, угорський І. Надя, чехословацький – раннього В. Гавела з його «соціалізмом із людським обличчям». А ще – французький, італійський і та інші «єврокомунізми» і т.п.

Наостанок, що ж до походження комунізму. Т. зв. його «класики», насправді, не були його «засновниками» як теорії, а Ленін-Сталін ще й першими реалізаторами на практиці, бо, умовно кажучи, «ще раз винайшли велосипед». «Комуністичні» за суттю відносини існували з давніх давен, були успадковані ще первісними людьми від стадного комунізму вищих

⁸ Відомості про кількість голосів поданих за кандидатів у Президенти України 1 грудня 1991 року (у процентах). *Новини Закарпаття*. 1991. 4 грудня.

тварин. Вони передбачають стадну, племінну чи державну (у СРСР її називали «суспільною») власність на ті основні засоби, які забезпечують існування та якою розпоряджається владна верхівка (у стаді, племені, державі) – мисливські, водні угіддя, земля тощо, приватна власність на них – відсутня, або майже відсутня.

Державно-політичний устрій СРСР разюче нагадує устрій Давнього Єгипту, де реальним власником всього суцього у державі був «генсек Єгипту» (вибачте – фараон). У ідеологічному плані його владу забезпечував аналог КПРС – «партія жерців», організаційному – державна та військова бюрократія. Нижче перебували виробники матеріальних благ – селяни, ремісники, яких державна бюрократія ще й організовувала на громадські роботи – іригаційні, будівництво каналів, пірамід, фортець тощо. Був тут і свій ГУЛАГ, себто експлуатувалася праця рабів.

Подібний суспільний устрій функціонував в Імперії інків, з тими чи іншими особливостями й у багатьох інших азійських державах, за що отримав назву «Східних деспотій». Збігом чи ні, однак СРСР запозичив у Східних деспотій навіть мавзолеї, щоб тримати там забальзовані трупи Леніна та Сталіна, так як це робили із тілами померлих царів Азії та Єгипту.

Цікавою історія китайського національного комунізму. Елементи існували з початків виникнення держави. За об'єднувача Китаю – Цінь Ші Хуанді (245 – 210 рр. до н. е.) були здійснені радикальні комуністичні реформи. Позаяк його спадкоємці, в результаті інтриг були винищені, у 202 р. до н. е. у Китаї перемогла мабуть перша у світі комуністична революція. Її очільник – простий селянин Лю Бан був проголошений імператором, ставши засновником нової династії Хань. Ідеологічні засади системи управління становили реформістські ідеї Цінь Ші Хуанді, надалі доповнені вченням Конфуція.

У подальшому чимало елементів цього «комунізму», у більшій чи меншій мірі проіснували у наступні дві тисячі років. Сучасний комуністичний устрій Китаю є гідним спадкоємцем попередніх епох і сприйнятним для китайського народу.

«Марксизм-ленінізм» визнавав існування п'яти суспільно-економічних формацій: первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, комуністичної. Гадаємо від цієї градації варто відмовитися та визначити три найголовніші, втім, зауважуючи, що у «найчистішому» вигляді на практиці їх не було, адже у кожній з них, у більшій чи меншій кількості, були наявні риси інших. Тож, найголовнішими є:

Комуністична, яка включає: первісний комунізм, східні деспотії, «соціалістичні» держави ХХ–ХХІ ст., нацистська Німеччина та фашистська

Італія, де власність – стадно-плеємінна, суспільна, державна, слабка ринковість економіки. У деяких країнах, приміром у Китаї в кінці ХХ–ХХІ ст., зазначених вище Німеччині та Італії, допускалася і приватна власність, однак під державним контролем;

Феодална. У класичному варіанті – це європейські країни з другої пол. І тис – Х ст. – ХV–ХVІІІ ст., Японія та з певними особливостями – низка азійських країн, для якої характерним є позаекономічний примус на основі приватної власності на землю, натуральне господарство, відсутність, або ж слабкість ринкових відносин;

Капіталістична (ринково-приватновласницька): Фінікія, Стародавнї Греція та Рим, буржуазні країни пізнього Середньовіччя, капіталістичні країни Нового часу, постіндустріальні країни.

Як бачимо, відсутня «рабовласницька формація». Справа у тому, що «класичне рабство» у країнах, що віднесені до комуністичної формації, майже відсутнє, само ж рабство відіграло в економіці не головну, а допоміжну роль (Східні деспотії, СРСР тощо). «Класичні раби» домінували в економіках Стародавньої Греції (окрім Спарти, де були ознаки феодалних та комуністичних відносин), Риму та Північної та Південної Америки в Нові часи – до заборони рабства у США. У цих країнах панували приватна власність та ринкові відносини, у т. ч. на засоби виробництва, інструменти, а згідно ж із Римським правом інструменти ділилися на три категорії: інструменти, які мовчать (сокири, плуги, пилки тощо); інструменти, які мукають (корови, коні, вівці тощо) та інструменти, які розмовляють — *instrumentum vokale* (раби). Всі ці інструменти, як і те, що вони виробляли, були об'єктами купівлі-продажу, елементарним товаром від Стародавнього Риму аж до заборони рабства у США та Бразильській імперії (а наразі людство чекають нові виклики, нові виклики, пов'язані із практикою використання новітніх *instrumentum vokale* – штучного інтелекту та роботехніки, які невідомо чим закінчатся).

Можна вважати, що у цивілізаційному плані Євразійський континент з давніх часів ділився на дві частини, викликані, ще й мабуть, географічними чинниками: для більшої частини Європи була характерна капіталістична (певний період – феодална), для більшої частини Азії – комуністична формації. На стику цивілізацій існували перехідні формування.

До азійської беззаперечно варто віднести Росію (Московію). Утворена, як улус Золотої орди вона тривалий час розвивалася як комуністична східна деспотія. Лише з часом, з'являлися ознаки феодалізму та і то не класичного західноєвропейського зразка. Під впливом Заходу, зароджуються і капіталістичні відносини, однак, жовтневий переворот 1917 р. повернув

Росію у її природний стан – комуністичну східну деспотію.

Ситуація в Україні завжди була іншою. Саме заснування Руської держави було спричинено намаганням Рюриковичів встановити контроль над торгівельними шляхами. Абсолютно капіталістичні відносини існували і в Запорізькій Січі, власність на землю повсюдно в Україні була не «общинною» (комуністичною), а приватною.

Тож комуністичні, східнодеспотичні відносини українському народові були абсолютно чужими. Тільки 300-літнє московське панування, голодомори та репресії таки вплинули на свідомість, що відчутно і зараз на тридцятому році Незалежності України. Втім наразі відбувається поступове одужання від цих хвороб, то ж безсумнівно що Україна повертається додому – до Європейської цивілізації.

Піпаш Володимир. Націонал-комунізм та національно орієнтовані комуністи в Україні (60-ті – 80-ті рр. XX ст.). У статті розглядається явище націонал-комунізму в Україні у 60-ті 80-ті рр. XX ст., доводиться його несумісність із теорією та практикою комунізму, який існував в СРСР та, практично, був російським імперсько-шовіністичним. Аналіз здійснено на фоні історії комунізму як суспільно-економічної формації.

Ключові слова: комунізм, націонал-комунізм, національно орієнтовані комуністи України, П. Шелест.

Pipash Volodymyr. National Communism and nationally oriented communists in Ukraine (60-80s of the XX century). The article considers the phenomenon of national communism in Ukraine in the 60s and 80s of the twentieth century and proves its incompatibility with the theory and practice of communism, which existed in the USSR and, in practice was Russian imperial-chauvinist. The analysis is carried out against the background of the history of communism as a socio-economic formation.

Key words: communism, national communism, nationally oriented communists of Ukraine, P. Shelest.

Євген Рябінін

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету (Маріуполь)

ІДЕЇ В. ЧОРНОВОЛА СТОСОВНО ФОРМИ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ.

За весь період незалежного існування, Україна пережила три важких етапи в контексті розбудови та збереження своєї державності. Перший етап припадає на період 1990–1991 років – активна фаза розпаду радянського Союзу та формування України як суверенної держави; другий етап – 2004 рік, коли протистояння Заходу та Сходу отримало нове вираження в якості суспільного протистояння; третій етап – з 2014 до сьогодні – найважчий етап, коли держава зіткнулась із загрозою втрати своєї державності. В межах кожного з цих етапів підіймалося питання стосовно форми державного устрою України, а саме заміни з унітарного на федеративну. Перший етап характеризувався саме ідеями В. Чорновола стосовно створення федеративної України. В цій статті автор ставить за мету проаналізувати ідеї та роль В. Чорновола в контексті створення інституту суверенітету України.

Перший етап ідей федералізації співпав із періодом розпаду Радянського Союзу. Активним провідником федералізації виступив Вячеслав Чорновіл. Саме в цей період В. Чорновіл включив це питання до свого ідейного арсеналу наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. У цьому питанні він знаходив односторонців і послідовників, проте стикався і з тими, хто не тільки не сприймав, а й категорично засуджував ідеї федералізму. Під їхнім впливом дещо змінювалося артикулювання В. Чорноволом цієї ініціативи, адже тривав пошук методів і засобів забезпечення розвитку суспільства¹.

Вячеслав Чорновіл звернув увагу на ідею федералізму в 1960-х роках, шукаючи шляхи динамічного розвитку національної спільноти. Він розглядав федералізм як громадське самоврядування. Поняття федералізму та самоврядування для нього були тотожними. Причиною недовіри радянського федералізму В. Чорновіл назвав невідповідність його самій сутті поняття «федералізм», адже радянська модель федералізму була нічим іншим, як надцентралізацією. У широкому самоврядуванні В. Чорновіл вбачав упровадження економічної самоуправи певних регіонів. Таким чином, його осмислення федералізму (чи самоврядування) полягало у наданні

¹ Деревінський В. Вячеслав Чорновіл. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С.99

громадянам першою чергою широких прав у сфері економіки та адміністрування, що забезпечують самовияв народу, місцеву ініціативу.

Вже у нових суспільно-політичних реаліях наприкінці 1980-х років В. Чорновіл виніс на громадське обговорення ідею федералізму (чи широкого самоврядування). Перша апробація цієї ідеї відбулася в 1987 році на засіданні львівського дискусійного клубу. За його задумом, висловлення ідеї федералізму було однією з ланок різнопланової боротьби з радянським тоталітаризмом.

У своїй виборчій програмі він «уявляв майбутню Україну федеративною державою, союзом земель, які склалися історично й несуть на собі природно-кліматичні, культурно-етнографічні, мовно-діалектичні, побутово-господарські та інші відмінності, що творить непереможне різнолике обличчя єдиного народу». У складі Української Народної Республіки він «бачив такі землі, як Київщина, Поділля, Волинь, Галичина, Буковина, Закарпаття, Гетьманщина, Слобожанщина, Донеччина, Таврія, а Крим – як незалежного сусіда або автономну республіку в складі України». На його думку, за умов неодмінного збереження політичної й етнічної консолідації надання певної самостійності мало б посприяти значному економічному, політичному й культурному розвитку держави в цілому і окремих земель зокрема².

За його задумом кожна з земель мала б свій парламент і свій земельний уряд. Найвищим законодавчим органом республіки мала б бути Центральна Рада України, одна з палат якої обиралася б за принципами пропорційної виборчої системи, а друга – на засадах рівної кількості обранців від кожної із земель. Тобто ми вбачаємо в цьому проекті прямий натяк на федеративний устрій України.

На думку В. Чорновола його варіант децентралізації гарантував об'єднання України, міг убезпечити від поширення сепаратистських настроїв, посилити самовияв людей на місцях, створити умови для забезпечення історико-культурної самобутності регіонів, економічної самостійності та ініціативи³.

На прес-конференції, яка відбулась в травні 1990 року, Чорновіл підтвердив, що залишається прибічником федералізації України, хоч його за це і критикують. В. Чорновіл вважав, що «якщо ми централізм московський не замінимо на централізм київський, то і росіяни Донбасу, і Крим не захочуть від'єднуватися, і Закарпаття забуде про своє русинство. Головна моя ідея — не тримати силою, а максимально розвивати місцеве

² Там само, С. 109.

³ Там само, С. 111.

самоврядування»⁴.

Історик О. Андрощук стверджує, що переломним роком у поглядах Чорновола на федералізацію України став 1992-й. У грудні відбулися збори Народного руху, на яких обговорювали концепцію державотворення України. Пропозиція федералізму спричинила бурхливу дискусію в залі. Учасники зборів переконували, що «ідея федералізму ворожа ідеї соборності Української держави».

Отже, підводячи підсумки трансформації поглядів В. Чорновола стосовно федералізації, слід зазначити, що, мабуть він усвідомлював той факт, що регіони України були доволі різноманітними у багатьох вимірах, а саме, у ментальному, економічному, мовному, політичному. Тому він вважав, що саме федеративний устрій може залишити усі землі в межах однієї держави. Але ті процеси, які почалися після отримання незалежності, коли низка регіонів почала дискутувати про створення Донецько-Криворізької республіки, Новоросії, Кримської республіки, змусили В.Чорновола під тиском однопартійців відмовитися від цього терміну та почати обговорювати поглиблене місцеве самоврядування, а питання федералізації відкласти до найкращих часів. Отже, «федералізм» Чорновола розвивався в контексті процесів отримання незалежності та державотворення. Це питання підіймалося не як реакція на проблеми, з якими зіткнулась країна в 2004 та 2014 роках, а як можлива модель розвитку держави, що включала успішний досвід інших федеративних держав⁵.

Отже, цей етап, який хронологічно можна окреслити з кінця 1980-х до початку 2000-них, характеризувався пошуком найкращої моделі для держави. Вибір саме унітарного територіального устрою обумовлювався спробою об'єднати населення в межах однієї держави та знизити попит на автономістські устремління, які за кризових умов, могли б перетворитися у сепаратистські. Економічний ріст держави, який спостерігався у першій половині 2000-них років, звів нанівець ідею федералізації країни як серед населення держави, так і політичної еліти.

⁴ Семків В. Чорновіл. Ідея федералізму та її трансформації. URL: <https://zbruc.eu/node/30884>.

⁵ Андрощук О. В.Чорновіл та ідея федералізації України: еволюція поглядів. URL: https://portalus.ru/modules/politics/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1409840143&archive=&start_from=&ucat=&.

Рябінін Євген. Ідеї В.Чорновола стосовно державно-територіального устрою України. В статті проаналізовані ідеї В.Чорновола стосовно державного устрою держави, який вважав, що федералізації потрібна державі оскільки унітарність лише змінить московський тиск на київський тиск центрального уряду на регіони. Зазначено, що ідея федералізації не була реалізована через сепаратистські тенденції, що охопили регіони України, особливо південно-східний регіон.

Ключові слова: державно-територіальний устрій, федералізація, сепаратизм, В. Чорновіл, Україна.

Ryabinin Yevgeny. V.Chornovyl's ideas as for state territorial structure of Ukraine. The ideas of V.Chornovil concerning state structure of Ukraine, who believed that federalization was necessary for the state because unitarity would only change Moscow's pressure on Kyiv's central government pressure on regions. It is noted that the idea was not carried out due to separatist tendencies that covered the regions of Ukraine, especially the south-eastern region.

Key words: state-territorial system, federalization, separatism, V. Chornovil, Ukraine.

Ярослав Секо

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка (Тернопіль)

ДРАГОМАНІВСЬКИЙ КОНТЕКСТ ІДЕЇ ФЕДЕРАЛІЗМУ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Якщо Михайло Драгоманов (1841–1895) по праву вважається найвідомішим українським федералістом другої половини XIX ст., то в другій половині XX ст. безальтернативним переможцем є Вячеслав Чорновіл. За сто років політична мода змінилася, і федералізм, як бажаний засіб не лише вирішення національного питання але й організації суспільного життя, втратив свою привабливість. Тож Чорноволу чимало дісталося «гуль» і від опонентів і від прихильників лише за спробу «реабілітувати» цю ідею в період активних змагань за незалежність. Він змушений був «тимчасово зняти» ідею федералізації значною мірою через нерозуміння її змісту й свідомого спотворення задуму.

Не зрозумілий у цьому питанні для сучасників, Чорновіл отримує куди більше позитивних відгуків після смерті¹ та від дослідників. Зокрема, Василь Деревінський розглянув погляди й діяльність Чорновола в контексті традиції українського федералізму. Дослідник позитивно оцінив ідею федералізму в контексті суспільно-політичного дискурсу перебудови, підкресливши її демократичний потенціал у «боротьбі з радянським тоталітарним режимом» і руйнуванні централізму².

Політологічний аналіз чорноволівської ідеї федералізму та можливостей його застосування на сьогодні домінуючий в чорноволознавстві³. Втім, завдання цієї статті принципово інше: спроба глибше розкрити драгоманівські витoki ідеї федералізму Чорновола. Для дослідників цей факт добре відомий, Василь Деревінський відзначав, що «свою позицію щодо федералізму він формував, осмислюючи реалії федеративного устрою Радянського Союзу та вивчаючи ідеї Михайла Драгоманова, Володимира Леніна та інших»⁴. Зрештою, Чорновіл

¹ Маринович М. Д'Артаньян політичної шпаги. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 30.

² Деревінський В. Вячеслав Чорновіл. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 124.

³ Адамович С. Проблема соборності у суспільно-політичному житті Галичини. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. С. 16; Адамович С. Значення Вячеслава Чорновола у створенні й діяльності Галицької асамблеї. *Другі Чорноволівські читання*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола. / упоряд. В. Деревінський. Тернопіль, 2014. С. 18–33; Семків В. Чорновіл. Ідея федералізму та її трансформації. URL: zbruc.eu/node/30884; Семків В. Федералізм Чорновола: думки сучасників. URL: zbruc.eu/node/34236.

⁴ Деревінський В. Вячеслав Чорновіл. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 128.

ніколи не приховував драгоманівського джерела свого натхнення, але цікаво з'ясувати інше – загальну оцінку особистості Драгоманова, специфіку рецепції й чорноволівського прочитання драгоманівської ідеї федералізму, особливості адаптації Чорноволом ідеї децентралізації Драгоманова до умов суспільно-політичної боротьби 1989–1991 рр. та посткомуністичної України.

Знайомство з поглядами Драгоманова відбулося на хвилі реабілітаційних процесів періоду відлиги. Драгоманов, отримавши зневажливу критику від Леніна, залишався цензурованим автором. Чорновіл виступав за реабілітацію його спадку⁵, а перші уявлення про погляди отримав досліджуючи постать Бориса Грінченка. Як відомо, між цими діячами відбулася ґрунтовна полеміка щодо української справи, і, здається, Чорновіл її успадкував і продовжив.

Ще в 1960-х рр. Чорновіл вивчав окремі праці Драгоманова та публіцистику другої половини ХІХ ст. Це сформувало перші враження, щоправда, за його ж словами, «глибше ним так і не зміг зайнятися»⁶. Під впливом Грінченка, Чорновіл доволі критично підходив до драгоманівських ідей, при цьому симпатизуючи діячеві⁷. Зокрема, він не сприймав драгоманівську позицію щодо «невиробленості» української літературної мови та її провінційності щодо російської та європейської⁸. Підтримуючи Грінченка, Чорновіл зазначав: «поруч з позитивною на свій час програмою піднесення української літератури та літературної мови Драгоманов сконструював хитку систему поділу літератури на «русько-європейську» і три місцевих – великоруську, українську та галицьку. Цією химерною побудовою він на невизначений час віднімав в українських письменників право розширяти обрії рідної літератури»⁹.

Чорновіл так обурювався шкідливістю драгоманівських «теорій» щодо обмеження сфери застосування української мови і літератури, їх обов'язкового підпорядкування російській літературі, що назвав Драгоманова... москвофілом в українській мові. А з його спадку виводив такі базові установки українського радянського літературознавства як писання українською мовою про старшого брата, другу рідну мову, пріоритет і вищість старшого брата: «Білодід зовсім не ориг[інальний] у своїй теорії двох рідних мов – це дослівно з Драгоманова. Так само й з теоріями, що

⁵ Очима видатного публіциста (Тарас Шевченко в оцінці Бориса Грінченка). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2002. Т. 1. С. 100; Як і що обстоює Богдан Стенчук (66 запитань і зауваг «інтернаціоналістові»). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2006. Т. 3. С. 805.

⁶ До сестри (лист 16.02.1968). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 1. С. 214.

⁷ До дружини (лист 10.02.1982). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 2. С. 177.

⁸ Очима видатного публіциста (Тарас Шевченко в оцінці Бориса Грінченка). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2002. Т. 1. С. 110.

⁹ Там само, С. 111.

тільки через рос[ійську] мову народи СРСР можуть познайомитися з набутками св[ітової] науки й культури. Це прямо з Драгоманова. Бо ж він пророкував, що підрядне, місцеве значення укр[аїнської] мови, *може, і навік збережеться, сміявся над ідеєю впровадження укр[аїнської] мови в середні навч[альні] закл[ади], в університеті»*¹⁰.

Звідси логічні розбіжності в поглядах на творчість Шевченка. Чорновіл розглядав її поряд із «Шекспіром, Пушкіним, Міцкевичем»¹¹, а драгоманське сприйняття Шевченка як «геніального самородка, не обшліфованого цивілізацією»¹² повністю відкидалося. Також Драгоманову діставалось за «антинаціональні й антиісторичні погляди»: ототожнення понять Русь і Росія, бачення прогресивності в діяльності Катерини II, наївність поглядів на природу російського імперіалізму й шовінізму щодо України, а з іншого боку – боязнь слова «націоналізм» щодо України, боротьбу проти претензій «історичної національності» та «крайніх автономістів», нігілістичне ставлення до історичних традицій, до спадковості народного руху¹³.

Важко відповісти наскільки ці збережені в чорновиках думки відображають погляди Чорновола. Частково вони склалися в силу вибіркового читання окремих творів Драгоманова, а іноді – в полемічному запалі. Очевидно, що Драгоманов значно складніший в цілісності. За словами І. Лисяка-Рудницького, його ідеї представляли суміш ліберально-демократичних, соціалістичних й українських патріотичних елементів з позитивістським філософським підґрунтям¹⁴. Тож багато з того що критикував Чорновіл свого часу мало зовсім інший контекст.

Показовою також можна вважати байдужість Чорновола до соціалістичних поглядів Драгоманова. Якщо зважати на притаманні 1960-м рокам пошуки «справжнього» соціалізму супроти його сталінської версії, то неувага Чорновола до соціалізму Драгоманова викликає інтерес. Вона непрямо свідчить, що вже на ранньому періоді діяльності Чорновіл свідомо відходив від соціалізму. А відомі публічні тексти, як от «Що і як обстоює Богдан Стенчук...», варто розглядати виключно в контексті ревізійістської полеміки шістдесятників.

У листі до Валентина Мороза (жовтень 1971 р.) Чорновіл розповідав про власні наукові студії Прудона й Бакуніна, і в цьому контексті згадував про Драгоманова. Інтонація показова: «Окремої пильної оцінки із сьогоднішніх позицій заслуговує Драгоманов. Деякі назадники намагаються

¹⁰ Окрушини. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 54, 56.

¹¹ Очима видатного публіциста (Тарас Шевченко в оцінці Бориса Грінченка). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2002. Т. 1. С. 115.

¹² До сестри (лист 20.04.1968). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 1. С. 224.

¹³ Окрушини // *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 53.

¹⁴ Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов. *Історичні есе: в 2-х т.* Т. 1. С. 282.

зробити його та ще великого історика своїми духовними навчителями. З огляду на окремі аспекти драгоманівства – з цього знову буде лихо»¹⁵. І все ж, продовжував Чорновіл, потрібно остерігатися «щоб із помиями не виляти дитину» у спадку Драгоманова, й робив позитивний акцент на ідеї самоврядування в національно однорідному середовищі¹⁶.

Потужна критика Драгоманова найпевніше пояснювалася максималізмом Чорновола, «юнацькою заповненістю» Грінченком, очима якого він дивився на Драгоманова¹⁷. Тим більше, що через десять років у листі до дружини Чорновіл щиро зізнавався в симпатії до постаті Драгоманова, і пояснював те єдністю його ідей та дії: «Д[рагоманов] був людиною широкої дії, як Франко, як той же Грінченко. Латав, де латалося. Спішив сам і підганяв інших». Він стояв на початках українського культурно-просвітницького руху і партійного будівництва. Тож, підсумовував Чорновіл, писав: «Якби можна було точно виміряти, хто з наших діячів минулого у свій час більше по двигнув уперед справу нац[іонального] збереження, пробудження нац. свідомості, створення того ґрунту, на якому ми досі тримаємося, то Драгоманов, попри весь свій лібералізм і боязнь «крайнощів», либонь, буде серед перших»¹⁸.

Драгоманов мав опосередкований вплив на Чорновола, важливість діяльності й спадщини якого визначалася впливами наступних поколінь: «І якщо сьогодні публіцистику Д[рагоманова] читають хіба фахівці, а дух свій ми гостримо об твердую крицю таких велетів слова, як його небога, то чи можемо забувати, що без Д[рагоманова] чи й мали б саме таку Лесю Українку, якій поклоняємося»¹⁹.

Цікаві також проєкції Чорновола з окремих епізодів діяльності Драгоманова. Аналізуючи статтю Сергія Білоконя про зв'язки Драгоманова з російськими монархістами, Чорновіл акцентував увагу не так на самому факті, як на його короткострокових і довгострокових наслідках. І перевів увагу на важливу дилему політичної етики: що краще «чистота позиції» чи компроміси. Розв'язуючи її для себе особисто, Чорновіл обрав бік Драгоманова: «Звичайно, ідеться якраз про розумну тактику, яка гнучко враховує зміни ситуації, шукаючи нових засобів і нових попутників, не уникаючи розумних компромісів. Безоглядна прямолінійна «принциповість», може, з першого погляду, й імпонує, але, як правило, безплідна або й шкідлива. Головне для розумного громадського діяча – не тратити історичної

¹⁵ До Валентина Мороза (жовтень 1971). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 2. С. 486.

¹⁶ Там само. С. 487.

¹⁷ До дружини (лист 10.02.1982). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 2. С. 177.

¹⁸ Там само, С. 178.

¹⁹ Там само, С. 179.

перспективи й твердо стояти на підвалинах. Усе інше – питання тактики, сьогодні однієї, завтра іншої. А від невдалих кроків чи непродуктивних рішень не застрахований тільки той, хто обирає безтурботну позицію стороннього поцінювача»²⁰. Годі говорити, що саме таку модель політичної поведінки Чорновіл обрав у роки перебудови.

Але перейдемо до вузлової проблеми в рецепції Чорновола спадку Драгоманова – ідеї федералізму. Саме в якості політичного філософа, поборника теорії федералізму Драгоманов його найбільше цікавив²¹.

Свого часу саме Драгоманов найточніше визначив загальноєвропейський інтелектуальний тренд – потяг до федерації й намагався творчо застосувати його в реаліях Російської імперії. З одного боку це визначалося скепсисом щодо можливості українців шляхом повстання чи боротьби досягнути державної незалежності. А з іншого – загально філософськими поглядами щодо досягнення свободи. Драгоманов не вірив у здатність великих держав забезпечити свободу своїм громадянам, тож пропонував подолання такого стану через розвиток самоврядування.

За прикладом швейцарських кантонів, організованих за територіальним, а не етнічним принципом, Драгоманов бачив Україну «товариством товариств», «спількою громад, вільних у своїх справах»²². Люди мали об'єднуватися в громади для вирішення своїх справ. Драгоманівська громада – це спілка вільних осіб, яка створювалася для спільної праці й допомоги, а її зв'язки з іншими громадами й товариствами мали б здійснюватися за допомогою виборних осіб²³. Процес налагодження зв'язків між ними мав здійснюватися за принципом «знизу вгору» й переходити на рівень волостей та уїздів, і, зрештою областей. Останні, в свою чергу, мали створювати федерацію.

Драгоманов вважав за необхідне поділити Росію на 20 областей, які мали створюватися згідно сукупності географічних, економічних та етнографічних умов. При цьому для українських земель цілісність не передбачалася. Вони були розділені на три області – Київську, Одеську та Харківську (невелику територію Волинської губернії віднесено до Поліської області²⁴.

Розв'язок національного питання Драгоманов бачив не в наданні кожній національності територіальної автономії, а в забезпеченні національних прав на рівні окремих самоврядних громад і районів, та

²⁰ Там само, С. 182.

²¹ До сестри (лист 16.02.1968). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2005. Т. 4. Кн. 1. С. 214.

²² Драгоманов М. Передне слово. *Громада. Українська збірка*. Женева: Громада, 1878. С. 40.

²³ Там само, С. 41.

²⁴ Драгомановъ М. Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-соціальной программы (1884). *Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова*. Т. 1. Париж, 1905. С. 281.

непорушності особистих прав (зокрема вільного вживання рідної мови). З іншого боку, кожна земля отримувала сферу компетенції недоторкану для федерального уряду. Мова йшла про розподіл суверенітету між федеральною спілкою і областями²⁵

Безперечно, що прийняти програму федералізму в такому вигляді Чорновіл не міг. Століття, яке розділяло їх внесло чимало коректив, що усвідомлювалося Чорноволом: «Різниця між моїм [розумінням] «самовряд[ування]» і драгом[анівським]: для мене це система устрою всередині Укр[аїни] при безумовн[ій] політ[ичній], економ[ічній], культурн[ій] незал[ежності] У[країн]и (можливо, і в союзі з іншими справді суверенними державами. Драгоманов – дитина II пол[овини] XIX віку з його інтернаціоналістськими ілюзіями, які потім провалилися»²⁶.

Цікаво, що ці нотатки Чорновола були написані ще до арешту 1972 р. і демонструють глибоке осмислення федеративної ідеї. Як і Драгоманов, Чорновіл у ній вбачав більше, аніж просто вирішення українського національного питання. Для обох, це був найперше засіб досягнення більшої свободи й подолання вузькості національного підходу.

Чорновіл не погоджувався з обраним Драгомановим курсом «до Європи через Росію», та визнавав головне: «Цінне [в Драгоманова]: федералізм («чи самоврядування») як принцип розбудови всередині держави; виступ проти теорій нац[іональної] винятковості й зоолог[ічного] ворогув[ання] націй (хоч нерозуміння правомірності на певних етапах б[ороть]би за нац[іональне] самовизначення, захисного «націоналізм[у]» і нац[іонально]-визв[ольної] пропаганди»²⁷.

Вже тоді Чорновіл сформулював для себе переваги федеративного принципу, який мав узгоджувати єдність України з окремішністю окремих областей, що виявилися в процесі історичного розвитку й зумовлювалися кліматичними, господарськими, етнографічними, діалектними відмінностями. До таких регіонів віднесено Галичину, Закарпаття, Наддніпрянщину, Донбас, Південь, Волинь, Полісся, Поділля. На думку Чорновола «при безсумн[івній] політ[ичній] і етн[ічній] консолідації збереження разом з тим певної сам ост[ійності] в таких рам[ках] дасть, безсумн[івно], вел[икий] екон[омічний], пол[ітичний] і культ[урний] ефект»²⁸.

Головною точкою перетину двох політичних мислителів була ідея свободи. За словами С. Єскельчика, федералізм Драгоманова здається чимось

²⁵ Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик. *Історичні есе*: в 2-х т. Т. 1. С. 338.

²⁶ Окрушини. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 50.

²⁷ Там само, С. 51.

²⁸ Там само, С. 51.

глибшим за раціональний проект державного устрою: «Драгомановське розуміння федералізму невіддільне від центрального у його світогляді прагнення до визволення, вільного розвитку людини, найменшої людської спільноти і цілої нації»²⁹

Як і Драгоманов, Чорновіл розглядав самоврядування в контексті свободи особистості. Головною перевагою самоврядування він називав самовизначення особи та її здатність реалізувати себе в межах державного ладу в якості відповідальної особи «бодай на вузькому відтинку». Саме за допомогою самоврядування Чорновіл сподівався розбити порочну практику радянського централізму, яка перетворювала людину на гвинтик системи³⁰.

Попри те, що для Чорновола й Драгоманова федералізм був важливий найперше з точки зору людської свободи, все ж, їхні цілі й шляхи різні. Чорновіл – націонал-демократ і державник, тож пошук шляху на зміцнення державності привів його до ідеї федералізму. У Драгоманова все навпаки. Якщо йти за логікою І. Лисяка-Рудницького, при всьому синкретизмі поглядів Драгоманова, центром тяжіння була ліберальна ідея – доктрина про те, що свобода і гідність людини є найвищими вартостями. Логічним наслідком цього для Драгоманова став ідеал анархії: вільні люди об'єднані у вільні товариства є ціллю, і «ціль та зветься *безначальство: своя воля кожному і вільне громадство й товариство людей і товариств*»³¹. Тож анархічні ідеали привели Драгоманова до федералізму³². При цьому його метою була не федералізація Росії як така, а застосування федералізму в якості універсального принципу. Іван Лисяк-Рудницький писав: «для політичного мислителя, який за свою вихідну точку бере незалежність особи і відкидає будь-яку форму авторитаризму, федерація – прихильність рівноправних осіб до груп та громад і співпраця останніх у більших спілках – єдиний шлях подолати атомізацію суспільства»³³.

І ось тут, в питанні про подолання авторитаризму, Чорновіл вкотре перехрещується з Драгомановим: одне із завдань його федералізму – зламати радянську централізацію, основи якої були закладені Леніним³⁴. Як і драгоманівські великі області, що охоплювали кілька губерній, так і чорноволівські землі, що підносилися над радянськими областями, бачилися засобом проти централізації. В інтерв'ю 1991 р. Чорновіл пояснював: «Суть моєї концепції була в тому, щоб відмовитися від невинуватого поділу республіки на невеликі області (більшовики це робили неспроста, щоб

²⁹ Скульчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття. К.: КІС, 2010. С. 179.

³⁰ Окрушини. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 52.

³¹ Драгоманов М. Переднє слово. *Громада. Українська збірка*. Женева: Громада, 1878. С. 41.

³² Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик. *Історичні есе: в 2-х т.* Т. 1. С. 302.

³³ Там само, С. 302.

³⁴ Окрушини. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2007. Т. 5. С. 52.

жорсткіше все тримати у своїй упряжці), виділити більш великі регіони, які мають історичні, етнічні, національно-культурні, економічні особливості, зберегти й примножити всю цю своєрідність і неповторність»³⁵.

Чорновола часто (і цілком справедливо) називають борцем з радянським централізмом. Але забувають, що з не меншим запалом він виступав проти централізму у власному середовищі. Зокрема, його знаменита полеміка з Л. Лук'яненком щодо розвитку УГС також вибудувана навколо заперечення централізму³⁶.

На відміну від Драгоманова, Чорновіл цілісних поглядів на федералізм (у пізніших трактовках – міжрегіональне або земельне самоврядування³⁷, земельне впорядкування, федеративне упорядкування, «земельний» устрій³⁸) не виклав. Наприкінці 1980-х рр. мова йшла про загальне бачення державного устрою після здобуття незалежності. Утім, федералізм складав важливий елемент його політичної позиції в роки перебудови. На принципі федералізму будувалася робота УГС, а її програмні цілі передбачали «федеративний устрій майбутньої Української держави»³⁹.

У програмі кандидата в народні депутати України (1989 р.) Чорновіл виклав основи свого бачення. Україна мала стати союзом земель, які склалися історично й несуть на собі природно-кліматичні, культурно-етнографічні, мовно-діалектні, побутово-господарчі та інші відмінності. Запропонований земельний поділ Української Народної Республіки (таку назву мала незалежна Україна) був максимально наближений до етнографічного поділу України і включав дванадцять регіонів: Київщину, Поділля, Волинь, Галичину, Буковину, Закарпаття, Гетьманщину, Слобожанщину, Запоріжжя, Донеччину та Таврію (Чорноморію), а статус Криму бачився або незалежним сусідом, або автономною республікою в союзі з Україною⁴⁰.

Розбіжності з драгоманівським проектом очевидні. Здається саме районування нових земель Чорновіл запозичив радше з губернського поділу Російської імперії проти якого виступав Драгоманов, додавши, звісно, західноукраїнські землі. До того ж, Драгоманов враховував економічну доцільність і самодостатність областей, що вело до укрупнення територій в розріз із їхніми історичними траєкторіями розвитку, тоді як поділ Чорновола

³⁵ Чорновіл В. *Твори: у 10 т.* Т. 5. К.: Смолоскип, 2007. С. 58.

³⁶ Секо Я. Вячеслав Чорновіл та Левко Лук'яненко: дискусія щодо розвитку Української гельсінської спілки. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/vyacheslav-chornovil-ta-levko-lukyanyenko-dyskusiya-shchodo-rozvytku-ukrayinskoji-gelsinskoji-spilky>

³⁷ Якби я став президентом. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 387.

³⁸ Із статті «Вячеслав Чорновіл без ретуші й емоцій». *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 515, 525.

³⁹ Декларація принципів (проект). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 601, 607.

⁴⁰ Моя виборча програма (начерк). *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 581.

аж надто здрібнював землі на заході. Не варто забувати, що зразком для Драгоманова була Швейцарія, тоді як Чорновіл радше переносив на українські реалії земельний поділ ФРН, в основі якого історичні традиції розвитку.

Передбачалося, що кожна земля матиме свій парламент (Донецьку раду, Галицьку раду) і свій земельний уряд, а двопалатна (з пропорційним представництвом від усього населення і порівним – від земель) Центральна Рада України відатиме загальнореспубліканськими справами й берегтиме конституційні гарантії демократичних прав (на опозицію, на вільні вибори, на свободу слова й друку, на приватну чи колективну власність, на недоторканість і гідність особи)⁴¹.

Цей проект накреслював загальне бачення, тож не дивно, що в наступних виступах Чорновіл пояснював особливості своєї позиції. Чорноволівський федералізм подібно до драгоманівського виходив із необхідності руйнування попередньої централізованої системи управління. Найбільшим злом для незалежної України Чорновіл бачив зміну московських централізаторських порядків київськими. Саме з цією метою він пропонував розширення місцевого самоврядування. Задля забезпечення максимальної свободи Чорновіл передбачав надання невід'ємних прав первинним осередкам суспільного організму. Вони ні за яких умов не могли бути відібраними, а жоден вищий осередок не міг втручатися в них.

Так, наприклад, мовне питання Чорновіл передбачав передати на розсуд земельних органів влади. При збереженні української мови в якості державної, окремі регіони могли б запроваджувати двомовність і, навіть, тримовність. Всі надходження від промислових підприємств мали йти на забезпечення в місцевий бюджет, а вже звідти певні відрахування мали б іти в центр⁴².

Із самого початку ідея федерації отримала потужну критику з різних боків. А кожна дія на посаді голови Львівської обласної ради розглядалася як крок до автономізації Галичини. Тож Чорноволу довелося відбиватися, заперечувати галицький сепаратизм⁴³ та підкреслювати, що ідея федерації на перспективу, «в далекому майбутньому»⁴⁴. Але не надто: за умови обрання його президентом, Чорновіл обіцяв приступити до реформи під час другої половини терміну⁴⁵.

⁴¹ Там само, С. 581.

⁴² З інтерв'ю газеті «Набат». *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 690.

⁴³ Виступ на I сесії Галицької асамблеї 16 лютого 1991 року у Львові. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 215.

⁴⁴ Виступ як кандидата на голову Верховної Ради на сесійному засіданні 309 травня 1990 р. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 101.

⁴⁵ Якби я став президентом. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 387.

При цьому Чорновіл різко критикував Л. Кравчука за автономію Криму, давав чітко розуміти, що був противником територіальних автономій, і рішуче відкидав будь-які проекти автономізації Закарпаття, створення Новоросії чи Криворізько-Донецької республіки: «Це абсурд. Нам ніхто не давав права розвалювати Україну на якісь державки!.. Моя ж ідея федеративного устрою нічого спільного з цим не має. Вона полягає лише в широкому місцевому самоврядуванні з підпорядкуванням центру, центральному уряду». Водночас, Чорновіл право на автономію в Криму визнавав за кримськими татарами, а щодо інших меншин в Україні – прагнув скористатися досвідом СРСР 1920-х рр., коли створювалися національні сільради чи райони⁴⁶.

Після проголошення незалежності України Чорновіл змушений був зняти гасла федералізації. Частково це пояснювалося неприйняттям ідеї в середовищі націонал-демократів, які не зовсім розуміли мотивів Чорновола. З іншого боку виникала небезпека використання федералізації для ослаблення незалежної держави. Для Чорновола не було секретом, що головним бенефеціаром розпаду СРСР виявилася компартійна еліта. Маючи сильні позиції на місцях, колишня партноменклатура могла розтягнути незалежну та незміцнілу державу на «удільні князівства»⁴⁷.

Як бачимо, чорноволівська ідея федералізації України не обмежувалася поглядами Драгоманова і була продуктом тривалих роздумів. Здійснена рецепція не передбачала сліпого слідування за авторитетом: обидва діячі підходили до України з різними мірками. Але обох їх зближувало розуміння того, що досягнення політичної свободи не можливе в централізованій державі. Те, що Драгоманов узрів на розламах однієї імперії, стало очевидним для Чорновола в умовах розпаду іншої.

⁴⁶ Із статті «Компартія фактично існує». *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 338.

⁴⁷ Казати, що рух розколовся немає жодних підстав. *Чорновіл В. Твори: у 10 т.* К.: Смолоскип, 2011. Т. 7. С. 800.

Секо Ярослав. Драгоманівський контекст ідеї федералізму Вячеслава Чорновола. У статті проаналізовано драгоманівські витoki ідеї федералізму Вячеслава Чорновола. Розкрито загальну оцінку особистості Драгоманова, специфіку рецепції й чорноволівського прочитання драгоманівської ідеї федералізму, особливості адаптації Чорноволом ідеї децентралізації Драгоманова до умов суспільно-політичної боротьби 1989–1991 рр. та посткомуністичної України.

Ключові слова: Чорновіл, Драгоманов, федералізм, земельний устрій.

Seko Yaroslav. Drahomaniv's context of Vyacheslav Chornovil's idea of federalism. The article analyzes Drahomaniv's origins of Chornovil's idea of federalism. The general assessment of Drahomanov's personality, the specifics of reception and Chornovil's reading of Drahomanov's idea of federalism, the peculiarities of Chornovil's adaptation of Drahomanov's idea of decentralization to the conditions of socio-political struggle of 1989–1991 and post-communist Ukraine are revealed.

Key words: Chornovil, Drahomanov, federalism, land system.

Володимир Сухоручко

*аспірант кафедри історії України і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ)*

РОДИНА СІЧКІВ В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ

В радянській Україні духовне життя піддавалося жорсткому тиску збоку влади. Більшовики прагнули знищити християнство і насадити свою ідеологію «марксизму-ленінізму», яка повинна була повністю замінити релігію. Тому правозахисники, члени Української Гельсінської Групи не могли залишитися осторонь і стали на захист церкви. Серед борців за права віруючих був Петро Січко – учасник Української Гельсінської Групи. П. Січка підтримували його рідні: син Василь, студент факультету журналістики Київського університету ім.Т. Шевченка, який також був членом УГГ, дружина Стефанія Січко, колишня політично ув'язнена, син Володимир та дочка Оксана. Родина Січків свято вірила в правду, тому ця система була їм не страшна¹. Опираючись на факти дискримінації церкви, П.Січко писав звернення, протести у Верховну Раду СРСР та УРСР, генеральному прокурору СРСР та прокурору УРСР. Міліція постійно стежила за правозахисною діяльністю П.Січка та його родиною².

Стаття 52 Конституції СРСР, яка гарантувала громадянам право сповідувати будь-яку релігію, насправді ніколи не виконувалась. Проте влада робила вигляд, що право на віросповідання в СРСР є в кожній людині. Зокрема, В. Ліченко, уповноважений Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР у Івано-Франківській обл. 4 березня 1978 р. написав статтю «Свобода совісті: права і обов'язки» в газету «Прикарпатська правда», де вказував, що радянське законодавство «гарантує свободу совісті віруючим, надає право безплатно використовувати молитовні будинки, майно, виготовляти предмети релігійного культу». Але це тільки так «законно» звучить у В. Ліченка на папері, а насправді дійсність була іншою³. П. Січко в заяві до Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1979 р. спростовує таке твердження. Зокрема, повідомляє, що в с. Ілемня Рожнятівського району Івано-Франківської області церкву закрили ще в 1960 р. Православні християни цього села 19 років домагалися відкриття церкви, проте безрезультатно: церкву так і не відкрили. П'ятсот віруючих села написали

¹ Три повстання Січків: У 2 т. Харків, 2004. Т. 2. С. 150.

² Три повстання Січків: У 2 т. Харків, 2004 Т. 2. С. 150.

³ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, справа № 37528-П, том 1, с. 85.

звернення про відкриття церкви до Президії Верховної Ради УРСР, особисто В. Ліченку, в Рожнятівський райвиконком, голові Ілемницького сільвиконкому. На прохання селян ніхто не давав письмових відповідей, а тільки В.Ліченко викликав делегацію села до себе в кабінет та переконував їх, що не все від нього залежить, а цією справою керує КДБ⁴. Аналогічний випадок стався в сусідньому с. Луги, де громада вирішила провести ремонт церкви за власні кошти – 9 тис. крб. Але в день виборів до Верховної Ради СРСР працівники КДБ, мотивуючи тим, що знайшли листівки антирадянського змісту, змушували давати пояснення: хто скільки дав грошей на ремонт церкви. Через деякий час після інциденту представник села, який збирав гроші на ремонт церкви, просив односельчан підписати документ, що він повернув їм гроші, хоч в дійсності частину грошей в нього забрали представники місцевої влади⁵.

Петро Січко був свідком злочинного знищення старовинної церкви історичного значення в місті Долині. У ній, за легендами, молився ще Б. Хмельницький. Місцева влада та правоохоронні органи були причетні не тільки до цього злочину, а й до ряду інших: зняли хрест з одного із костелів, а храм переобладнали в спортивний зал; інший костел розібрали зовсім, а на його місці побудували кінотеатр; синагогу використовували як продуктову базу; в с. Гошеві закрили монастир греко-католицького обряду та зняли хрести; здійснювали постійні арешти священників і монахів; зруйнували три хрести на віддалі приблизно 30 метрів від центральної автотраси Івано-Франківськ-Львів, які були побудовані ще в 1848 р., як символи скасування панщини та знищили капличку біля дороги, яка вела до монастиря⁶. В с. Рахія Долинського району в 1978 р. бульдозерами зруйнували сільську церкву і всі церковні речі, які там зберігалися. В 1974 р. у м.Рожнятові церкву перетворили на атеїстичний музей. В с. Грабові Рожнятівського району закрили церкву, її речі наче «хтось» розікрав. У с.Спас цього ж району голова радгоспу Симитюк та дільничний міліціонер, старший лейтенант Баран тракторами зруйнували каплицю⁷.

На цю заяву П. Січка до Президії Верховної Ради СРСР відреагував В.Ліченко в листі помічнику прокурора Львівської області В. В. Іванову, у якому підтвердив, що в газеті «Прикарпатська правда» від 4 березня 1978 р. дійсно була опублікована його стаття під назвою «Свобода совісті: права і обов'язки». Однак, що поганого знайшов в цій статті П.Січко він «не зрозумів». В. Ліченко в листі пояснював, що церква у с. Ілемня дійсно не діє

⁴ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, справа № 37528-П том 1, арк. 85.

⁵ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, справа № 37528-П, том 1, арк. 86.

⁶ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, справа № 37528-П, том 1, арк. 86

⁷ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, справа № 37528-П, том 1, арк. 86

в зв'язку з тим, що в області є нібито всі можливості для задоволення релігійних потреб віруючих людей, а не для тих, хто хоче мати «свою церкву». За словами В. Ліченка саме ці декілька людей зверталися з проханням про відкриття «своєї церкви». Впродовж 1979 р. в апарат уповноваженого в справах релігій при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківській обл. звертався Хомин Михайло Миколайович чотири рази: 05.03.1979, 19.03.1979, 13.04.1979, 04.06.1979. Відповіді готував працівник апарату В. І. Гончаров. В. Ліченко зазначав, що особисто він ніколи не приймав і не запрошував жодну людину з цього села за увесь час роботи. Він підкреслював, що взаємовідносинами між органами влади і релігійними організаціями керує Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР, а органи КДБ нібито не втручалися в релігійну сферу. Він зауважував, що в с. Луги було проведено «самовільний ремонт» культового приміщення з ініціативи таких людей як П. Січко⁸. В. Ліченко заперечував, що частину грошей, які були зібрані на храм, забрали собі представники місцевої влади, як «доказ» надав пояснення П. Вовка – людини, яка здійснювала збір коштів. П. Вовка обрали збирати кошти, бо його тесть був паламарем в церкві. За словами П. Вовка було зібрано 9 тис. рублів упродовж 1977–1979 рр. Той заперечував, що він або хтось з місцевої влади вкрали гроші та запевняв, що всі кошти були використані на ремонт церкви⁹. В. Ліченко виправдовував знесення церков, перебудови культових споруд, капличок, хрестів і т.д. тим, що це робилося по мірі необхідності і буде робитися для «покращення благоустрою» населених пунктів, для задоволення «соціально-культурних» потреб людей¹⁰. Отже, уповноважений у справах релігій в Івано-Франківській області цинічно брехав у своїй статті в газеті «Прикарпатська правда» та у листі помічнику прокурора Львівської області В. Іванову, що в регіоні право віросповідання не порушується.

В 1979 р. П. Січко і В. Січко були арештовані органами КДБ за «антирадянську діяльність і пропаганду». Справу захисту прав віруючих продовжила Стефанія Петраш-Січко. Вона разом із Йосипом Терелею та Григорієм Будзинським заснували у 1982 р. «Ініціативну групу для захисту прав віруючих Церкви в Україні». Ця організація, як і УГГ викривала злочини тоталітарного режиму. Вони ставили перед собою завдання вивести Українську греко-католицьку церкву з підпілля та легалізувати її¹¹. Учасники «Ініціативної групи» збирали матеріали щодо переслідування греко-католиків. Адже чи не в кожному селі руйнували церкви, переслідували і

⁸ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, справа № 37528-П, том 1, арк. 116.

⁹ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, справа № 37528-П, том 1, арк. 118

¹⁰ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області, справа № 37528-П, том 1, арк. 117

¹¹ Тереля Й. Свідок. Львів, 2013. С. 215

шантажували підпільних греко-католицьких священників та монахів. У вересні 1982 р. Й. Тереля приїхав у Москву з метою легалізації групи. Однак «Ініціативну групу» передбачувано не зареєстрували, натомість членів групи взяли «на замітку»¹².

Група випускала «Хроніку УКЦ», у якій інформувала населення про стан греко-католицької церкви. У «Хроніці» також критикувалася РПЦ за співпрацю із режимом. Невдовзі Й.Терелю арештували і засудили на рік. Справою «Хроніки» почала займатися його дружина Олена, з якою С. Січко мала хороші контакти¹³. Про ці зв'язки стало відомо правоохоронним органам. Тому в березні 1985р. С.Петраш-Січко викликали на допит в прокуратуру м. Долини. Майор міліції Стандьо звинуватив Стефанію у співпраці з Й. Терелею. У неї вдома був проведений обшук, однак безрезультатний¹⁴.

Влада у протистоянні з УГКЦ займала непослідовну позицію. У період «перебудови» правоохоронні органи намагалися не проводити відкритих антицерковних акцій, однак і сприяння не було. Радянський уряд сподівався, що УГКЦ, не маючи офіційно зареєстрованих громад, зникне сама по собі. Тому уряд намагався применшити значення греко-католицьких вірян та духовенства в суспільстві¹⁵. Саме тому С. Петраш-Січко разом з іншими учасниками групи збирали підписи віруючих задля визнання Української греко-католицької церкви. Ця інформація передавалася до Президії Верховної Ради УРСР. В середині 1988 р. було переслано 15 тис. підписів. Але 15 тис. – це не остаточне число, бо вірних УГКЦ було більше 4 млн. осіб, багато побоювалося підписуватися. Однак незважаючи на всі перешкоди, С. Петраш-Січко разом з учасниками комітету та вірянами боролися за своє право називатися християнами¹⁶.

Отже, радянський режим хотів контролювати не тільки політику чи економіку, а навіть особисте життя кожної людини. Задля цього влада втрутилась у духовну сферу. Виступити проти такого жорстокого тоталітарного режиму могли тільки дуже сміливі люди із загостреним почуттям справедливості. Саме такими були Січки.

¹² Три повстання Січків: У 2 т. Харків, 2004. Т.1. С. 118

¹³ Три повстання Січків: У 2 т. Харків, 2004 Т.1. С. 118

¹⁴ Три повстання Січків: У 2 т. Харків, 2004. Т. 1. С. 119

¹⁵ Боднарчук П. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х-середина 1980-х років). *Український історичний збірник.*, 2008. Випуск 11. С. 301

¹⁶ Три повстання Січків: У 2 т. Харків, 2004. Т.1. С. 120-121

Сухоручко Володимир. Родина Січків в боротьбі за українську церкву. У статті проаналізовано боротьбу родини Січків за права і легалізацію УГКЦ в період брежнєвського «застою» і «перебудови».

Ключові слова: Петро Січко, Стефанія Петраш-Січко, «Ініціативна група для захисту прав віруючих Церкви в Україні», Українська Гельсінська Група.

Sukhoruchko Volodymyr. The Sichko family in the struggle for the Ukrainian church.

The article analyzes struggle of the Sichko family for the rights and legalization of the UGCC during the period of Brezhnev stagnation and perestroika.

Keywords: Petro Sichko, Stefania Petrash-Sichko, «Initiative Group for the Protection of the Rights of Believers of the Church in Ukraine», Ukrainian Helsinki Group.

Маріан Токар

кандидат історичних наук, професор, директор НДІ державотворення і публічного управління Карпатського університету імені Августина Волошина (Ужгород)

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ І ПЕРСПЕКТИВИ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

*«РУХ залишатиметься доти, доки він буде потрібний Україні...»
Вячеслав Чорновіл*

У тезах роздумів робиться акцент на одну з особливостей актуалізації Вячеславом Чорноволом проблем партійної розбудови, а саме – поетапної ходи Народного Руху України відповідно до суспільно-політичних реалій та вимог часу. Цього РУХ потребує і сьогодні, так само як і Україна! Упродовж 30-річної діяльності РУХУ, звісно, було чимало перемог і поразок. Неодноразово у колі «рухівців» поставало питання «що робити?» і «як рухатися далі?».

У цьому контексті нам імпонують думки В. Чорновола в часи, коли сама організація, зробивши велетенський внесок у відновлення Незалежності України, опинилася перед новими і не менш складними викликами. Адже саме він задавав так потрібний тоді тон «руху без зупинки», невпинно пояснюючи як друзям, колегам, партнерам, так і супротивникам, ворогам, що надважливий поетапний поступ – досягання конкретних цілей і поступовий рух у напрямку вирішення інших, наступних.

Якою бачив партію В. Чорновіл? У грудні 1992 року на Четвертих Великих зборах НРУ в своєму виступі він настійливо підкреслював, що «РУХ залишатиметься доти, доки він буде потрібний Україні»¹. Вячеслав Чорновіл уже на той час визначав два основних етапи у діяльності РУХУ, символічним вододілом яких була подія 1 грудня 1991 року – «переможний референдум»: «до» – це етап здобуття державної незалежності (1) і «після» – це етап державотворення (2). Навіть зміст цих етапів говорить про ту ключову місію та відповідальність рухівців за долю відродженої України, яка була на них покладена. Вочевидь, розглядаючи Народний Рух України як одну з провідних політичних партій національно-демократичного спрямування, Чорновіл міг передбачити й інші етапи організаційного розвитку в унісон із подальшим державотворенням України.

¹ Чорновіл В. Про соціально-політичну ситуацію в Україні і завдання Руху. *Тисяча років української суспільно-політичної думки*: в 9-ти т. К.: Дніпро, 2001. С. 245.

Але, тоді ж, ніби передбачаючи внутрішні й зовнішні «негаразди», Чорновіл закликав позбутися ейфорії демократів від досягнення Україною державної незалежності. Адже ця ейфорія породжувала віру в так небезпечну тезу, яку, на жаль, доводиться чути і сьогодні з вуст багатьох українців, про те, що мовляв РУХ свою місію виконав. Відтак, невдовзі подібні настрої призвели до кризи, до розколу, до серйозних розбіжностей, за словами Чорновола, «в поглядах на роль РУХУ в політичному житті суспільства, методи його діяльності, його майбутнє»².

Це важкий, але необхідний урок, який потрібно засвоїти сьогодні прихильникам НРУ, коли Україна віддзеркалює нашу ходу, наші бажання і наші можливості. Після загибелі В. Чорновола Народний Рух України відійшов у політичну тінь. Це етап «організаційного затишшя». Тоді справдилися сподівання антиукраїнських сил, які вбачали в НРУ наприкінці 1990-х років центр української національної консолідації та намагалися нанести по ньому нищівного удару. Фактично тоді партія стала жертвою великих інтриг і тогочасної партійної системи. Ні події Помаранчевої революції, ні Революція Гідності не змогли вплинути на повноцінне відродження партії.

Виходячи із сучасної суспільно-політичної ситуації та загроз національній державності, вважаємо, що настає час реанімувати РУХ як повноцінну і конкурентоспроможну партію. А це можливо зробити саме на ідеях, які виношував ще при житті сам Вячеслав Чорновіл. Народний Рух України має відродитися як масова політична партія консервативного націонал-демократичного напрямку із чіткими державотворчими цілями. У цьому контексті треба говорити про сучасний стан розвитку партійництва та його перспектив в Україні, та місце модерної націонал-демократії загалом.

Сьогодні РУХу приходить виборювати місце серед різнобарвної партійної системи, яка в наші дні вирізняється правовою хаотичністю. Високий рівень небезпеки для державності представляють понад усе проросійські партійні проекти. Поряд із парламентськими партіями-блоками маємо і новітнє явище в сучасній українській партіології та електоральній історії – ребрендингові партії. Особливо їх поява відчутна в регіонах. Головна їх суть – під «локал-патріотичними», «домашніми» й «командними» ребрендами приховані не стільки інтереси громадян, скільки інтереси конкретних олігархо-бізнесових клік. Механізми пропаганди таких політгруп зазвичай копіюють стиль «Слуги народу» – «про все і ні про що» та базуються на подібній кадровій політиці, популізмі й на, переважно, соціально-економічних почуттях громадян України.

² Там само, С. 245–246.

Вистачає маніпуляцій і у середовищі «партнерів». Головна фішка українських партій, які себе відносять до націонал-патріотичних сил на всіх виборчих процесах – їхня єдність! Найперше, мова про «Європейську солідарність», «Свободу», «Народний Рух України», «Альтернативу» і «Національний корпус», варіативність «Республіканських», «Народних» та інших партій. Спільність ідей, а подекуди і напрямів діяльності не піддається значним сумнівам. Але попри зовнішню гру на публіку найбільш популярних із них, на жаль, відчутним є паразитування на цій темі. Як результат, в Україні не існує націонал-демократичної коаліції. Причина? Амбіції більших партструктур цього спрямування – одноосібний героїзм (привласнення здобутків Незалежності, Революції Гідності, захисту від російської агресії), олігархічні «хвости», фінанси, кукловодство, воля (чи безвольність) регіональних лідерів та ін. Принаймні, так виходить на даний момент після моніторингу даного питання й спроб бодай якимось чином пов'язати голослівні обіцянки осередків цих партій із об'єктивним бажанням їх реалізувати після парламентських і місцевих виборів.

У такій ситуації Народний Рух України має повернути собі авторитет державницької політичної сили із залученням до його лав найкращих представників громадянського загалу, молоді. Партії також треба повернути інтелектуальне, демократичне обличчя, залучаючи до діяльності інтелектуальний потенціал як діячів культури, письменників, митців, музикантів, педагогів і науковців, так і підприємців, військових, спортсменів, медиків, представників майже всіх соціальних груп і різних національностей.

На імідж партії негативно впливає і психологічний фактор. Найперше, слід відкинути будь-які закиди щодо того, що Народний Рух України свою історичну місію виконав, виборовши для українців Незалежність Держави і далі йому немає чого робити. Так, тоді на зламі 1980-х – 1990-х років він стояв у авангарді борців за Незалежність України і виборов її, але сьогодні – час відстоювати цю Незалежність і боротися, по-перше, із зовнішніми та внутрішніми проросійськими агентами впливу, які шляхом «мижебратської» ідеології тримають українців на рабському повідку, а по-друге, із недоелітними політиканами та їхніми політичними командами й ребрендингованими олігарх-клубами, що за допомогою популізму дурманяють голови громадян. Сучасний стан державотворення не легший за період перших років державної самостійності.

І Народний Рух України, маючи суспільно-політичну історію, сьогодні вже стає іншим. У нього молоде, інтелектуальне, патріотичне, повне запалу й жаги до кращого життя обличчя! І найголовніше – завдяки таким людям, справжнім громадянам, патріотам України, котрі хочуть і знають як жити в

мирі, єдності й добробуті – є впевненість у завтрашньому дні! Сьогодні далеко не зайвими є й слова В. Чорновола, сказані на установчому з'їзді НРУ в Києві 10 вересня 1989 року: «Ми усвідомлюємо, що сьогоднішня Україна – це велика фізична і духовна руїна. І треба докласти немало праці, щоб піднести з дорожнього пороху розтоптану національно-державницьку свідомість нашого народу»³. Слова надзвичайно актуальні сьогодні. Тому у РУХу є перспективи...

Народний Рух України – це традиційна, історична, українська політична сила, яка, вважаю, враховуючи вище сказане, має моральне право повноцінно повернутися у велику політику й розраховувати на успіх у вирішенні державотворчих завдань, стати акумулятором збереження і примноження українських національних цінностей та інтересів.

Завершимо свої роздуми ще одними безсмертними словами Вячеслава Чорновола з того ж таки виступу: «Без руху вперед життя завмирає. Ми йдемо вперед, ми змінюємося в дорозі, як змінюється наше многотрудне буття...»⁴. Державі теж потрібен рух, новий етап розвитку. То ж РУХ свою місію ще не виконав і на нього чекає чимало державотворчої роботи.

Токар Маріан. Вячеслав Чорновіл і перспективи Народного Руху України. В тезах робиться спроба актуалізувати питання відродження Народного Руху України. Вказуються вислови В. Чорновола з приводу партійного життя. Описано бачення стану сучасного партійного середовища в Україні та перспективи відродження НРУ як партії.
Ключові слова: В. Чорновіл, Народний Рух України, РУХ, партія, відродження.

Tokar Marian. Viacheslav Chornovil and perspectives of the Narodnyj Rukh of Ukraine. In the theses an attempt is made to actualize the issue of revival of the Narodnyj Rukh of Ukraine. V. Chornovil's statements about party life are indicated. The vision of the state of the party environment in Ukraine and the prospects of the revival of the NRU as a party are described.

Key words: V. Chornovil, Narodnyj Rukh of Ukraine, RUKH, party, revival.

³ Чорновіл В. Виступ на Установчому з'їзді НРУ 10 вересня 1989 року. *Тисяча років української суспільно-політичної думки*: в 9-ти т. К.: Дніпро, 2001. С. 80.

⁴ Чорновіл В. Про соціально-політичну ситуацію в Україні і завдання Руху. *Тисяча років української суспільно-політичної думки*: в 9-ти т. К.: Дніпро, 2001. С. 251.

Лідія Федик

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права ПВНЗ
Університету Короля Данила (Івано-Франківськ)*

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У ПОГЛЯДАХ Л. ЛУК'ЯНЕНКА

Процес формування національної держави є безперервним і відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Л. Лук'яненко, який стояв біля витоків становлення незалежної України чітко розумів труднощі державотворення України і власне необхідність її становлення як національної держави, де основою є українська нація. Проблеми у становленні української держави і нації, висловленні Л. Лук'яненком, багато в чому актуальні і сьогодні. А розуміння суті проблеми є шляхом до її вирішення.

У трактуванні Л. Лук'яненка нація – найвища форма організації етнічно-споріднених людей. Розрізняючи етнос та націю він вказує на такі відмінності: етнос – це група людей з певними антропологічними та расовими ознаками, мовою, культурою, світосприйняттям, віруваннями та традиціями. При визначенні етносу особливий наголос робиться на природно-побутових особливостях. Поняття нації має більше політичне наповнення і передбачає включення у склад нації незалежно від етнічного походження. Якщо етнічність людина отримує з народженням і змінити не може, то належність до нації змінити можна¹. Водночас нація – це не просто сукупність індивідуальних свідомостей, а окрема, вища духовна сутність і тому створюється не тільки системами мови, філософії, права, політики, моралі, але передусім сферою думки та емоційною сферою, що формуються на основі однакових смаків, уподобань, любові².

Первинною одиницею нації виступає сім'я, але морально і духовно здорова сім'я. Процес формування нації еволюційний і охоплює такі етапи: сім'я – рід – плем'я – нація – це внутрішнє явище. Зовнішні фактори впливу на формування нації, такі як війни, державні устрої є похідними. Водночас є два варіанти впливу похідного на націю: етнос опинився під владою чужої держави й етнос створив свою державу. В першому випадку держава впливає на розвиток етносу як чужа сила, тобто в тій чи іншій мірі шкодить розгортанню його іманентних задатків. У другому випадку етнос створив державу з таким режимом правління, який відповідає етнічному світобаченню, психології народу, політичним традиціям та своєму розумінню національної

¹ Лук'яненко Л. Незнищенність. Вид. 3-тє, допов. Київ: [б.в.], 2008. С. 66.

² Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ: б.в., 2008. С. 42.

мети. Коли етнос долає зовнішні перепони його розвитку, то переростає в націю. Для самозбереження важливо мати у свідомості спорідненої спільноти межу між «ми» й «вони»³.

Передумовою формування нації є національна свідомість, яка в свою чергу включає політичний чинник, а саме розуміння необхідності своєї національної держави. Національна свідомість веде до поширення націоналізму та консолідації нації. Ознакою нації є боротьба за державу. Таким чином політична свідомість у трактуванні Л. Лук'яненка є складовою національної свідомості. Цікавим є розмежування Л. Лук'яненком понять етнічної і національної свідомості. З точки зору автора етнічна свідомість є нижчим рівнем національної свідомості і включає культурно-духовні складові⁴.

Політик виділяє наступні умови зростання політичної свідомості української нації та охоплення нею щоразу більшої кількості населення:

- зникнення носіїв антидержавної промосковської ідеології та поява молоді проукраїнської орієнтації;

- розширення знання української історії, що формує історичну свідомість. Оскільки історія дає багато фактів для гордості за вклад наших прапращурів у розвиток людства, а українська мова і духовність відзначаються багатством та витонченістю, то усвідомлення цього, через порівнювання з чужими культурами, з часом навертатиме до українства тих, хто в колоніальну добу відійшов від нього⁵. Важливим для нації є історичне мислення його еліти, усвідомлення себе частинкою безперервного ланцюга поколінь, а також фіксація інформації про минуле, що сприятиме виробленню історичної свідомості⁶:

- розширення історичних знань поширює розуміння причин поразок, показує прагнення народу до відновлення своєї національної держави, що є джерелом для патріотичного виховання молодших поколінь. Негативними на сучасному етапі українського націєтворення, з точки зору Л. Лук'яненка, є впливи західної масової культури, яка примітивізує молодь, відвертає її від національної культури і традицій, робить культурні надбання попередніх поколінь непотрібними⁷.

Водночас для консолідації нації потрібна проста і зрозуміла українцям формула духовного єднання, вироблення ідеологічних і партійних програм для

³ Лук'яненко Л. Українська державність: політичний проект чи воля народу? Про деякі тези львівського історика Ярослава Грицака. URL: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/politika/ukrayinska-derzhavnist-politichniy-proekt-chi-volya-narodu>

⁴ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ: б.в., 2008. С. 39.

⁵ Лук'яненко Л. Цивілізаційний вибір України. *Персонал плюс*. 2008. № 24 (276). 24-30 червня. С. 36.

⁶ Лук'яненко Л. Незнищенність. Вид. 3-тє, допов. Київ: [б.в.], 2008. С. 77.

⁷ Лук'яненко Л. Цивілізаційний вибір України. *Персонал плюс*. 2008. № 24 (276). 24-30 червня. С. 36.

боротьби проти ворожої внутрішньої і зовнішньої діяльності⁸. Основою духовного єднання є національна ідея – усвідомлене утвердження нації у всіх проявах її етнічної сутності⁹.

Важливою умовою формування української нації, на думку Л. Лук'яненка, є подолання таких негативних рис, сформованих тривалим перебуванням у колоніальному становищі, як пасивність, відсутність громадянської відповідальності за долю країни та продажність, вороже ставлення до влади та інтелігенції, як чужих, нав'язаних окупаційною владою¹⁰, подолання політичних, релігійних, соціальних розбіжностей та єднання на національній основі. Український дух зміцнюють обрядовість та звичаєвість, які залучають весь народ до виконання спільних громадських дій і забезпечуючи причетність людини до спільноти¹¹. Нація існує доти, доки існують її мова, символи, обряди, звичаї, оскільки саме вона надають нації неповторності та вирізняють з-поміж інших націй.

Українці, як нація, виявляють недостатню здібність до тривалої організованої дії, необхідної для утворення армії та захисту українського національного простору. Індивідуалізм, який складає основу незалежності, особистої свободи, а надалі свободи як принципу організації суспільного життя (демократії), у випадку українців змушує ставити свій інтерес вище за інтереси інших¹². Автор висуває тезу про те, що утвердження української нації має базуватися не тільки на любові до українства, але боротьбі проти всього, що стоїть на шляху до цього.

Однією із проблем у формуванні української політичної нації Л. Лук'яненко вважає нав'язаний українцям комплекс меншовартості. Він знищує національну гордість і готовність до боротьби за національні права. Цей комплекс більшою мірою властивий мешканцям Східної України, ніж Західної, яка зазнала впливу комуністичної ідеології тільки впродовж двою поколінь¹³. Подолання комплексу можливе тільки шляхом створення українського інформаційного простору та освіти.

Левко Лук'яненко вводить таке поняття як «досвідченість нації», яке він трактує як вміння її інтелектуальної верстви організувати націю для нейтралізації зовнішніх небезпек та раціонального впорядкування внутрішнього життя. Досвідченість нації формується поступово, внаслідок кількаразового прийняття рішень у зовнішній політиці та внутрішньому житті. Досвідчена нація – це та, яка пам'ятає минулі рішення і з їх

⁸ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ: б.в., 2008. С. 32.

⁹ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ: б.в., 2008. С. 34.

¹⁰ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ: б.в., 2008. С. 57.

¹¹ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ: б.в., 2008. С. 74.

¹² Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ: б.в., 2008. С. 82-83.

¹³ Лук'яненко Л. Незнищенність. Вид. 3-тє, допов. Київ: [б.в.], 2008. С. 13.

врахуванням вміє вигідно розв'язувати для себе подібні нові проблеми.

Для нації важлива наявність провідної верстви і вмінні колективного керування нацією¹⁴. Державницька нація має еліту у різних сферах (військову, адміністративно-політичну, інженерну, культурно-мистецьку), які є носіями культури і звичаїв даної нації і утворюють націю у сферах своєї діяльності.

У світі постійно точиться боротьба між націями за виживання. Вона може відбуватися у двох формах: ідеологічній та збройній. Перша є складнішою, оскільки передбачає боротьбу з ідеологічними концепціями, правовими вченнями та філософськими доктринами. Для цього їй потрібні національні еліти, які є концентрацією націоналістичних інтелектуалів, що за допомогою свого досвіду здатні конкурувати з національною елітою інших країн¹⁵. До уміння керувати державою нація проходить два етапи: від усвідомлення одиницями себе громадянами української держави, національних інтересів, до усвідомлення залежності власного матеріального добробуту від стану всієї нації та життєвої необхідності захисту національних інтересів нації. Власне кожна людина удосконалюючись у певній галузі діяльності захищає націю.

Отже, у трактування нації Л. Лук'яненко особливий акцент робить на політичному аспекті, тобто боротьбі за власну державу. Цікавим є акцент на історичній свідомості як важливої складової національної свідомості та самоідентифікації, що дозволяє, через усвідомлення свого минулого, встановити тяглість поколінь та виокремити себе з поміж інших спільнот. Важливими умовами формування нації є національна свідомість, національна ідея та еліта.

Федик Лідія. Проблема формування української нації у поглядах Л. Лук'яненка.

Розглядаються погляди Л. Лук'яненка на націю та її визначальні характеристики. Встановлено особливості становлення української нації, проблеми націєтворення та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: нація, еліта, національна свідомість, історична свідомість, держава, Л. Лук'яненко.

Fedik Lydia. The problem of forming the Ukrainian nation in the views of L. Lukyanenko. L. Lukyanenko's views on the nation and its defining characteristics are considered. Peculiarities of formation of the Ukrainian nation, problems of nation-building and ways of their solution are established.

Key words: nation, elite, national consciousness, historical consciousness, state, L. Lukyanenko.

¹⁴ Лук'яненко Л. Незнищенність. Вид. 3-тє, допов. Київ: [б.в.], 2008. С. 52–54.

¹⁵ Лук'яненко Л. Незнищенність. Вид. 3-тє, допов. Київ: [б.в.], 2008. С. 54.

Любомира Федунішин

кандидат історичних наук, викладач ВСП «Буриштинський енергетичний фаховий коледж Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу» (Буриштин)

ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СВІТ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Про емоційно-психологічний світ В. Чорновола дізнаємося із опублікованих листів, які він писав з неволі до батьків, сестри Валентини, дружини Атени Пашко, синів, друзів і знайомих. Це вагомий інформативний, емоційно насичений і духовно багатий документальний матеріал, написаний в умовах постійного перебування «під ковпаком». Листи до незнайомих адресатів з-за кордону, які озвалися до нього в неволю по лінії Міжнародної Амністії, головно через посередництво А.-Г. Горбач (Карін Густавссон, Ан Рутгерс), і Пенклубу, зокрема лист до англійського журналіста й письменника Тіма Гулда, учня й послідовника Ніколаса Томаліна – міжнародну журналістську премію його імені В. Чорноволові було присуджено в 1975 р. Така дружня підтримка багато важила для нього. Особливо зворушливо виділяються листи до Христини Бремер, німкені з Бремена, члена Міжнародної Амністії. Вона своїми листами зігривала не тільки В. Чорновола, а й Є. Сверстюка, В. Стуса та їхніх дружин, підтримувала добрим словом і милими подарунками. Писала, незважаючи на обставини, невідступно, часто – в одному з листів В. Чорновола згадується її лист № 131 (!): «Констатую, що вона пише разів у 2 – 3 частіше, ніж усі рідні накупі (і двоюрідні також)» (До рідних, 18.12. 1978)¹.

Вячеслав Чорновіл розглядав листування як можливість не втратити себе в час ув'язнення та браку співрозмовників, відчутти обірвані зв'язки зі світом, відновити себе як істоту суспільну й творчу, намагаючись «компенсувати недохват харчу фізичного духовним». У кожному з листів до рідних звертався до спільних друзів, цікавився їхньою долею – так відбувався обмін інформацією, так плелася невидима мережа дружніх зв'язків, солідарності, єдності. Завдяки листуванню політв'язень мав багатий – хай і віртуальний – але свій, суверенний внутрішній світ. Це допомагало не тільки зберегти, а й певною мірою реалізувати себе, що є яскравим свідченням екзистенційного утвердження людини в екстремальних умовах.

¹ Чорновіл В. *Твори*: У 10-ти т. / упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинська. К.: Смолоскип 2005. Т. 4. Кн. 1. С. 18–19.

Вячеслав Чорновіл 3 липня 1968 р. писав у листі до тодішньої дружини, матері його сина Тараса, активної учасниці правозахисного руху Олени Антонів: «Чую себе відносно терпимо... Від завтра лишатиметься мені нібито сім місяців покутувати свої страшенні злочини... Я вже Тобі хвалився, що поріднився із самотністю і вона мене ніскілечки не обтяжує. Мрію про хату в Карпатах, куди можна було б нагрятися взимку і в цілковитій самоті підкладати тріски в грубку, слухати снігопад за вікном, думати й писати... Увесь цей тиждень, що я в лікарні, у мене тримався рівний настрій. А зараз – якийсь перепад. Щось муляє душу... Справа не в якихось тутешніх чинниках, вони, навпаки, завжди додають мені духу, навіть найнесприятливіші (щось такого відпорного маю в натурі). А це ніби безпричинний душевний щем. Мушу включати всі гальмівні важелі (я їх усе більше й більше вдосконалюю), щоб оце переломити...»².

Автор епістолярію зазначав, що спочатку в тюрмі було дуже важко писати, знаючи, що ці листи ще хтось читатиме. Адже лист до близької людини – це таке особисте, інтимне, де ніяк не уявляються рецензенти й коментатори, що можуть хіба підхікікувати над голосом людської душі. Тому часто відчувалися нотки зневіри, відчаю і чітке усвідомлення далеко не райдужних перспектив та людських переживань. «Останній рік був такий важкий, що сам собі подивляю, як зміг. А доведеться – зможу й ще раз, і ще раз... Не може бути обставин понад нас, якими б вони не були нестерпними», – писав до М. Плахотнюка 9 грудня 1978 р. «Я майже певен, що України мені вже не бачити. Або загину десь у Сибірах, або... Хоча іншого «або» і немає» (До дружини, 21 березня 1981 р.). «...Якось умію постійно забивати чимось прагматичним голову й тугу не підпускати», – писав у листі до Атени Пашко (29 травня 1983 р.). Це – головне. Провідний принцип, провідний «важіль», який діяв безвідмовно в усіх ситуаціях, на різних етапах життя³. Зазначав передусім про моральне самозобов'язання як джерело життєвої сили, про єдиний бастион, єдине опертя – власне «я», внутрішній моральний закон у собі, адже гостро відчував на своєму боці правду й справедливість, також розумів, що чекати навколишніх змін у близькому майбутньому – марна справа.

Із ув'язнення 13 квітня 1977 р. в листі «До дружини, сина Тараса» зазначав про занурення в невілляництво, проблеми й мізерні звичаї та читання книг, періодики, вивчення англійської і німецької мов. «Якось мало думаю про «волю», не таку ніби й далеку. А коли захочу про неї думати, то знаєш, який перший образ зринає в уяві? Ні, не Карпати, не Дніпро, не щось

² Там само, С. 147–148.

³ Там само, С. 21–22.

особливе. А просто ранній літній ранок у місті. Коли свіжо, вимито росою, малолюдно, а попереду ще нічим не зіпсутий день... Але взагалі про те не думаю. Живлюся майже виключно духовним харчем»⁴. Він не нагнітав, не драматизував свого становища, нову реальність сприймав як даність, мобілізував всі внутрішні сили та вчився панувати над обставинами. «Буваю раціональним навіть у своїх нібито емоційних учинках... Мрії мої надто виважені, а не «химери», що «можуть підточити людський розум». Тому мені, як закоренілому прагматикові, така перечуленість мрією, на жаль чи на щастя, не загрожує», – писав В. Чорновіл у листі до рідних 25 липня 1974 р.

А от його реакція на вердикт місцевої медкомісії: «...Дуже кваліфіковані й ще більш сумлінні нюрбинські лікарі виявили, що я здоровий як бугай і повинен виконувати важку фізичну працю. Я дуже зрадив, що після стількох років нарешті повністю видужав і пишу з цього приводу вдячні звернення в різні інстанції...»⁵. Усвідомлював рятівне значення іронії, дотепу й свідомо культивував їх, зауважуючи, що В. Стус називав цю його здатність «грайливим оптимізмом».

Михайлина Коцюбинська у передмові «Листи Чорновола і Чорновіл у листах» до четвертого тому Творів В. Чорновола зауважувала, що на засланні він не пасував перед труднощами побуту, сам створив собі хоч сяк-так пристойне житло, вносячи в побут елементи естетики, з любов'ю облаштував свою хату, робив ремонт, створив затишок. Виявився зарадним і навіть господарним. Не скиглив, а створював сам собі хоч трохи гідне довкілля. Не пасував перед обставинами, а підкорював їх. Вмів налагодити стосунки з місцевими людьми. Зберігаючи відстань, але без тіні погорди. Постійно шукав нагоди фахової реалізації, якоїсь творчої діяльності. Іноді навіть певною мірою «вигадував» собі заняття – аби не заскніти інтелектуально. Гостро відчував свою творчу нереалізованість і намагався подолати її. «Так і не вдалося зібратися, відкинувши суєту суєт, і зреалізувати значніші задуми, писав у листі до рідних з табору (25 липня – 2 серпня 1974 р.). Губляться роки духовної зрілості й фізичної спроможності. І все ж, мабуть, якась моя, хай тонесенька, рисочка проведена... А зрештою – попереду ще безокрай часу, бо жити я збираюся довго»⁶.

«Людина надзвичайної внутрішньої сили й гарту, він користується великим авторитетом в усіх політв'язнів, які його оточують, і завжди вносить мир і єдність у їхні ряди», – так характеризували В. Чорновола співтабірники Б. Азерніков і Л. Камінський, які виїхали за кордон і звернулися в 1975 р. до

⁴ Там само, С. 520.

⁵ Там само, С. 26.

⁶ Там само, С. 32.

світової громадськості з листом на захист В. Чорновола. У той же час знаходив можливість таємно писати й передавати на волю матеріали, з яких, світ, власне і дізнавався правду про «широку страну мою рідною...»⁷.

Екстраверт, відкритий, обернений до людей, хотів бачити в них добре й не був настроєний очікувати удару від ближнього. Кажуть, зле знався на людях. Не варто ідеалізувати В. Чорновола як «еталонного» політика – був емоційною, одержимою, але живою, а отже, суперечливою людиною, завжди зберігав моральну доміную, підкорявся моральному імперативові. Ніколи не «торгував» Україною – ані в малому, ані у великому. Ні в кабінеті слідчого, ні в парламенті. Ні як член Гельсінської групи, ні як голова Руху й кандидат у президенти. «Ніколи не належав до тих, кого Василь Стефаник називав «кар'єровичами» й «добробкевичами». Завжди для нього Україна була понад усе»⁸.

В листі до «коханої сестрички» Валентини Чорновіл 1–2 березня 1981 р. з Табаги в Якутії писав: «моя худенька кволенька сестричка виявилася чи не найміцнішою опорою... Я дуже хочу, щоб Тобі було хоч трохи краще й щоб нові удари не сипалися на Твої плечі... Останнім часом не раз задумуюся над тим, що якщо й виживу (бо скільки тих років неволі й термінів попереду – нікому не відомо), то України не побачу вже ніколи. Отой приїзд весною 79-го – то таки був останній. Так жаль, що тоді навіть на 2 – 3 години не пустили в Київ... Була Вкраїна – «моя надія і омана, пісня недоспівана моя». І відразу ж згадується Шевченкове «я так її, я так люблю мою Україну убогу» і Сосюрине «я так люблю тебе, Вкраїно, що й сам не знаю, що кажу». Мабуть, по-справжньому можна збагнути, що таке Батьківщина, тільки будучи від неї так тривко й безперспективно відірваним»⁹.

Таким чином, опублікована епістолярна спадщина розкриває духовно багатий, емоційно насичений світ В. Чорновола під час його ув'язнення та заслання. Документи передають його переживання, відчай, мрії, надії та сподівання, висвітлюють самомотивацію, творчу інтелектуальну й фізичну працю в екстремальних умовах та засвідчують велику жагу правди й справедливості, тугу за родиною, друзями та рідною Україною.

⁷ Чорновіл В. *Твори: У 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл. К.: Смолоскип 2007. Т. 5. С. 36.*

⁸ Чорновіл В. *Твори: У 10-ти т. / упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинська. К.: Смолоскип 2005. Т. 4. Кн. 1. С. 520.*

⁹ Чорновіл В. *Твори: У 10-ти т. / упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинська. К.: Смолоскип 2005. Т. 4. Кн. 2. С. 35–37.*

Федунішин Любомира. Емоційно-психологічний світ Вячеслава Чорновола.

В статті висвітлено емоційно-психологічний світ В. Чорновола на основі аналізу опублікованих листів, які він писав з неволі до рідних, друзів і знайомих. Документи розкривають духовно багате, насичене переживаннями і тугою життя, та активну діяльність соціально-творчої людини в умовах ув'язнення.

Ключові слова: В. Чорновіл, переживання, мрії, самомотивація, листи, ув'язнення.

Fedunyshyn Liubomyra. Emotional and psychological world of Viacheslav Chornovil.

The article highlights the emotional and psychological world of V. Chornovil on the basis of the analysis of the published letters, which he wrote from captivity to relatives, friends and acquaintances. The documents reveal a spiritually rich life, full of experience and anguish, and his activity of a socially creative person in prison.

Key words: V. Chornovil, experiences, dreams, self-motivation, letters, imprisonment.

Владислав Халява

аспірант кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВETERANІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

На сучасному етапі боротьби України за суверенітет і територіальну цілісність із російською агресією в державі утворилася ціла окрема верства захисників. Зокрема, кількість ветеранів російсько-української війни – понад 460 тис. (постійне збільшення), але ще існує окремо категорія ветеранів Афганістану – понад 30 тис., інших ветеранів (ветерани ЗСУ тощо) – понад 200 тис., включно із вояками ОУН і УПА у кількості понад 1200 осіб.

Водночас слід зазначити, що для вирішення соціальних проблем ветеранів в Україні у кінці 2018 утворено Міністерство у справах ветеранів, основні напрями діяльності якого полягають у наступному¹:

- 1) соціальний захист ветеранів;
- 2) медико-психологічна реабілітація та соціальна реадаптація;
- 3) вшанування пам'яті українських воїнів.

У зв'язку із тим, що переважна більшість захисників України у російсько-українській війні з числа внутрішньо переміщених осіб не отримала належне забезпечення житловими умовами, вбачаємо за доцільне сформулювати перспективи проекту будівництва соцжитла та реабілітаційних центрів:

1) Перший етап: проект «Ветеранський дім» – серія будівництва соціального житла для ветеранів АТО/ООС та їх сімей (ветеранські багатоповерхові будинки у кожному обласному центрі: перша серія – для родин загиблих, друга серія – для ветеранів-інвалідів та з пораненнями, третя серія – для ветеранів-переселенців).

Джерела фінансування: приватний інвестор-забудовник у партнерстві із органами місцевого самоврядування щодо виділення земельних ділянок під будівництво – місцеві ради.

2) Другий етап: будівництво 4 реабілітаційних центрів (у містах: Київ, Одеса, Харків, Львів) Джерела фінансування: 100% донорські надходження (фінпідтримка Мінветеранів США);

3) Прийняття на баланс від ОДА і реконструкція 4-х санаторіїв за програмами санаторно-курортного лікування ветеранів.

¹ Міністерство у справах ветеранів України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://mva.gov.ua/ua>.

Відтак, Мінветеранів потребує збільшення інституційної спроможності щодо психореабілітації та санаторно-курортного лікування, що може бути вирішено шляхом утворення 4-х регіональних центрів (Західний, Східний, Південний і Північний) на базі санаторіїв шляхом передачі санаторіїв на баланс Мінветеранів і створення на їх основі регіональних центрів психореабілітації та санаторно-курортного лікування.

Окрім цього, Мінветеранів доцільно здійснити укладення договорів із інститутами громадянського суспільства щодо фінансової допомоги для підвищення ефективності реалізації програм санаторно-курортного лікування, що може бути реалізовано шляхом ініціювання укладення договорів із громадськими об'єднаннями української діаспори США, Канади, Німеччини, Аргентини, Австралії, Світового конгресу українців тощо щодо формування спільного фонду фінансової підтримки Мінветеранів. Оператором фонду можуть бути інститути громадянського суспільства діаспори і за заявками Мінветеранів здійснюється фінансування проходження санаторно-курортного лікування шляхом виплат з фонду на рахунки установ, які надають сан.-кур.під кожного окремого пацієнта.

Наведені вище напрями посилення інституційної спроможності Мінветеранів можуть бути реалізовані шляхом інтенсифікації взаємодії Міністерства із центральними органами виконавчої влади України щодо упровадження системи кредитування придбання житла із залученням іноземних інвесторів, а також імплементації системи кредитування за напрямами, як для ветеранів США, з використанням фондів:

- Federal National Mortgage Association (FNMA), найчастіше вживається як Fannie Mae – фінансовий конгломерат, одне з найбільших американських іпотечних агентств.

- Federal Home Loan Mortgage Corporation (FHLMC), більш відоме як Freddie Mac (NYSE: FRE) – одне з найбільших американських іпотечних агентств.

- PMI, MIP – це види страхування, які захищають кредитора, якщо позичальник не в змозі виплатити іпотеку. Як правило, вимагається для звичайних кредитів у випадку, якщо авансовий платіж менше 20% від загальної суми іпотеки.

Реалізація даних проектів передбачена законодавством і держпрограмами, існують консультації на державному рівні із донорами, потребує оптимізації і реалізації, що може бути здійснено на підставі

реалізації державних програм, передбачених постановою КМУ № 280² та № 719³, а також щодо забезпечення житловими умовами учасників бойових дій, які перебувають на черзі на отримання житла.

Результати реалізації зазначених напрямів перспектив житлового забезпечення ветеранів-переселенців у сучасній соціальній політиці можуть надати наступні результати:

1) недопущення використання ветеранського середовища у політичних маніпуляціях з дискредитації влади та убезпечення залучення ветеранів АТО та інших категорій ветеранів до спроб насильницького повалення влади, масових акцій громадянської непокори та інших заходів, що несуть загрозу політичній стабільності держави;

2) зняття соціальної і політичної напруги у ветеранському середовищі;

3) державний контроль і підтримка ветеранського середовища як крок опіки держави над ветеранами, що дозволить планово і системно формувати у ветеранському суспільстві позитивну атмосферу.

Халява Владислав. Проблеми і перспективи житлового забезпечення ветеранів-переселенців у сучасній соціальній політиці. В статті розглядається перспектива посилення соціального забезпечення ветеранів в Україні, сформульовано механізм посилення інституційної спроможності Міністерства у справах ветеранів України.

Ключові слова: ветеран, соціальний захист, санаторно-курортне лікування, російсько-українська війна.

Khaliava Vladislav. Problems and prospects of housing veterans-migrants in modern social policy. The article considers the prospect of strengthening the social security of veterans in Ukraine, formulates a mechanism for strengthening the institutional capacity of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine.

Key words: veteran, social protection, sanatorium treatment, Russian-Ukrainian war.

² Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України від 18 квітня 2018 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2018-%D0%BF#Text>.

³ Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей від 19 жовтня 2016 р. № 719 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2016-%D0%BF#Text>.

Анна Чорній

аспірант Київського національного університету будівництва та архітектури, провідний науковий співробітник Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби ім. С. Бандери (Івано-Франківськ).

ЖИТТЄВИЙ ТА БОЙОВИЙ ШЛЯХ ГРИГОРІЯ ГОЛИНСЬКОГО

В історії національно-визвольного руху є багато постатей, біографії яких є недослідженими або забутими. Прикладом цього є життєвий шлях командира Гуцульського куреня Галицької армії Григорія Голинського.

Народився Г. Голинський 9 березня 1895 р. в с. Березові Вижньому (тепер Верхній Березів Косівського району) у шляхетній родині Василя та Марії Голинських. Відомо, що існував герб і прапор роду Голинських, який зберігався в сільській церкві Верхнього Березова. В 1914 р. Григорій закінчує Коломийську гімназію. Проте, через розгортання Першої світової війни, поступити у вищий навчальний заклад йому не вдалося.

В серпні 1914 р. у Львові утворено Головну Українську Раду, яка виступила ініціатором формування українських військових частин на боці Австрії. З українців Королівства Галичини та Володимирії було сформовано легіон Українських січових стрільців (далі – УСС), в який входив і Г. Голинський. На жаль, відомості про його бойовий шлях в даний період носять фрагментарний характер.

Відомо, що в жовтні 1916 р. в лавах УСС почалось формування Гуцульської сотні, яка складалася на той час з 180 бійців¹. Навесні 1917 р. сотня дислокувалася на полонині Попадя в Карпатах. 1 червня 1917 р. туди прибув Г. Голинський з 45 стрільцями². В березні 1918 р. Гуцульська сотня в складі австрійської армійської групи архикнязя Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного) вирушила на Наддніпрянщину³. З Херсона, де відбувалася перша сутичка з більшовиками, пароплавом по Дніпрі стрільці піднялись до Олександрівська (тепер Запоріжжя), де пробули півтора місяці.

В 1918 р. Австро-Угорська імперія розпалась на декілька незалежних держав і українці розпочали боротьбу за створення власної держави. Саме з цією метою в ніч з 31 жовтня на 1 листопада у Львові відбувся Листопадовий зрив організований Українською Національною Радою та силами УСС. Таким чином була утворена Західноукраїнська Народна Республіка (далі – ЗУНР). Проти новоствореної держави виступила польська меншина, що

¹Томашук М. М. Голгота. *Криниця*. 1996. 13 квітня. С.6.

²Фреїк М. І., Бакала В. М. Григорій Голинський: життя віддане за українську ідею. *Наукові записки*. Випуск 2. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. С. 64.

³Томашук М. М. Голгота. *Криниця*. 1996. 13 квітня. С.6.

зумовило розгортання польсько-української війни.

Підрозділи Вишиваного з жовтня дислокувалося на Буковині. Через близькість території Григорій часто переходив до своєї домівки та брав участь у розробці плану збройного виступу в Коломиї⁴. В ході самого зриву, Голинський був учасником боїв за Львів, проте дістав поранення у руку і повернувся в Коломию.

Згодом вийшов наказ окружної військової команди про формування Гуцульського куреня під керівництвом Г. Голинського. Останній організував збірну станицю в м. Коломия на вулиці Шевченка 3 і проводив відбір. За тиждень було набрано чотири сотні та скорострільна сотня під керівництвом Степана Сулятицького (Олійника)⁵.

На початку грудня курінь було відправлено на фронт. Бойове хрещення пройшли під Хировом. 13 січня 1919 р. влилися до Української Галицької Армії, яка була регулярною армією ЗУНР. 23 березня 1919 р. Гуцульський курінь проломив польський фронт під Вовчухами. В ході Чортківської офензиви 1919 р. вів кровопролитні бої з польськими частинами на ділянці фронту Хирів-Перемишль. Під натиском дивізії генерала Галлера 17 липня 1919 р. УГА була змушена перейти Збруч. Гуцульський курінь відступав через Підгайці, Бучач, Борщів. Після цього, разом з наддніпрянцями брав участь у зайнятті Жмеринки та бою під Вапняркою. Крім важких боїв, стрільці страждали від тифу.

Також відомо, що під Одесою Г. Голинський захворів на тиф, а згодом попав у ворожий полон, з якого йому вдалося втекти та емігрувати в Чехо-Словаччину⁶.

Тридцятого липня 1920 р. у Празі відбувся з'їзд українців-військовиків, на якому під керівництвом Євгена Коновальця створено Українську Військову Організацію (далі – УВО) для продовження боротьби за державність. Голинський вступає в цю організацію⁷. Також, він паралельно навчається на факультеті лісового господарства в Празькій Вищій політехнічній школі (протягом 1921-1923 рр.) та в Українському вільному університеті на філософському факультеті.

Згодом в Григорія погіршується стан здоров'я. Це були наслідки влучання осколка в ході бойових дій. Після проведеного медичного обстеження встановлено, що йому необхідна складна операція, яка містила

⁴Томашук М. М. Голгота. *Криниця*. 1996. 13 квітня. С.6.

⁵Томашук М. М. Голгота. *Криниця*. 1996. 13 квітня. С.6.

⁶Круцик Р. М. Дем'янів Лаз. Про сотника УГА уродженця с. Верхній Березів Гриця Голинського. *Галичина*. 9 березня 1991 р.

⁷Фреїк М. І., Бакала В. М. Григорій Голинський: життя віддане за українську ідею. *Наукові записки*. Випуск 2. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. С. 66.

трепанацию черепа. Операцію зробили в Празі⁸.

Літом 1925 р. Григорій повернувся на Галичину, яка після Першої світової війни і національно-визвольної боротьби 1917-1921 рр. офіційно закріплювалась за Польщею. Відомо, що в спадок від батька Голинський отримав сінокоси і 70 гектарів лісу⁹. Тоді ж купив будинок в с. Микуличині на хуторі Джемидівська Поляниця. В 1933 р. одружився з вчителькою Делятинської школи – Шелеговською Ольгою. А в 1935 р. в них народилася донька – Люба.

Також, Григорій мав зв'язки з Організацією українських націоналістів, яка остаточно сформувалась в 1929 р. і проводила боротьбу за здобуття незалежності України. В 1941 р. Голинський займав посаду завідувача Микуличинського лісопункту та часто проводив вишколи ОУН. 18 березня 1941 р. Григорія заарештувала радянська влада. В постанові на арешт зазначається, що: «Голинський Г.В. є одним з активних учасників української контрреволюційної повстанської організації. Був керівником цієї організації в Надвірнянському районі»¹⁰. Обвинувачений за ст. 54-2, 54-11 УК УССР.

Проте слідство у справі Г. Голинського так і не вдалося завершити. 17 червня 1941 р. вийшла постанова про продовження терміну ведення слідства і утримування під арештом Г. Голинського терміном на один місяць з 19-го червня по 19 липня 1941 р.¹¹. Однак, 22 червня відбувся напад Німеччини на Радянський Союз. Тодішні тюрми були переповненими. 24 червня радянська влада видає наказ за яким всі, хто заарештовані по політичних мотивах мали бути розстріляні¹².

Саме тоді почались масові розстріли в'язнів Станіславівської тюрми. Найчастіше розстріли проводили за межами міста. Одним з таких місць був Дем'янів Лаз. В 1989 р. там проведені розкопки, в ході яких виявлено останки 524 осіб. Одними з них були останки Г. Голинського. Спочатку пошуковці натрапили на череп з слідами операції трепанції черепа. Згодом знайдено і документ – протокол обшуку з його прізвищем.

Григорій Голинський був розстріляний в кінці червня 1941 р. в Дем'яновому Лазі, не дивлячись на те, що кримінальна справа ще не була закритою. В ній ми знаходимо довідку від 1942 р., в якій говориться про те,

⁸Круцик Р. М. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини. Київ: Простір, 2009. С. 133.

⁹Круцик Р. М. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини. Київ: Простір, 2009. С. 133.

¹⁰Справа за обвинуваченням Григорія Голинського. *Архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області (далі Архів УСБУ ІФО)*. спр. 3439П, арк. 2.

¹¹Справа за обвинуваченням Григорія Голинського. *Архів УСБУ ІФО*, спр. 3439П., арк. 50–51.

¹²Ідзьо В. С. Репресивна система НКВС у протистоянні ОУН та УПА у 1939-1944 рр. за свідченнями таємних документів Головного архіву РФ у Москві у *Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 роках*: Матеріали Всеукр. наук. конф. (Івано-Франківськ, 10 жовтня 2009 р.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. С. 46.

що Г. Голинський евакуйований у зв'язку з воєнним станом¹³. 9 травня 1949 р. виходить постанова за якою Г. Голинський оголошується у Всесоюзний розшук¹⁴. На підставі цього взято пояснення у Голинської Ольги та Делятинської сільської ради, в яких йдеться про те, що вони Григорія не бачили з моменту його арешту в березні 1941 р.¹⁵. І останнім документом є постанова від 27 листопада 1964 р., за якою кримінальна справа зупиняється у зв'язку з терміном давності¹⁶.

Таким чином, Григорій Голинський був незаконно розстріляний радянською владою в 1941 р. Як воїн Українських січових стрільців, Української Галицької армії та член Організації українських націоналістів, він повністю присвятив своє життя боротьбі за здобуття української державності і став прикладом героїзму та жертвності для сучасного покоління.

Чорній Анна. Життєвий та бойовий шлях Григорія Голинського. У цій статті висвітлюється біографія Григорія Голинського – командира Гуцульського куреня Української Галицької армії. Розкрито його військова діяльність в лавах легіону Українських січових стрільців та Української Галицької армії. Аналізуються обставини трагічної загибелі Григорія Голинського у червні 1941 р. в урочищі Дем'янів Лаз.

Ключові слова: Григорій Голинський, Українські січові стрільці, Українська галицька армія, політичні репресії, Дем'янів Лаз.

Chornii Anna. Life and military path of Hryhoriy Golynsky. This article covers the biography of Hryhoriy Holynsky – commander of the Hutsul hut of the Ukrainian Galician Army. His military activity in the Legion of Ukrainian Sich Riflemen and the Ukrainian Galician Army are revealed. The circumstances of the tragic death of Hryhoriy Golynsky in June 1941 in the Demyaniv Laz are analyzed.

Key words: Hryhoriy Golynsky, Ukrainian Sich Riflemen, Ukrainian Galician Army, political repressions, Demyaniv Laz.

¹³Справа за обвинуваченням Григорія Голинського. *Архів УСБУ ІФО*, спр. 3439П, арк. 60.

¹⁴Справа за обвинуваченням Григорія Голинського. *Архів УСБУ ІФО*, спр. 3439П, арк. 64.

¹⁵Справа за обвинуваченням Григорія Голинського. *Архів УСБУ ІФО*, спр. 3439П, арк. 66-67.

¹⁶Справа за обвинуваченням Григорія Голинського. *Архів УСБУ ІФО*, спр. 3439П, арк. 69-70.

Андрій Шинькович

Президент Асоціації народних депутатів України, народний депутат України VI скликання, кандидат економічних наук (Київ)

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ТРАДИЦІЇ АСОЦІАЦІЇ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЯКІСНОГО РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Досвід народних депутатів України перших скликань, зокрема таких видатних постатей, як В. Чорновіл, є важливим і актуальним з точки зору формування української національної парламентської традиції. З цією метою утворена Асоціація народних депутатів України (далі – Асоціація), що постала як Всеукраїнська громадська організація у 1995 році і наразі здійснює свою діяльність згідно статуту та п. 15 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата України» зі сприяння парламенту і його комітетам у підготовці законодавчих актів, проведенні просвітницької роботи у сфері законодавства та історії українського парламентаризму, захист інтересів народних депутатів.

Серед основних функцій і завдань Асоціації на сьогоднішньому етапі державотворення слід виділити наступні:

- Узагальнення і аналіз законотворчого процесу і законодавчої техніки національних парламентів зарубіжних країн щодо виявлення закономірностей та визначення потенційно прийнятних для адаптації напрямів і процедур;

- Підготовка пропозицій щодо внесення до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» та інших законодавчих актів щодо адаптації ефективних практик зарубіжних парламентських процедур у законотворчий процес України;

- Узагальнення і аналіз практики міжнародних парламентських організацій (ПАРЕ, МПС, ЄП, ПА ОБСЄ, ПАЧЕС, ПА НАТО, ПВ ЦЄІ, ПА ГУАМ, ПА ЄВРОНЕСТ), національних парламентів та формування пропозицій для постійних делегацій Верховної Ради України, депутатських груп з міжпарламентських зв'язків із зарубіжними країнами, міжпарламентських асамблей, спільних міжпарламентських комісій.

Результатом зазначених напрямів діяльності Асоціації стали матеріали з підготовки і подання керівництву ВРУ пропозицій і рекомендацій за наступними рубриками:

- Новели у зарубіжному законодавстві щодо парламентських процедур за період. Характеристика основних тенденцій зарубіжного регламентного законодавства за період;
- Основні підсумки роботи міжнародних парламентських організацій (ПАРЕ, МПС, ЄП, ПА ОБСЄ, ПАЧЕС, ПА НАТО, ПВ ЦЄІ, ПА ГУАМ, ПА ЄВРОНЕСТ), національних парламентів за період;
- Пропозиції щодо імплементації і гармонізації зарубіжних парламентських процедур;
- Пропозиції і рекомендації для роботи міжнародних парламентських організацій для постійних делегацій Верховної Ради України, депутатських груп з міжпарламентських зв'язків із зарубіжними країнами, міжпарламентських асамблей, спільних міжпарламентських комісій;
- Підготовка проекту Етичного кодексу народного депутата України; Організація проведення парламентських слухань щодо проблем етики народних депутатів України;
- Підготовка он-лайн курсів з депутатської етики для народних депутатів України;
- Підготовка проекту Антології українського парламентаризму за планом;
- Узагальнення українських парламентських традицій і проведення планових тематичних виставок у кулуарах ВРУ та на офіційному веб-сайті;
- Видавнича діяльність з предмету відання Інституту;
- Підготовка Стратегії розвитку українського парламентаризму.

Окремим важливим напрямом діяльності Асоціації є передача парламентського досвіду колишніх і діючих народних депутатів України та проведення на базі Асоціації навчально-освітньої програми для підготовки кандидатів у народні депутати України у рамках програми «Академія політичної освіти та розвитку людини».

Водночас у зв'язку із підготовкою до 30-ї річниці до Дня незалежності України у 2021 році, Верховна Рада України ухвалила Постанову про урочисте засідання Верховної Ради України з нагоди 30-ї річниці прийняття Акту проголошення незалежності України від 04.11.2020 № 972-ІХ. Асоціація, окрім інших, включає у своєму складі народних депутатів України І скликання, які безпосередньо брали участь у голосуванні за проголошення незалежності України, тому члени Асоціації, продовжуючи чорноволівські традиції формування духу українського парламентаризму, долучилися до організаційного комітету ВРУ у підготовці до цих почесних святкувань.

Отже, Асоціація народних депутатів України як всеукраїнська

депутатська громадська організація стала основним полем для культивування парламентських традицій, закладених депутатами I-го скликання і В. Чорноволом зокрема, досвід чого потребує належної уваги сучасного українського Парламенту та наукового узагальнення спадщини українського парламентаризму загалом.

Шинькович Андрій. Парламентські традиції Асоціації народних депутатів України на шляху до якісного розвитку парламентаризму. У статті охарактеризовано формування і діяльність Асоціації народних депутатів України як всеукраїнської організації парламентарів попередніх і діючого скликань. Показано напрями роботи Асоціації у контексті збереження парламентських традицій на сучасному етапі державотворення України.

Ключові слова: парламент, народний депутат України, В. Чорновіл, депутатська етика.

Shinkovich Andrey. Parliamentary traditions of the Association of People's Deputies of Ukraine on the way to the qualitative development of parliamentarism. The article describes the formation and activities of the Association of People's Deputies of Ukraine as an all-Ukrainian organization of parliamentarians of previous and current convocations. The directions of the Association's work in the context of preserving parliamentary traditions at the present stage of the creation of the state of Ukraine are shown.

Key words: parliament, people's deputy of Ukraine, V. Chornovil, deputy ethics.

Ігор Яковлєв

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та права Одеського національного політехнічного університету (Одеса)

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ЯК ОДИН ІЗ СИМВОЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ

За тридцять років незалежності в українській політиці було чимало видатних представників інтелігенції, що своєю активної громадсько-політичною діяльністю відстоювали права та інтереси українського народу в різних аспектах життя країни. І певно, що постать Вячеслава Чорновола є найпомітнішою із них. Вже понад двадцять років як його немає в живих та його образ провідника в незалежність досі сяє яскравим світлом для відданих патріотів нашої країни.

Про Вячеслава Чорновола написано чимало, і в переважній більшості завдячуючи професору В. Деревінському, який підняв питання дослідження постаті видатного політика на новий рівень. Під його керівництвом проведено низку науково-практичних конференцій «Чорноволівські читання», в ході яких представлено сотні наукових праць від представників з різних наукових центрів нашої країни.

Вячеслав Чорновіл ще за свого життя став символом українськості. Його образ незламного борця за національні інтереси українського народу, справедливого, вірного високим ідеалам української інтелігенції, противника тоталітарної системи. Він став чудовим прикладом для мільйонів українців, які вірять в сильну та незалежну Україну.

Саме в честь Чорновола були названі вулиці в містах, селах та селищах. Відкриті десятки пам'ятників та пам'ятних дощок. Його бюст є прикрасою сотень будинків культури на території всієї країни, його портрет висить у більшості загальноосвітніх школах України. В підручниках новітньої історії Чорновіл є одним із символів націонал-патріотичної ідеї. Не дивлячись на широкий спектр видатних українських діячів, що своєю активною громадсько-політичною діяльністю зробили чимало для творення української державності, лише В. Чорновіл залишився в вітчизняній історії найяскравішим представником української інтелігенції.

Вже доведено, що саме Народний Рух України, лідером якого був В. Чорновіл, виявився основним фактором в процесі вивільнення України з під контролю радянської номенклатурної влади. А його ідеологічна основа була побудована на принципах демократичності, волелюбності, свободи та

рівноправ'я. З даної тематики було підготовлено та захищено понад десять кандидатських дисертацій на здобуття ступеня кандидата історичних наук. Опубліковано ряд монографій, та написано сотні статей в фахових наукових збірниках країни. І в абсолютній більшості всіх цих праць говориться про значимість не тільки Народного Руху України як політичної сили, але й про внесок його лідерів в процес функціонування цієї громадсько-політичної організації, політичної партії¹.

Отож, можемо прийти до висновку, що за роки незалежності в українській свідомості образ В. Чорновола став асоціюватись з націонал-патріотичними ідеями української свободи, незламності, незалежності. Сам він увійшов в історію як символ української ідеї.

Яковлев Ігор. Вячеслав Чорновіл як один із символів української ідеї. В статті йде мова про розгляд постаті В. Чорновола як одного із символів української ідеї. робиться акцент на значимості його політичної діяльності в процесі становлення української державності.

Ключові слова: Вячеслав Чорновіл, Народний Рух України, символ української ідеї.

Yakovlev Igor. Vyacheslav Chernovil as one of the symbols of the Ukrainian idea. The article deals with the consideration of the figure of V. Chornovil as one of the symbols of the Ukrainian idea. emphasis is placed on the importance of his political activity in the process of formation of Ukrainian statehood.

Keywords: Vyacheslav Chornovil, People's Movement of Ukraine, a symbol of the Ukrainian idea.

¹ Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали X Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю НРУ (9–10 вересня 2019 р., м. Одеса) / ред. кол.: Г.І. Гончарук (голова), Ю.В. Діденко, М.С. Кучерук [та ін.]. Одеса: Астропринт, 2019. 144 с.

Андрій Юраш

кандидат політичних наук, доцент, завідувач відділу з питань релігій, забезпечення права громадян на свободу світогляду і віросповідання Секретаріату Кабінету Міністрів України (Київ)

РЕЛІГІЙНІ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПЛЮРАЛІЗМ ЧИ ХАОС?

Вячеслав Чорновіл – це не просто політик. Чорновіл – це символ і синонім ідеї збереження української духовно-інтелектуальної традиції та ідеї державотворення. А тому у рамках широкоформатного обговорення цієї постаті можна і навіть треба розмірковувати про всі речі, без яких не може бути втілена у життя ідея і концепт державотворення.

У цьому сенсі проблематика і важливість державної політики у ділянках взаємин з релігійними та етнонаціональними спільнотами не тільки не може загубитися, але навпаки – вона повинна стати одним з базових предметів і для обговорення, і для ділянки практичного застосування.

По-перше, упевнений, що і як політик всеукраїнського масштабу, і як один з керівників Львівської області – голова обласної ради протягом 1990-1992 років – Вячеслав Максимович не міг не мати дотичності до відповідної проблематики в принципі. Тому і цей аспект діяльності цього першорядного державного діяча потребує дуже прискіпливого і глибокого аналізу. Сам по собі він має стати предметом самостійного наукового вивчення і пошуку.

Наведу лише один промовистий приклад. У часі, коли Вячеслав Чорновіл був головою Львівської обласної ради, 5 травня 1990 року було прийняте унікальне і безпрецедентне рішення, пов'язане з апробуванням унікального способу розв'язання міжконфесійних конфліктів (між православними та греко-католицькими спільнотами): ці конфлікти у той час дуже рясно виникли у сотнях сіл і міст Галичини і частково інших регіонів Західної України. У цій ситуації обласною радою тоді було запропоновано метод проведення місцевих референдумів, в яких повинні були взяти участь члени місцевої релігійної громади: перевага навіть в один голос на користь тієї чи іншої спільноти гарантувала передачу церковного приміщення (храму) у власність більшості, а релігійна меншість при цьому мала (при допомозі більшості) знаходити чи споруджувати іншу молитовну споруду.

Вже тільки цей факт, до якого не міг не мати дотичності тодішній

голова Львівської обласної ради Вячеслав Чорновол, заслуговує на спеціальну і предметну увагу. Принаймні, в контексті осмислення львівського досвіду 1990 року, який через 29 років після його виникнення, у січні 2019 року, став частиною законодавчого поля цілої України у формі доповнень до профільного закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Маю на увазі системні законодавчі зміни, які через процедуру де-факто референдуму у рамках легітимних зборів релігійної громади на основі норми про дві третини від тих, хто взяв участь при волевиявленні, регламентують процедуру зміни релігійно-юрисдикційної підлеглості громад.

І хоч норма щодо голосувань членів місцевих релігійних громад стосовно підтвердження чи заперечення їхньої релігійної ідентичності самою ж Львівською обласною радою була відмінена через півроку після її прийняття (це є окремим предметом для обговорення), але я впевнений, що якби вже у той час було приділено більше уваги цьому методіві вирішення міжрелігійних напружень, то градус проблематики і в той час у Західній Україні, і зараз – у масштабах цілої Держави – був би значно меншим. Принаймні, було б краще апробовано методику, до якої системно на законодавчому рівні дійшли майже через три десятиріччя.

До речі, це один з фактів, що свідчить про те, що, власне, під рукою Чорновола було запропоновано і апробовано багато державотворчих механізмів, завдяки яким рух до стабільного, прогресуючого і сутнісно проєвропейського суспільства був би успішнішим і впевненішим.

Другий момент, на якому хочу зупинитися, – це, власне, розмірковування щодо потреби і важливості системних дій Держави у сферах релігії та етнополітики.

У заголовку доповіді свідомо вживаю термін «політика» у множині – «політики». Це є чільним предметом нашої уваги та концептом, над яким хотів би застановитися.

Почну з тези, яка практично ні в кого не викликає сумнівів: Україна – це поліконфесійна і поліетнічна держава. Всі в Європі і світі визнають існування реального плюралізму та виняткової толерантності у цій сфері у нашій Державі.

Але виникає питання, завдяки чому виникла констатована ситуація, в основі якої таке визнання і пошанування всіх форм релігійного та етнонаціонального вияву? Отож, кілька слів про основи і першоджерела.

Перше. Треба констатувати, що в основі констатованих реалій покладено дуже ліберальний законодавчий базис: обидва профільні закони – «Про свободу совісті та релігійні організації» і «Про національні меншини в Україні», прийняті у 1991-му та 1992-му роках відповідно, вбирають у себе основні європейські засади у відповідних сферах і є базовані саме на цих принципах. Власне, тому жодних сутнісних запитань чи заперечень з цього приводу від будь-яких європейських партнерів Україна ніколи не чула.

Але треба розуміти, що обидва ці законодавчих поля, особливо стосовно вироблення та провадження державної етнополітики, є абсолютно загальними, неконкретними. Тобто, їхня декларативність, себто відсутність жодних законодавчих механізмів чи то обмеження, чи то стимулювання будь-яких процесів, і стали одним із джерел вироблення та стійкого затримання констатованого плюралізму, а як наслідок – і відповідних «політик».

У законодавчій практиці інших держав, для яких також, як і для України, особливу роль відіграє релігійний та етнонаціональний чинник, спеціально придумано і запроваджено механізми, завдяки яким ці два фактори перетворено на чинник, що працює в ім'я зміцнення національної безпеки та посилення державотворчих і націєтворчих тенденцій. А не віддано ці сфери в обійми стихії загальної декларативності, яка, об'єктивно говорячи, домінує у нашій Державі.

Особливо показовими є приклади політики наших безпосередніх західних сусідів – Румунії, Угорщини, Польщі.

Друге. Про проблему і реальний факт існування множинності «політик» у сферах релігії та етнополітики можна і треба говорити також і в хронологічному контексті та розрізі. На превеликий жаль, слід фіксувати, що ледь не кожна серйозна зміна влад у нашій Державі означала і символізувала собою також і зміну політики щодо релігійних питань та, частково, питань етнонаціонального комплексу. Тобто, реально кожна нова влада починала мову про ініціювання чергового повороту у цих сферах, тобто «нову політику». Отже, така «нова» політика немов нашаровувалася на політику попереднього урядування. Себто, факт множинності «політик» і в цьому контексті ставав доведеним і безсумнівним.

Кілька прикладів. Прихід Леоніда Кучми до влади символізував собою також намагання започаткувати цілком іншу політику і в ділянці релігії. І тому всі напрацювання попереднього періоду, доби Леоніда Кравчука, були

реально знівельовані. Замість очікуваного зменшення конфліктності нова політика принесла протилежне – посилення конфліктогенності середовища, нові лінії розділу і переділу.

Ще один факт – політика Януковича у цій ділянці, яка принесла де-факто повну маргіналізацію обох сфер, включно з ліквідацією структури, яка могла і мала потенціал відповідними питаннями опікуватися. Як наслідок, цілком очевидно, що така ситуація породила ще одну передумову для анексії Криму та розгортання військових дій на Донбасі.

Усвідомивши такий стан, профільний орган, який зберігся на той час (навіть не в статусі окремої структури, а лише підрозділу відповідального Міністерства) – Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури – у часі після Революції Гідності почав системну роботу, досягнувши конкретних результатів:

- Відновлено інституційні можливості: якщо на кінець 2014 року у Департаменті працювало 12 осіб, займаючись питаннями етнополітики і державно-релігійних взаємин, то на кінець 2019 року відповідні функції сповняли в різних ролях вже 30 осіб;

- Започатковано системну, майже щоденну працю над питаннями, які мали стратегічне значення:

- від 2015 року з боку Департаменту відбувалося інтелектуальне та експертно-аналітичне супроводження переговорного процесу отримання Томосу – тобто знаходження відповіді на питання, що більше 100 років стояло як одне з найбільш важливих перед українським суспільством;
- відновлення міждержавних комісій щодо захисту прав національних меншин (для забезпечення прав українців у відповідних країнах та національних спільнот у нашій Державі). Окремі з цих комісій не працювали десятиріччями, як, наприклад, Українсько-Румунська – від 2005 року чи Українсько-Німецька – від 2001 року). А організований та проведений спільно з МЗС у квітні 2018 року моніторинговий візит у містя компактного проживання українців у Румунії став першою спробою є з боку офіційної української влади поцікавитися станом забезпечення прав етнічних українців у цій країні за останні 12 років;
- перехід до системної та всебічної співпраці з європейськими

інституціями у сенсі пояснення і тлумачення всім міжнародним партнерам нашої Держави щодо можливостей впливу російської пропаганди як частини гібридної військової кампанії проти України. Як наслідок – у жодному офіційному документі стосовно України не було висловлено зауважень чи застережень стосовно провадження Україною власної політики у сферах взаємин між Державою та релігійними й етнопонаціональними організаціями.

- Зреалізовано чи доведено до стану повного міжінституційного погодження перші після 1993 року реальні та серйозні (і це після 25 років повної аморфності у цій сфері) законодавчі ініціативи:

- 17 січня 2019 року було прийнято сутнісні доповнення до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» у частині, яка регламентує процедуру зміни юрисдикційного підпорядкування релігійних організацій (на основі, умовно кажучи, вже згаданого вище «Чорноволівського досвіду» з 1990 року). Але не можна не згадати, що відповідна робота тривала у рамках Експертної ради, яка діяла при Департаменті, ще з 2015 року;
- Повністю до подання Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України у рамках законодавчої ініціативи була підготовлена «Концепція державної етнопонаціональної політики» - унікальний не лише за характером, але й рівнем опрацювання та міжвідомчого узгодження документ, в рамках якого було апробовано цілком новаторський підхід: зроблено спробу поглянути на питання комплексно, розглядаючи проблематику інтеграції національних спільнот без відриву від системного усвідомлення ролі і можливостей реалізації власних прав щодо плекання всіх елементів оригінальної ідентичності українським етносом.

- Створено організаційні та фахові передумови та здійснено всі необхідні кроки (включно з прийняттям постанови КМУ про утворення у червні 2019 року та затвердження Положення у серпні цього ж року) для відновлення функціонування спеціальної інституції – центрального органу виконавчої влади, яка цими питаннями покликана була б займатися – Державної служби Україну з етнополітики та свободи совісті.

Щоправда, мусимо констатувати, що після того, як урядування у цій інституції наприкінці лютого 2020 року було доручено цілком іншій команді (як черговий прояв вище констатованої тенденції до ініціювання «нових політик»), то цілком помітною стала тенденція, суть якої полягає у намаганні звести напрацювання попередніх років – нанівець. Тобто, реально можемо констатувати, що проголошена у першій половині 2020 року на кількох рівнях так звана «нова політика» насправді стала не стільки запереченням попередньої, яка реально базувалася на об'єктивних засадах, а тому виявилася і дуже продуктивною, і реалістичною, як формуванням чогось «нового», що перебуває на межі повного категоричного ігнорування проблем і релігійної сфери, і сфери етнонаціональної політики. Тобто, через дії конкретних осіб, які несуть відповідальність за розвиток і підтримку процесів у відповідній сфері, замість « нової політики » українське суспільство дістало знову « нову руїну »: руїну відповідної інституції і руїну у ділянці державного реагування на відповідні процеси загалом. І вже не має значення, якими є причини констатованої ситуації – чи як форма свідомої імплементації відповідних установок, чи як наслідок войовничого непрофесіоналізму чи примітивного бажання робити « не так, як попередники ».

Отже, розвиваючи міркування стосовно вживання мною терміну « політики », який відображає реалії теперішнього стану речей в українському суспільстві, – треба зауважити, що це аж ніяк не є відображенням обґрунтованих принципів і засад розвитку і функціонування відповідних сегментів суспільства; це лише фіксація реального стану речей, який є дуже далеким від прикінцевої концептуальної визначеності.

Але, з іншого боку, у жодному випадку не можна стверджувати чи думати, що через цей факт у відповідній площині домінують виключно негативні тенденції чи процеси. Певною мірою, навіть навпаки, – через внутрішню силу і релігійного середовища, і завдяки діяльності організацій, які визначають розвиток етнонаціонального суспільного сегменту, незважаючи на всі коливання у сфері державного реагування, у відповідній площині продовжують домінувати позитивні та продуктивні процеси і явища.

Але для всіх стає все більш очевидним та зрозумілим і наступний факт: стихійно сформованому « благові » треба надати концептуальну осмисленість і визначеність, зокрема і в сенсі практичного зреалізування та втілення усвідомлених концепцій. У цьому контексті базовою річчю залишається

примат системної роботи у будь-якій іпостасі чи площині.

Українська державність має бути підтверджена на всіх рівнях і в усіх вимірах, зокрема і в подоланні стану, коли ми констатуємо факт існування множинності «політик». Метою має стати формування системної, виваженої державної цілісної ПОЛІТИКИ, яка є ґрунтована на базових європейських принципах, яка гарантує реалізацію основних зобов'язань України, але є вільною від будь-яких хитань та множинності «політик», які насправді не є гарантами плюралізму, а є лише свідченням несформованості та слабкості української стратегії у цій сфері.

Наукове видання

Чорноволівські читання: Матеріали VII Всеукраїнського наукового форуму

Упорядкування проф. Василя Деревінського

Підписано до друку 11.03.2021 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Зам. № 21-335
Умов.-друк. Арк. 6,9. Обл.-вид. арк. 7.1.
Тираж 100 прим.

Відруковано ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію
В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
М. Тернопіль, бульвар Просвіти, 6/4.
тел. 8 097 299 38 99
E-mail: tooums@ukr.net